

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

TEFSİR USULÜNE DAİR YAZILMIŞ ESERLERİN ANALİTİK İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Aydın YENİ

Sivas
Ocak 2020

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**TEFSİR USULÜNE DAİR YAZILMIŞ ESERLERİN ANALİTİK
İNCELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Aydın YENİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Talip ÖZDEŞ

Sivas
Ocak 2020

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Tezin Başlığı : Tefsir Usulüne Dair Yazılmış Eserlerin Analitik İncelenmesi
Savunma Tarihi : 06.12.2019
Danışmanı : Prof. Dr. Talip Özdeş

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Talip Özdeş

Üye : Doç. Dr. Bilal Deliser

Üye : Doç Dr. Enver Bayram

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Aydın Yeni tarafından hazırlanan "Tefsir Usulüne Dair Yazılmış Eserlerin Analitik İncelenmesi" başlıklı tez, kabul edilmiştir./....../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1. Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
2. Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
3. Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
4. Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, turnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

...6.../...1.../2020

Aydın YENİ

ÖNSÖZ

Kur'an nedir ve yorumu niçin güncellenmelidir? Buna niçin ihtiyaç vardır? Esas olan, doğru anlaşılması değil midir? Kur'an insanın hayat ve düşüncesinden uzak bir yerde bulunabilir mi? Metni değiştirelemeyen bir kitap insan elinde nasıl yaz-boz tahtası olabiliyor? Doğru anlama dediğimiz vusül için doğru bir usul/metod şarttır. Zamanla, ilmi usuller geliştirilmiştir ve geliştirilebilir, esaslar dediğimiz temeller üzerine yeni yapılar oluşturulabilir. Her ilmin kendine özgü bir metodu vardır ve onlar o ilmin alanı içerisinde bir dereceye kadar genel-geçerlik taşır. Problem; metodu belirleyen kurallar hakkında sabit, değişmez ve geliştirilemez algısının oluşturulmasıdır. Halbuki bunlar her daim revize edilebilir; aksaklıklar tesbit edilip giderilebilir, çelişkiler ortadan kaldırılabilir. Şu bir gerçektir ki; elimizdeki usuller, tashih edilip geliştirilemediğinden Kur'an'ın doğru anlaşılması kısmen yetersiz kalmıştır. Bu durumu, İslam Dünyası'nın toplumsal yapısına, medeniyet iddiasına, ilmî düşünce seviyesine ve zihinsel karışıklığına bakarak görebiliriz. İslam Dünyası, çağla yüzleşmek, çağın getirdiği sorulara cevap vermek, sorunları da halletmek zorundadır, kompleks ve hafakanlardan da kurtulmalıdır. "Özeleştirme dönemi" diye tanımladığımız bu son asır, bu düşünce ve kaygılardan oluşan çalışmalardan meydana gelmiştir. Bunu yapmak zorundayız, oturup donuklaşamayız. Üretmek bizim şiarımız olmalıdır. Gelinek yer son nokta değildir. Kur'an "asrın idraki"nde yeniden nasıl hayat bulmalıdır.

Bu tezimizin adı "Tefsir usulüne dair yazılmış eserlerin analitik incelenmesi"dir. Giriş bölümünde tezin konusu, amacı, önemi ve yöntemi ortaya konmuştur. Tezimizin birinci bölümünde Ulumu'l-Kuran, Usul, Yöntem, Metod, Tefsir Usulü ve Tefsir Yöntemi değerlendirmeleri ve tartışmaları yapılmıştır. İkinci bölüm de ise incelemeye konu olan eserlerin, i'caz, nesih, müteşabih ve mübhemata yaklaşımı yönünden analitik değerlendirilmesi (İ'caz konusuna yaklaşırken nasıl bir Kur'an tasavvuruna, nesihle nasıl bir Kur'an tasavvuruna sahip? Hangi mezhebî aidiyete göre değerlendiriyor? Müteşabihteki yaklaşım mübhematta nasıl çiğneniyor ve çelişki oluşturuluyor? vb.) değişik açılardan yapılarak ortaya konmuştur. Bazı değerlendirmeler değişik bölümler içerisinde yeri geldikçe yapılmıştır. Çalışmamızda bize danışmanlık ve rehberlik yapan, değerli ilim adamı Prof. Dr. Talip Özdeş'e şükranlarımı arz ederim.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
GİRİŞ	1
Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
Araştırmanın Amacı ve Yöntemi	3
I. BÖLÜM	7
1. KAVRAMSAL AÇIDAN KUR’AN İLİMLERİ, TEFSİR USULÜ, TEFSİR YÖNTEMİ KAVRAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE TE’VİL YÖNTEMİ	7
1.1. Kur’an İlimleri.....	7
1.1.1. Tarihçesi	7
1.1.2. Kur’an İlimlerinin Gruplandırılması.....	9
1.1.3. Tarif ve Kapsamı	9
1.1.4. Kur’an İlimleri’nden Tefsir Usulü’ne Geçiş.....	10
1.1.5. Kur’an İlimleri ve Tefsir Usulü Kavramları Arasındaki Fark	11
1.1.6. Kur’an İlimleri’nin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi	13
1.2. Tefsir usulü.....	14
1.3. Tefsir Yöntemi	15
1.4. Te’vil Yöntemi	18
II. BÖLÜM	23
2. BAZI USUL KAVRAMLARINA ANALİTİK BAKIŞ	23
2.1. İ’cazu’l- Kur’an	23
2.2. Nesih.....	29
2.3. Müteşabih	44
2.4. Mübhemat.....	59
2.5. Usul Kavramlarının Analitik Değerlendirilmesi ve Tefsir Usulüne Katkisi..	63
GENEL DEĞERLENDİRME	71
SONUÇ	75
KAYNAKÇA	77

ÖZ GEÇMİŞ.....	81
-----------------------	-----------

ÖZET

Kur'an İlimleri, Kur'an hakkında bilgiye ulaşmanın alt yapısıdır ve farklı bölümleri vardır.

Kur'an İlimleri Tefsir Usulü ile eş anlamlı kullanılmıştır. Ancak, metod açısından tartışmaya açılmıştır. Bundan sonra, bu iki kavram ayrılmış ve farklı yönleri ortaya konulmuştur. Kur'an ilimlerinin tefsir açısından bir yöntem ve metod oluşturamadığı sonucuna varılmıştır. Metod ve yöntem belirlemede, Tefsir Usulü tabiri kullanılmaya başlanmıştır.

Klasik tefsir usulü kitapları, eleştiriye tabi tutulmuş, yetersiz ve tutarsız yönleri analitik incelemeye alınmıştır.

Kur'an İlimleri içerisinde yer alan İ'caz, Nesih, Müteşabih ve Mübhemat ilimleri tefsir usulü açısından analitik olarak değerlendirilmiştir.

Kur'an'ı anlama ve yorumlamada, adı geçen ilimlerin katkısı tesbit edilmiştir. Bunu tespit ederken, seçilen eserler ve yazarları hakkında bilgi verilmiştir. Böylece yazarın konuyu ele alışında kendi mezhehî duruşu, yaklaşımı ve içinde yaşadığı toplumun kültürel yapısının etkisi ortaya konulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Tefsir, usul, metod, te'vil, ilim

ABSTRACT

The Quranic Sciences is the infrastructure for accessing information about the Qur'an and has different sections.

The Quranic sciences were used synonymously with the Tefsir Method. However in terms of method opened for discussion. After that these two concepts were separated and different aspects were put forward. It was concluded that the Quranic sciences could not form a method and method in terms of exegesis. In the determination of methods and method the term Tefsir Method has been used.

Classic exegesis books have been subjected to criticism and their inadequate and inconsistent aspects have been analyzed analytically.

The sciences of I'caz, Nesih, Müteşabih and Mübhemat included in the Qur'an were analyzed analytically in terms of the exegesis.

In the understanding and interpretation of the Qur'an the contribution of the mentioned sciences has been determined. Thus, the influence of the author's own attitude, approach and the cultural structure of the society in which he lived was put forward.

Keywords: Tafseer, method, te'vil, science

GİRİŞ

Vahiyle insan arasında özgün bir diyalektik yapı mevcuttur. Bu yapının dengesi bazen vahiy aleyhine, bazen de muhatabı olan insan aleyhine bizzat insan eliyle bozulmuştur. Bu işin ortaya çıkmasında, Kur'an ilimlerinin oluşumu ve usul tesbitinin büyük rolü olmuştur. Ölçülü ve dengeli diyalektik tekrar oluşturulmalıdır. İşin gerçekleşmesi ancak asılların gözden geçirilmesine bağlıdır.

Kur'an, çağları aşan ebedî bir mesaja sahiptir. Ne var ki işlevini yerine getirebilmesi için bir yönüyle insan aklına bağlı ve muhtaçtır. Akletmenin önemi Kur'an'da defalarca vurgulanmaktadır. İnsan dabu akıl sayesinde genel ilkelerden kendi ihtiyaçları çerçevesinde özel metod ve usuller ortaya çıkarmış, aklın ürettiği prensip ve hükümlerle yücelmiş, gelişmiş ve medeniyetler kurmuştur.

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Araştırmada, Kur'an ilimleri olarak Tefsir usulü kitaplarının içine girmiş olan ilimlerden İ'caz, Nesih, Müteşabih, Mübhemat konuları ele alınmıştır. Adı geçen ilimlerin usul değeri, usule katkısı, Kur'an'ın doğru anlaşılmasındaki rolü -usul ve yöntemin sağlam bir zemine oturması açısından ve Kur'an'a yaklaşım tarzında isabet etmek adına- bu alanların analitik olarak değerlendirilmesi tezin konusunu oluşturmaktadır. Eserleri belirleme noktasında, seçilen eserlerin tefsir alanında isimlerinin öne çıkmış olması ve kendilerinden sonraki eserlere etkilerinin fazla olması ve bu şekilde meşhur olmaları etkili olmuştur.

İslam dünyasının batı karşısında yenik ve ezilmişlik halinin tek çözümü, eski gücüne ulaşmasının tek şartı; eski ilmi üstünlüğünü elde etmesidir. Bunun yolu da Kur'an'ın yeniden yorumlanmasından geçmektedir. Tabii ki zamanımızda Kur'an'ın çok çeşitli ve değişik kesimler tarafından yorumları yapılmıştır ve yapılmaktadır. Hayattan kopuk, olgu ve olayların göz ardı edildiği, tutarsızlıklar meydana getiren kuralların oluşturduğu, sorgulanmadan yapılan nakil ve rivayetlere dayanıldığı, mezheb ve meşreb aidiyetinin öne çıkarıldığı, dinin maksatlarından uzak ve hatta ona muhalif şahsî görüş ve menfaatlerin oluşturduğu, siyasi ve konjoktürel ortamın baskı ve yönlendirmesinin etkili olduğu yorumları ne kabul ediyor, ne de kastediyoruz. Bu şekilde oluşturulmuş yorumlarla, elbette ilmî bir üstünlük sağlanamaz. Analitik bir

değerlendirmenin yapıldığı ve rasyonel, selim bir akli çalışmanın yapıldığı Kur'an yorumlarına her zaman ihtiyaç vardır ve kesintiye uğratılamaz. Daha önce yapılanlarla yetinmek yetersiz olacak, ilmî kapı kapanacak ve gelişme ilerleme duracaktır. Akli fonksiyonların ve kuralların gerçekleştirdiği Kur'an yorumu ile İslam dünyasının Batı ile hesaplaşması ve kendi içindeki muhasebesi rasyonel bir şekilde ve özgüven içinde gerçekleşebilir. Pek çok İslam ülkesi siyasal, ekonomik ve kültürel geri kalmışlıkla karşı karşıyadır. Zamanımızda bu durum boyut değiştirerek devam etmektedir. Hâlbuki her yerde Kur'an okunmaktadır, ama çağa verilebilecek cevaplar üretilmemektedir.

Dinin amaç ve maksatlarından uzaklaşmasının ve hatta kaybolmaya yüz tutmasının sebebi; âlimlerin asıl yerine fûru ile ilgilenmeleri olmuştur.¹Sosyal hayatın sabiteleri ve değişkenleri vardır. Kur'an, hayatı süreklilik ve değişkenliği esas alarak sistematize etmeyi gaye edinmiştir. Bunu gerçekleştirirken insan aklına ve içtihadına da önem vermiştir. İnsanın içtihadı çabası ise nisbi kalmaktadır. Vahiy ile değişen hayat arasında bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Değişik disiplin ve kültürler açısından yorumlar yapılırken Kur'an tasavvuruna uygun olmayan yorumlara girilmiştir. Bu yapılırken de vahiy ikinci plana itilmiştir.²

Geçmişte müslümanlar ihtiyaçtan dolayı değişik ilmî disiplinler geliştirmiştir. Sonrakiler, Kur'an'ın mesajını o çağa sabitleyerek durağan hale getirmişlerdir. Günümüzde yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmaktadır. Böylece Kur'an, yeni anlayışları doğurmaktadır. Kur'an üzerinde yorumlama çalışmaları yapılırken Kur'an'ı, ortaya çıkan anlayışlara uydurma şeklinde değil, yeni bilgileri ve anlayışları O'na göre değerlendirmek gerekmektedir. Çağımızın ihtiyaçlarını karşılayacak yeni bir tefsir usulü tamamen Kur'an'ın doğru anlaşılmasına ve ne demek istediğini iyice kavramaya dönük olmalıdır. Estetik ve edebî üstünlük gibi yönleriyle oyalanmamalıdır.³

Yapılan usul çalışmaları klasik dönem çalışmalarının bir tekrarıdır. Ancak günümüz diliyle tekrar sunulmuştur. Zamanımız insanının bilgisi ile bu çalışmaların arasında tutarlı bir bağ kurulamadığı için, bu eserler

¹Muhammed Gazali, *Kur'an'ı Anlamada Yöntem*, (Ankara: Sor Yayınları, 1993), 37.

²Talip Özdeş, "Önsöz", *Kur'an ve Nesih Problemi*, Fecr Yay., (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 10.

³Fazlurrahman, *Ana Hatlarıyla Kur'an*, trc.Alpaslan Açıkgenç (Ankara : Ankara Okulu Yayınları, 2011), 7-11.

raflarda mahkûm kalmıştır. Kur'an'ın doğru anlama ve yorumlaması için nitelikli bir analitik çalışma günümüzde önemli bir ihtiyaçtır. Bu şekilde oluşturulacak olan usul, son derece önemlidir. Analizci bir bakış yapılmadığında, farklılıkların benzerlikler içerisinde kaybedilerek aynîleştirilmesi gibi bir durum ortaya çıkabilir ve bu durum farklı konulardaki ilahî hüküm ve yönlendirmelerin kendi bağlamları içerisinde anlaşılabilmesini zorlaştırabilir.⁴Bundan öncede eleştirel bir takım çalışmalar şüphesiz yapılmıştır. Örneklik teşkil etmesi içinbu çalışmada, belli başlı konular ele alınarak biraz daha yakından incelemeye tabi tutulmuş,-iyi niyet, samimiyet ve bir kaygının sevkiyle- analitik değerlendirmeye girilmiştir. Özellikle çağımızda beklentiler çoğalmıştır ve günden güne de artmaktadır. Analitiği yapılmış metodolojik bir Tefsir usulü'nün ihtiyaç ve zarureti bizi bu çalışmaya yöneltmiştir. Bu konuda bize öncülük eden, bizi çalışmaya teşvik eden ve konunun önemini ve acil ihtiyaç olduğunu vurgulayan değerli ilim adamı Prof. Dr. Talip Özdeş'e borçlu olduğumu ifade ederim

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Son dönem araştırmacılar, bu işin çözümü yani tutarsızlıklarla oluşmuş Kur'an tasavurunun açıklığa kavuşması, yeni ortaya çıkmış sorunların ve ihtiyaçların giderilmesi, kendisinden uzaklaşmış olan dinin genel maksatlarının, yeniden tesbiti gibi problemlerin halledilmesi için, fûrunun değil usulün ele alınıp yenilenmesi gereğini görmüşlerdir. Eleştirel akıl; usulü yeniden ele alıp değerlendirmiştir. Bu meyanda, eleştirel akıl, zaman zaman değişik konu ve açılardan, gelenek haline dönüşen müktesabata karşı eleştirisini yapmıştır. Analitik bir inceleme ihtiyacı gün geçtikçe kendini göstermiştir. Bizim bu çalışmamız ise eserleri bütün olarak değil, daha spesifik bir şekilde ele alarak, bundan sonraki çalışmalara örneklik olması ve öncülük etmesi açısından bir deneme mahiyetindedir. Sınırlı konular üzerinde, merceği daha da yaklaştırarak ve analitik bir değerlendirme yaparak, klasik usul kurallarının yetersizliği ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çalışma, çelişkilerden kaynaklanan zihin karmaşası ile bunun ortaya çıkardığı sonuçları görmeyi ve onlardan kurtulma çareleri aramayı, bunda etkili olan nakil ve rivayet kültürünün

⁴Talip Özdeş, *Kur'an ve Nesih Problemi*,(Ankara: Fecr yayınları,2005), 56.

yanlış kullanılmasından kaynaklanan Kur'an algısındaki olumsuz etkiyi... vb. tesbit etmeyi amaçlamıştır.

Bu tez, hem çalışmamıza konu olan eserlerin, hemde eserlerde yer alan konuların seçimi yönüyle sınırlı bir çalışmadır. Bu araştırmada beş temel eser tesbit edilmiş ve bu eserler; i'caz, nesih, müteşabih, mübhemat konularını ele alış tarzı ve yaklaşımı yönlerinden analitik değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Tezin konusu gereği adı geçen kitapların ilgili bölümü ele alındıktan sonra gerekli görülen yerleri ortaya konmuştur. Bu sınırlı ve özet halindeki alanların içerisinde, ifadesinde gizlenmiş ve yerleşmiş fikirlerin önce detaylı(mevzî), daha sonra topluca (genel)bir analizi yapılmaya çalışılmıştır. Bundan dolayı bazen cümle bazen paragraftaki görüşler hakkındaki değerlendirmeler, mümkün mertebe sırasına göre işlenmiştir.

Yaygın olan Kur'an İlimleri kavramına ve mahiyetine, tarihçesi ile beraber bakılmıştır. Beraber algılanan usul ve tefsir usulü belirlenmeye çalışılmıştır. Son dönem anlam kaymasıyla ortaya çıkan yöntem, metod terimleri, usul çerçevesinde tespit edilmiştir. Tarihi süreç içerisinde Kur'an ilimleri'nin Tefsir Usulü'ne evrilmesi gösterilmeye çalışılmıştır. Birbirlerinin yerlerine kullanma şeklinde ortaya çıkan bu kavramların yerleri belirlenirken benzer ve farklı yönleri ortaya konulmuştur. Usul terminolojisine katkı sağlaması için "Te'vil Yöntemi" terimi teklif edilmiştir.

Konular üzerinde değerlendirme ve açıklama, ayrı bir başlık açmadan, yeri geldikçe ve o bölüm içerisinde gerçekleşmiştir. Mukayeseli bir değerlendirme ve analitik bakış ortaya konmaya çalışılmıştır. Sonraki aşamada belirlenen konular üzerinde, analitik incelemeye devam edilmiştir. Bu çalışmada üniversitemizin tez yazım kuralları uygulanmıştır.

Bu çalışmada, özellikle yöntem olarak analitik bir değerlendirme yapılmıştır. Analitik değerlendirme ve düşünme nedir? Neden önemlidir? Kritik etme, eleştirel bakma veya tenkitsel yaklaşma ifadeleri ile benzer anlamda kullanılan analitik kavramı; zihinsel bir faaliyettir. Analitik inceleme; ortadaki konu veya problem hakkında doğru bir sonuca ulaşabilmek için verilerin aklî yönden geçerliliği - realite, olgu ve mantıkî kurallara uygunluğunu belirleme- konunun hem kendi içinde hem de diğer dış parçalarla bütün içerisindeki tutarlılığı, işlerliği, sürdürülebilir bir sistematığın oluşturulması gibi faaliyetlerde düşünme şeklidir ve daha çok

matematikselsel ve iktisadî alanda kullanılıp meşhur olmuştur. Günümüzde ise sosyal ve dinî ilimlerde etkinliği söz konusudur ve bu alanda da ihtiyaç haline gelmiştir. Analitik incelemenin sosyal alanda uygulanması, bir kavramın veya konunun açıklığı kavuşturulması için mantık ve felsefe ilkeleri doğrultusunda yapılan aklî bir faaliyettir. Bu inceleme, zamanımıza kadar yapıp yerleşmiş ve gelenek haline gelmiş olanları elekten geçirme, hata ve noksanları tespit etme ve temel argümanları değerlendirme işidir. Yani, sistematik bir sorgu ve soruşturmayı oluşturmaktır.

Bir yazarımız, şu ifadelerle meseleyi ortaya koymaktadır: Analitik ve kritik düşünce, derinlemesine düşünceden de ileri bir adımdır. Düşünceyi tanımlamanın gücü, analitik ve kritik düşünme için de geçerlidir. Bu zorluğa rağmen şu tanımlama yol gösterici olabilir: Analitik ve kritik düşünme; yaratılıştan bağışlanmış zihinsel yeteneklerle aktif bir biçimde; gözlem, tecrübe, tefekkür, neden-sonuç ilişkisi kurma işlevleri ve /veya iletişim yoluyla toplanmış ya da edinilmiş bilgilerin entelektüel – bilimsel seviyede ve belli bir disiplin içinde tanımlanması, değerlendirilmesi, kavramsallaştırılması, analiz edilmesi, karşılaştırılması, sentezlenmesi, yorumlanması ve uygulamaya geçilme aşamasına gelmesi sürecidir. Analitik ve kritik düşünme, bir beceridir; bununla birlikte aynı zamanda bir tutumdur. Analitik ve kritik düşünme, bireyin ne yaptığı ve neye inandığıyla ilgili karar verirken akla uygun ve derinlemesine düşün(ebil)me sürecidir. Bağımsız bir kişinin bilişsel sorgulama etkinliği, derinlemesine düşünme ve yeniden yapılandırma gibi bilişsel pratikleri içerdiği göz önünde tutulursa, analitik ve kritik düşünme anlamlandırma ve problem çözme gibi iki temel yeteneği gerektirir. Bir sorun ya da durumla karşılaşıldığında önümüzde iki seçenek vardır: Birincisi, ne olursa olsun kabul etmek ve ikincisi de kişisel kararımıza ulaşmak için biraz çaba sarfederek sorular sormak. Analitik ve kritik düşünme ikinci seçeneği hedefler. Buradan bakıldığında analitik ve kritik düşünmek, doğru sorular sorabilmek demektir. Doğru sorular sormanın faydası nedir? Kritik sorular, bir dürtü sağlar ve kritik düşünce için yol gösterir. Daha iyi seçenekler, kararlar ve yargılar için bizi teşvik eder. Bir makaleyi okurken, bir konferansın kalitesini sorgularken, bir tartışmayı şekillendirirken, bir vatandaş olarak oy verirken, alış veriş yaparken doğru sorular sorabilmeli, kritik ve analitik düşünebilmeliyiz. Analitik ve kritik düşünme, bir

bilişsel aktivitedir ve zihnin kullanımını gerektirir. Dikkat, kategorizasyon, seçme ve muhakeme etme işlevlerinin eş güdüm içinde kullanılmasına bağlıdır.⁵

⁵ Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Platformu(SDP), “ Analitik ve Kritik Düşünme Nedir” (Erişim 13Aralık 2019).

I. BÖLÜM

1. KAVRAMSAL AÇIDAN KUR'AN İLİMLERİ, TEFSİR USULÜ, TEFSİR YÖNTEMİ KAVRAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE TE'VİL YÖNTEMİ

1.1. Kur'an İlimleri

Kur'an ilimleri; Kur'an'ın anlaşılması için yapılan gayretler neticesinde, Kur'an'ın merkezde olduğu çalışmalardan dolayı, böyle bir ifade ile İslam ilim dünyasında yer almıştır. Kur'an'ı anlama amacıyla değişik açılardan daha basit yaklaşımların hali iken, zamanla kavramsallaşıp, şekil ve mahiyet olarak zenginleştirilmiş; daha sonraki yıllarda üslup olarak da algılanan, Kur'an hakkında bilgi elde etmek için yardımcı, temel ilimler haline gelmiş ve daha özel olarak ilimler alanı olmuştur. Zamanla üzerinde tartışmalar yapılmakla beraber, Kur'an'ın doğru anlaşılması için uzak kalınamayan ve gaye için başvurulması gereken bir araç olmuştur. Burada hakkında genel bir fikre sahip olmak için tarihsel sürecine, yapılan tarif ve tanımına, çerçeve ve kapsamına bakmak istiyoruz.

1.1.1. Tarihçesi

20. yüzyılda kur'an ilimleri kavramına dair yapılan tanımlarda, önemli ölçüde Zerkani'nin yaptığı tanımlar takip edilmiştir. Zerkani, kavramı iki açıdan incelemek gerektiğini ifade etmiştir. Bunlardan ilki olan izafet manasıyla kur'an ilimleri, Kur'an ile ilgili bilgilere işaret eder ve Kur'an'a hizmet eden veya ona dayanan, dinî ilimleri ve arapça ile ilgili ilimleri kapsar. Tefsir ilmi, kıraat ilmi, nüzûl sebepleri ilmi vb. İkincisi ise, bu lafzın daha sonra tedvin edilmiş bir ilme özel isim olması yönündendir. Buna göre müdevven bir ilim olarak kur'an ilimleri; nüzûlü, tertibi, cem'i, yazımı, kıraatı, tefsiri, i'cazı, nasih-mensuhu, hakkındaki şüphelerin bertaraf edilmesi vb. yönlerden Kur'an'la ilgili olan konulardır.⁶ Zerkânî, tefsir araştırmacılarının arasında, "Kur'ân İlimleri" kavramının ilk olarak hicrî yedinci

⁶ Yasemin Kırtay, *Ulumü'l-Kur'an Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi*, (Yüksel Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008),11.

yüzyılda ortaya çıktığına dair yaygın bir kanaatin olduğunu, ancak kendisinin Mısır kütüphanesinde Ali b. İbrahim b. Said b. el-Hûfî (ö. 430/1038) tarafından kaleme alınmış el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân isimli bir el yazması nüsha bulunduğunu ifade etmektedir. Subhî Salih ise bu ismi kullanarak ilk eser yazan kimsenin İbn Merzubân (ö. 309/921) olduğunu söyler. Mennâu'l-Kattân da bu görüşe katılır ve hicri dördüncü yüzyılda; Muhammed b. Halef b. el-Merzubân'ın (ö. 309/921) el-Hâvî fî Ulûmi'l-Kur'ân'ı ve Ebu Bekir Muhammed b. el-Kâsım el-Enbârî (ö. 328/939)'nin de Acâibu Ulûmi'l-Kur'ân adlı eseri telif ettiğini belirtir. Bu bağlamda hem İbn Merzubân hem de el-Enbârî, bu kavramı İbrahim el-Hûfî'den önce kullanmışlardır. Ancak -genel kanaate göre bir tefsir kitabı sayılsa da- İbn Merzubân'ın eserinin mahiyeti hakkındaki bilgi yetersizliği sebebiyle, onun Kur'ân ilimlerini bir araya toplayan ansiklopedik bir kitap mı, yoksa bir tefsir kitabı mı olduğu hususu açık değildir. İbnu'l-Enbârî'ye nispet edilen eserin ise İbnu'l-Cevzî'nin Fünûnü'l-Efnân isimli eseriyle aynı olduğu ifade edilmektedir. Hicri dördüncü yüzyılın ilk yarısında Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin (ö. 324/936) de el-Muhtezan fî Ulûmi'l-Kur'ân adıyla bir eser kaleme aldığı; ancak yapılan incelemelerde eserin, “Kur'ân İlimleri”nden çok kelam ilmiyle ilgili olduğu ortaya çıkmıştır.⁷ Bu tespitten hareketle, önceleri tefsir ilimleri ile ilgili yazılan pek çok eser bulunmakla birlikte, Kur'an ilimlerinin birçok şubesini bir araya toplayıcı nitelikte kaleme alınmış bulunan Hûfî'nin söz konusu eserinin kur'an ilimleri kavramını ilk olarak kullanan eser olduğunu söyleyebiliriz. Kur'ân ilimleri tabirine bundan önceki dönemlerden itibaren yer verilmiş olsa da, bununla günümüzde anlaşılan türden bir mananın kastedildiğini söylemek zordur. Kur'an ilimleri'ne dair yazılan ilk eserin hangisi olduğu veya bu ismi ilk defa kimin kullandığına dair daha pek çok görüş nakletmek mümkün gözükmektedir. Yapılan nakillerden, kur'an ilimleri teriminin hicrî beşinci asırdan da önce, hicrî üçüncü asrın sonu ile dördüncü asrın başlarında ortaya çıktığı sonucuna varmak mümkün görünmektedir. Zerkânî bundan önce İmam Şâfî'nin Hârûn er-Raşîd'e karşı kur'an ilimleri terimini kullandığı aktarır. Ancak Adnan Zerzûr bu olaya şüpheyle bakmaktadır. Meselenin bir diğer boyutu, adının içerisinde kur'an ilimleri kavramının yer aldığı her eserin içeriğinin ilgili başlığı yansıtmayabileceği ile ilgilidir. Zerzûr'a göre, Hûfî'nin ilgili eseri kur'an ilimleri değil bir tefsir kitabıdır.

⁷ Yasin Pişgin, “Müttekaddim Dönemde Ulumu'l-Kur'an”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 26(2017):120.

Bahsedilen zaman diliminde yaşamış olan ulemanın kur'an ilimlerine dâhil edilen ilimleri tek tek ele aldığını ve zihinlerinde kur'an ilimleri diye bir mefhumun bulunduğunu, kavramsallaşmanın ise daha sonra gerçekleştiğini kabul etmek daha doğru görünmektedir. Bu kavramsallaşma, Hûfî ile başlayıp Zerkeşî ile teşekkül edip Suyûtî ile kemâle etmiştir. Buna dair bir diğer kanaat ise adında kur'ân ilimleri tabirinin geçtiği ilk sistematik eserin Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) yirmi bir Kur'an ilmini tanıttığı Fünûnü'l-efnân adlı kitabı olduğudur. İbnü'l-Cevzî'nin eserinden sonra, hem terimin yerleştiği hem de bu terim altında ele alınacak ilimlere dair bir anlayışın geliştiği görülmektedir.⁸

1.1.2. Kur'an İlimlerinin Gruplandırılması

Kur'an ilimlerinin kapsam alanının zamanla genişlemesi, değişik tariflerininve yaklaşımların yapılması, farklılıklar ve tartışmalar ortaya çıkarmıştır. Bu karışıklığın düzene sokulması, ayırt edilmesi ve çok çeşitlenmiş ilimlere belli bir alan ve sınıf oluşturması için kimi araştırmacılarımız bölüm ve gruplandırmaya çalışmıştır. Kur'an ilimlerinin, Kur'an'ın çoğunlukla tarihsel ya da dil yapısıyla ilgilendiği, genel kanaat olarak belirtilmektedir. Bundan dolayı a-) Dil ve Belagatla ilgili ilimler, b-) Tarih, itikat, sosyoloji ile ilgili ilimler diye gruplandırılmaktadır.⁹Sabit olan vahiy metninin lafızlarının delalet ve yorumu, belli tarihsel ve toplumsal yapı ile belli bir dil çerçevesinde gerçekleşir.¹⁰

1.1.3. Tarif ve Kapsamı

Kur'an İlimleri ifadesi arapça bir tamlamadır. "Ulûm"; bir şeyi zatı ya da sıfatlarıyla idrak etmek anlamına gelen "ilim" kelimesinin çoğuludur.¹¹

Âlimlerimiz Kur'an'ı anlamak ve yorumlamak için ilmî disiplinler oluşturmuştur. Bunlar ilahi mesajın anlaşılmasını sağlamak için idi. Daha sonra bu ilimlerin kaynağı Kur'an olarak da ifade edilmiştir. Başlangıçta daha az sayıda olan ilimlerin sınırı, zamanla oldukça genişletilmiş, aşırılıkta beis görmeyenler hemen

⁸ Salih Gedük, "Ulumü'l-Kur'an, Usulü't-Tefsir Kavramları ve Tefsirde Usulün İmkânı Meselesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 39(2015):207.

⁹Görener, "Kur'an İlimleri veTefsir Usulünün Bir Yöntem Çağrıştırması Sorunu", 9.

¹⁰Şaban AliDüzgün, "Bilimler Hiyerarşisinde İslam Bilimlerinin Yeri",*Kelam Anabilim Dalları ToplantısıMetinleri*, (Ankara: 2008),7.

¹¹ Yasin Pişgin, "Mütekaddim Dönemde Ulumu'l-Kur'an",*Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 26(2017):120.

hemen her ilmi hatta pozitif ilimleri dahi Kur'an'a dayandırmıştır. Bu sayıyı 77450 ye kadar vardırımlardır.¹²

Tabi bazı âlimlerde buna karşı çıkararak eleştirmişler ve hendese, tıp, kimya, iktisat, sosyoloji gibi ilimlerin ulum'ul-Kur'an'dan sayılamıyacağını belirtirken gerekçe olarak, ne Kur'an bunları delillendirmek için ne de bunların Kur'an ayetlerinin anlaşılmasını sağlamak için olduğunu söylemişlerdir.¹³

Tarif ve kapsamı için yapılan ifadelerin çeşitliliğinin, çıkış yerinin ve meseleye yaklaşımının farklılık oluşturmamasından kaynaklandığını görmekteyiz. Kur'an ilimleri anlam ve yorum için kullanılacak bilgilerden oluşmaktadır, Kur'an'ın nasıl anlaşılacağını değil, anlamak için nelere bakılması gerektiğini bildirmektedir.¹⁴

1.1.4. Kur'an İlimleri'nden Tefsir Usulü'ne Geçiş

İlmi çalışma geliştikçe ve çeşitlendikçe, ifade ettiği anlam çerçevesinde yeni tabirler kullanılmıştır. Böylece Kur'an'ın doğru anlaşılması için sistematik bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. İlimlerin tedvini ile bunun ihtiyacıda belirlemiştir. Bundan dolayı Kur'an ilimleri, sahasına göre ayrılınca tarihi seyir içerisinde "Kur'an İlimleri" yerine "Tefsir Usulü" ifadesi kullanılmaya başlamış, ikisi arasındaki fark ve her birinin ayrı bir saha olduğu belirtilmiştir. Önceleri,- üzerinde son dönemlerde olduğu gibi yoğunlaşmadığı için olsa gerek- "Kur'an İlimleri" ve "Tefsir Usulü" aynı manada bir müddet kullanılmış, daha sonra ayrılmıştır. İlk dönemlerden itibaren tefsir usulü ve fıkıh usulü ile Kur'an İlimleri eserlerinde pek çok konu ortakır.¹⁵Zerkeşî'nin Kur'an ilimlerini tek bir kitapta toplaması ve bu ilimlerin kapsayıcı şekilde olması; bu iki kavram arasında fark olduğunu göstermektedir. "Tefsir Usulü"ü terim olarak ilk defa ibn Teymiyye "Mukaddime fi Usulu't-Tefsir"inde kullanmış, daha sonra Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, ilgili eserinde bu ifadeye yer vermiştir.¹⁶Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin "el-Fevzu'l-kebir fi usülü't-

¹²Salih Gedük, "Ulümü'l-Kur'an, Usulü't-Tefsir Kavramları ve Tefsirde Usulün İmkânı Meselesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 39(2015):207.

¹³Yasemin Kırtay, *Ulümü'l-Kur'an Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi*, (Yüksel Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008),11.

¹⁴İbrahim Görener, "Kur'an İlimleri veTefsir Usulünün Bir Yöntem Çağrıştırmaları Sorunu", *Bilimname*16(2009): 9.

¹⁵Süleyman Karacelil, "Tefsir Usulünün Yeterliliği", *Kur'an ve Tefsir Akademisi Araştırmaları* (İstanbul: İlim Yayıma Vakfı,),421-440.

¹⁶Gedük, "Ulümü'l-Kur'an, Usulü't-Tefsir Kavramları ve Tefsirde Usulünün İmkânı Meselesi",207.

tefsir” adlı eserindeki bilgiler ise, yine sadece klasik Kur'an İlimleri kitaplarından seçilmiş birkaç konuyla ilgili mülahazalardan ibarettir.¹⁷

Buradan bakılınca haklı olarak “Fevzu'l-Kebir” hakkında böyle bir yargıda bulunulabilir. Ancak o dönemin şartları içinde konuya bakıldığında, o dönemdeki İslam düşünce dünyasının çıkmaza düşmesinden dolayı, önemli bir ihtiyacı gidermenin çabası ve cesaretli bir adımın özgün hali olduğunu kabul ederek ve hakkı teslim etmenin gerektiğini düşünerek, Mustafa Öztürk'ten ayrılıyoruz.

Tefsir Usûlünün eğitim kurumlarında ders olarak okutulması, aslında oldukça geç dönemlere tekabül etmektedir. Ancak bu durum, kavramın bu şekliyle var olmayışı, geçmişte bu kavramın anlaşılma biçimi ya da bu kavramın içinin doldurulma şekline bağlı bir durumdu.¹⁸ Yukarıda vermiş olduğumuz incelemelere bakıldığında Kur'an İlimleri'nin tamamen terk edilmediği, ancak belirginlik kazandırmak için doğal bir evrilme olduğu görülmektedir. Bu evrilme belki bir anlam ve kapsam daralması olarak anlaşılabilir. Ancak projeksiyonu biraz daha yaklaşıtırsak daralmadan ziyade bir genişlemenin olduğunu ve artı yeni bir boyut elde edildiğini görürüz. Biz bunun kaçınılmaz bir süreç olduğu kanaatindeyiz.

1.1.5. Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü Kavramları Arasındaki Fark

Çalışmamız neticesinde elde ettiğimiz beyanat ve tesbitler şunu göstermektedir ki; ağırlıklı olarak Kur'an İlimleri ve Tefsir usulü kavramları, aynı sahanın fakat farklı kademenin ifadeleridir. Özellikle de Kur'an İlimleri'nin, Tefsir Usulü için gerekli bilgilerden oluştuğunu söylememiz mümkündür. Araştırmacılarımız meselenin belirginleşmesi için iki terim arasındaki farkları ortaya çıkartmaya çalışmışlardır. Bunu yaparken de meseleye yaklaşım farklılıklarından dolayı birbirlerine zıt olabilecek şekilde değişik ifadelerde bulunmuşlardır.

Tefsir Usûlü özel, Kur'an ilimleri ise genel bir nitelik arz etmektedir. Çünkü Kur'an İlimleri, Kur'an ve tefsiriyle ilgili tüm bilgi dallarını içerisinde toplayan geniş bir yapıya sahipken, Tefsir Usûlü tefsirle ilgili kural, kâide ve izahları içinde barındırmaktadır. Tefsirin çeşitleri, şartları, kuralları, sakıncaları, delaletin çeşitleri ve tercüme gibi tefsirle yakın ilişkisi olan konular, Tefsir Usûlünün konusudur.

¹⁷Mustafa Öztürk, “Tefsirde Usul(süzlük) Sorunu”, *İslamiyat* 6/4 (2003):69.

¹⁸Karacelil, “Tefsir Usulünün Yeterliliği”,421-440.

Kur'an İlimleri ise çok daha geniş bir muhtevaya sahiptir, nehyin çeşitlerinden edebî sanatlara, Kur'an'ın yazılışına kadar pek çok konuyu ihtiva etmektedir. Tefsir Usûlü metodolojik bir ilim dalı olup, Kur'an'ın anlaşılmasında doğrudan etkili olduğu halde Kur'an ilimleri, daha ziyade pratik olup Kur'an'ın anlaşılmasında dolaylı olarak etkilidir.¹⁹

Bir başka ifadeye göre; Tefsir usulu kitapları, bir yöntem sunmasalar da tefsir ilminde çalışmak isteyen kişilerin ihtiyaç duydukları tüm bilgileri toplamayı amaçlar. Tefsir usulü kitaplarında; Kur'an Tarihi, Kur'an İlimleri ve Tefsir Tarihi ana başlıkları bulunur. Bunların kitaba dâhil edilmeleri rastgele olmayıp bünyesinde bir mantığı barındırmaktadır. Böylece tefsir usulü, Kur'an ilimleri yanında Kur'an tarihi ve tefsir tarihini de bünyesinde toplayarak tefsir yöntemi arayışında olan bir kişiye gerekli bütün malzemeyi sunmaktadır, ama kendisi bir tefsir yöntemi vermemektedir.²⁰Zaman içinde küçük nüanslarla benzerlik veya ayrılık gösteren bu iki kavramı, günümüzde Tefsir Metodolojisi karşılığında veya eş anlamda kullandığımızı belirtmeliyiz.²¹

Sonuç olarak elimizde bir kitap varsa ve bu kitap anlaşılmak için inmiş ise; onu anlamının muhakkak ki bir metoda/yönteme ihtiyacı vardır. Ancak bu metod, ebedî bir kurala dönüşmemelidir. Ulemâ bu yöntemin adını ilk zamanlarda Kur'an İlimleri olarak belirlemişken daha sonra devreye Usûlü't-Tefsir kavramı girmiş ve telif edilen eserlerde ve özellikle de ülkemizde bu isim çokça kullanılmaya başlanmıştır. İşte bundan sonra Kur'an İlimleri ve Tefsir Usulü kavramlarının anlam çerçevelerinin ne olduğu konusunda görüşler serdedilmeye başlanmış, pek çok ilmi toplantıda bu konu tartışmaya açılmıştır. Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere konu üzerinde herhangi bir ortak nokta belirlenebilmiş değildir. Her iki kavramın aynı anlama geldiğini söyleyenler olduğu gibi, aralarında fark olduğunu, Kur'an İlimleri'nin genel, Tefsir Usulü'nün ise Kur'an İlimleri'nin bir dalı olarak özel olduğunu söyleyenler olmuştur, Kur'an İlimleri'nin alt dalı veya ona zemin hazırlayan bir yardımcı olduğu görüşü de mevcuttur.²²Bu tartışmaların devam

¹⁹Gedük, "Ulümü'l-Kur'an, Usulü't-Tefsir Kavramları ve Tefsirde Usulünün İmkânı Meselesi",207.

²⁰ Görener, "Kur'an İlimleri ve Tefsir Usulünün Bir Yöntem Çağrıştırması Sorunu", 9.

²¹ AliTurgut, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*,(İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları,1991), 5.

²²Gedük, "Ulümü'l-Kur'an, Usulü't-Tefsir Kavramları ve Tefsirde Usulün İmkânı Meselesi",207.

edeceği görünmektedir. Ama sistematik ve metodik açıdan ciddi olarak ele alınması; vahyin maksatlarını ortaya çıkartacağı ve doğru bir Kur'an tasavvuruna ulaşmayı sağlayacağı kanaatindeyiz. Gerçek şu ki zamanla Kur'an İlimleri kavramının anlamı, yeni bir boyut kazanmış ve ilk dönemdeki kapsam alanında değişiklik olmuştur.

1.1.6. Kur'an İlimleri'nin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi

Mesele Kur'an'ın her dönemde anlaşılması olunca ve genel amaçlar göz önünde bulundurulunca şu sorular kaçınılmaz olmaktadır: Kur'an İlimleri metodik manada yeterli midir? Bu şekliyle ihtiyaca cevap vermekte midir? Tek başına bir usul ortaya koymakta mıdır?

Çoğu kere Kur'an İlimleri ile Tefsir Usulü arasındaki ilişkiden dolayı ayrı ayrı tanımlanan bu iki kavram, özellikle ülkemizde zaman zaman karıştırılmakta ve birbirini yerine kullanılmaktadır. Gerek kapsamının kesin çizgilerle belirlen(e)memiş olmasından, gerekse tefsir usûlü intibai vermesinden ötürü eleştirildiği olmuştur. Tefsirde usûlden söz açıldığında akla gelen ilk ıstılah, 'Kur'an İlimleri'dir. Türkçede genellikle Kur'an ilimleri diye karşılanan bu ıstılahın içeriği, lügat ilminden astronomiye, kıraattan hendese ve tıbbaya kadar Kur'an'la doğrudan ve dolaylı olarak ilgisi kurulan, usûlle hemen hiçbir ilgisi bulunmayan çok geniş bir malumat alanından oluşmaktadır. Kur'an ilimlerinin doğuşunu ve gelişimini ele alan eserlere bakıldığında, bu ilimlerin kaynağı olarak Kur'an'ın gösterildiği görülmektedir. Elbette Kur'an ilimlerinin konusu Kur'an'dır; ancak bir şeyin konusu olmak ile kaynağı olmak başka başka şeylerdir. Kanaatimizce her biri değişik yönlerden Kur'an'ı konu edinmiş iseler de, Kur'an ilimlerini bu şekilde Kur'an'dan okumaya, temellendirmeye çalışmak doğru bir yaklaşım değildir.²³

Kur'an İlimleri kitaplarını usul açısından değerlendirmek için şöyle sorular yöneltilebilir: Kur'an kıssalarının anlaşılması için kriter nedir? Yeryüzünde gerçekleşen veya gerçekleşecek olan olayları, "O'na bu iş çok kolaydır" diye kudretle özdeşleştirme, tanrı tasavvurunu tebcil etmek midir?²⁴

Bizce Kur'an İlimleri ve Tefsir Usulü, birbiri ile hiçbir alakası olmayan iki alan değildir. Mahiyet olarak farklılıkları olmakla beraber, son aşama dediğimiz

²³Kırtay, *Ulumü'l-Kur'an Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi*, 11-15.

²⁴Öztürk, "Tefsirde Usul(süzlük) Sorunu", *İslamiyat* 6/4 (2003):69.

Tefsir Usulünün ihtiyacı olan alt bilgiler, Kur'an İlimlerinde mevcuttur. Mevcud Kur'an İlimleri, tefsirin yorumsal boyutunu oluşturan Tefsir Usulünün yerini doldurmakta yetersizdir. Geleneksel rivayet ve nakilden oluşan, tarihi bilgiden meydana gelen ve özgün bir sistematığe de sahip olamayan Kur'an İlimleri, anlama ve yorumlama çabalarının oluşturduğu metodik yolu tam anlamıyla oluşturamaz ve geliştiremez. Bu durumda temel bilgiler olarak kabul edilen Kur'an İlimlerine, sadece istifade ve destek için bakılabilir. İyi bir yemek hazırlamak için öncelikle ana malzemelere ihtiyaç vardır. Bu malzemeler herkes için ve her zaman geçerlidir. Bundan sonraki yapış usulü ve ustalık, yemeğin kalitesini belirleyecektir. İşte Kur'an İlimleri ile Tefsir Usulü arasındaki ilişki buna benzemektedir. Ancak Kur'an İlimleri'nin rivayetlerine ve rivayete dayalı oluşuna dikkat edilmesi gerekir. Kur'an ilimleri olarak belirlenen kapsam alanı, ilmi sorumluluk bilinciyle disipline edilmeli ve bu bilinçle sınırları çizilmelidir.

1.2. Tefsir usulü

Zamanla kavramlarda oluşan anlam değişikliği, dilsel bir gerçekliktir. Konu etrafında meydana gelen tartışmalar, genellikle bu sebepten dolayı yapılmaktadır. Terimlerin tarif ve anlamlarındaki karar birliğinin bu sorunları gidereceği kanaatindeyiz.

Usul kelimesi Arapça kökenlidir ve “asıllar, kökler” anlamındadır. İbn Manzur'un tanımına göre usûl; bir şeyin kökü, dayanağı ve asılları anlamındadır, yani tefsir ilminin asılları kastedilmektedir. Ancak günümüzde usul kavramından anlaşılan şeyle, geçmişte müslüman âlimlerin anladığı şeyin aynı olduğunu söyleyemeyiz. Usulün, yöntem anlamında kullanılması son dönemde yaygınlık kazanan bir kullanımdır ama içerisinde usul geçen her eserin yöntemle ilgili olduğu sanılmamalıdır.²⁵

Tekâmül süreci geçiren bir ilim olan “tefsir usûlünün”, ilk dönemdeki yapısıyla sondönemlerdeki yapısının birbirinden farklı olması son derece doğaldır. Bu anlamda ilk dönem çalışmaları ile günümüz çalışmaları aynı çerçevede değerlendirilmemelidir.

²⁵Özdeş Talip, “Kur'anî hayat dergisi”, Eylül-Ekim 2014

İlk dönemde ihtiyaç duyulmamış sonraki dönemde böyle bir ilmin sistemleşmesi, metodolojik bilgileri ihtiva etmesi ihtiyacı doğmuştur, diyebiliriz.²⁶

Tefsir Usulü tabirini ilk olarak ortaya koyan şahıslardan biri olan Şah Dihlevî, kendi zamanına kadar asıl kaynak olarak sürekli ezberlenmesine ve okutulmasına rağmen Kur'an'ın, doğru anlaşılmadığını ve hatta muğlaklaştığını ifade etmiştir. Bunu problem olarak görüp çözmeye yönelmiştir. Her ne kadar araştırmacımız Mustafa Öztürk, Dihlevî'nin kitabını eleştiri sadedinde, "Kur'an ilimlerinden derlenmiş birkaç konu" dese de, Dihlevî'nin seçiminin rastgele bir seçim olmadığı aşikârdır. Konuyu ele alışı, algılayışı ve incelemesi ile bir "anlama yöntemi" oluşturma çabası içine girdiği bellidir, ortaya çıkan ihtiyacı gidermeye çalışmıştır. Dihlevî, orijinal diyebileceğimiz bu Tefsir Usulü çalışması ile Kur'an İlimlerinden ayrı bir yöntem/metod geliştirmiştir. Düşünceyi sınırlandırması açısından Kur'an'ı öncelikle tefsirinden okumanın, Kur'an'a yapılacak en büyük haksızlık olduğunu dile getirmesi takdire şayandır.²⁷

İnsaf dairesinde kalarak; değerlendirmemizi kendi tarihi atmosferinde, kendi mantığı ve sistematığı içinde yapmalı, anlamalı ve açıklamalıyız. Yoksa günümüz şartları içerisinde geçmişe baktığımızda, o zamanki yapılanlar ilkel ve geçersiz görülebilir. Netice olarak usul/yöntem; gelişmeye, değişmeye ve yenilenmeye boyun eğmekten geri kalmaz. Tefsir usûlü denebilecek bir çalışmada, hangi başlıkların yer alması gerektiğini tespit etmek son derece önemlidir. Sonuç olarak her ne kadar geçmişte metot anlamında kullanılsada günümüzde beklentilere cevap verebilecek metodolojik bir Tefsir usûlüeserinin telif edilmesi bir zaruret haline gelmiştir.²⁸

1.3. Tefsir Yöntemi

Kur'an İlimleri ve Tefsir Usulü terkiplerini, bunlar üzerindeki tartışmaları, aralarındaki ilişkiyi ve bunların sınırlarını inceledikten sonra, "Tefsir yöntemi" kavramına bakmak ve onu değerlendirmek istiyoruz.

Son dönem ilim dünyası, usul kavramını usulün dışında yöntem veya metod olarak da kullanmıştır. Usul kavramının tarihi seyrini incelediğimiz zaman, bu

²⁶ Karacelil, *Tefsir Usulünün Yapısı ve İşlevi*, 14.

²⁷ Abdulhamit Birişik, *Hind Alt Kıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, (İstanbul: İnsan yayınları, 2012), 78.

²⁸ Karacelil, "Tefsir Usulünün Yeterliliği", 421-440.

değişimin; ilim dünyasındaki anlamaya dönük yeni prensip ve yaklaşımlardaki gelişmelerin etkisi ile oluştuğunu görebiliriz. Tutarlı olma, belli bir temele oturtma, olgulardan bakış ve çıkış, ilmî ve kültürel farklar, kişisel özellikler meseleyi yöntem haline getirmiştir. Metod, yöntemdir ve bireysel bir tercihtir. Kişi her ne kadar bir bilgi sistemi ve sistematığı içinde olsa da, kendi öz metodunu kullanır. Bilim tarihi bunun sayısız örnekleriyle doludur. Yöntem ve metod ekolden ekole, kişiden kişiye değiştiği gibi, bir zamandan diğerine de değişir.²⁹

Metodla ilgili çalışmalar, asıl itibarıyla mantıkla da ilgilidir. Mantık, “doğru düşünme sanatı” olarak tanımlandığında, amaca ulaşmak için izlenen yol olarak metodbelirginleşmektedir. Amaç, doğru düşünmek ve doğru yargılara ulaşmaktır. Metod, doğru sonuca varmayı sağladığı gibi, mümkün olan en kısa sürede doğruya ulaşma gibiekonomik düşünmeyi yani en az zamanda ve en çabuk şekilde ulaşmayı daşğılamaktadır. Eğer metod doğru seçilmemişse amaca ulaşmak da olanaksız olacaktır.³⁰ Yöntem; Kur’an’ın ne demek istediğini anlamaya çalışmaktır. Buna göre; Kur’an’ıanlama faaliyeti, kendisinde tarihsel bilgiyi yorumlama veya güncel bilgilerle Kur’anarasında ilişki kurabilme yeteneği olan kişilerin girişebileceği bir eylemdir.³¹ Böylece Tefsir Yöntemi oluşmuş olmaktadır.

Tefsir usulünün bir yöntem oluşturup oluşturmadığı tartışılmıştır. Tefsir usulü kitapları, bir yöntem sunmasalar da, tefsir ilminde çalışmak isteyen kişilerin ihtiyaç duydukları tüm bilgileri toplamayı amaçlar. Tefsir usulü kitaplarında Kur’an Tarihi, Kur’an İlimleri ve Tefsir Tarihi ana başlıkları bulunur. Bunların kitaba dahil edilmeleri rastgele olmayıp bünyesinde bir mantığı barındırmaktadır. Böylece tefsir usulü, Kur’an ilimleri yanında Kur’an tarihi ve tefsir tarihini de bünyesinde toplayarak, tefsir yöntemi arayışında olan bir kişiye gerekli bütün malzemeyi sunmaktadır, ama kendisi bir tefsir yöntemi vermemektedir.”³²

Tefsir Usulü kavramı, bir anlama metodolojisi iddiasını ifade etmektedir ki; içeriğinin de buna göre doldurulması, ilgili kavramlar arasındaki kargaşanın sona erdirilmesi için üzerinde ciddi çalışmaların yapılması önem arz etmektedir. Fakat şu ana kadar belki de konunun çetrefilli, zor ve eleştiriye son derece açık olması

²⁹Karacelil, *Tefsir Usulünün Yapısı ve İşlevi*,8.

³⁰Karacelil, *Tefsir Usulünün Yapısı ve İşlevi*,9.

³¹Görener, “Kur’an İlimleri veTefsir Usulünün Bir Yöntem Çağrıştırması Sorunu”, 9.

³²Görener, “Kur’an İlimleri veTefsir Usulünün Bir Yöntem Çağrıştırması Sorunu”, 9.

sebebiyle böyle bir çabanın içerisine girilmemiştir; girildiği takdirde yöntemin nerede aranması gerektiğine dair bazı teklifler mevcuttur. Bu tekliflerden bir tanesi, böyle bir çalışmaya girildiğinde yapılacak olan şey, oturup yeni baştan bir Tefsir Usûlü belirlemek değil, Kur'an İlimleri ve Tefsir Usulü adı altında yazılan eserlerdeki bilgileri sistematize etmektir.³³ Bunun yanında değişim gelişmeye açık olmalı, yeni teklif ve araştırmalar akl-ı selimle ele alınmalıdır.

Tefsir Usulü'nün ilk ortaya çıktığı zamanki atmosfere baktığımızda, literal yapı üzerine inşa edilen anlama sahip Tefsir Usulünün, günün ihtiyaçlarını karşılamayı, kaymaları engellemeyi, sağlam bir zemin oluşturmayı, temel belirlemeyi ve Kur'an'ın doğru anlaşılmasını sağlamayı gaye edindiği düşünülürse bir yöntem olarak kabul edilebilir. Yukarıya aldığımız açıklamalarda, usul kelimesinin sözlük manası olan "asıl, kök" anlamında kullanıldığını görüyoruz. Buna rağmen zamanla, gelişim ve değişim şartları içerisinde, ihtiyaca binaen sistematik ve teknik bir anlama metoduna geçiş yapmıştır. Bu anlama metodu haline Türkçe karşılık olarak yöntem ifadesi verilmiştir. Dil ve kültürel farklılık ile değişiminin etkisi, biraz kafa karışıklığı ve tartışma zemini oluşturmuştur. Ancak bu durum, bizi çözüm bulma yolundan alıkoymamalıdır. Gücümüz vüs'atınca çalışmalar yapmalıyız. Bu konuda aşağıda biz de teklif mahiyetinde bir açılım için "Te'vil yöntemi" tabirini ortaya koyuyor ve çalışmamızın orijinal bir yönü olarak küçük bir başlık altındasunmak istiyoruz.

Araştırmacılar Kur'an'a yaklaşımı iki bölüme ayırmışlardır. Bunlardan biri "Kur'an ne diyor?" şeklindedir. Bu yaklaşımın oluşturduğu usul çalışmasını incelediğimizde, rivayet zeminli ve sınırlı olarak kaldığını görüyoruz. Bu sistemle oluşan Tefsir Usulü, yöntem oluşturmaktan ve yöntem geliştirmekten uzak düşmektedir. Tefsir usulü; Kur'an'ın açıklama aşamasıdır. Yorum için ikinci aşamaya ihtiyaç vardır. Burada şunu sorabiliriz: Asıllara bağlı kalıp, nakil ve ezber sistemi ile Kur'an'ın her dönemde anlaşılması mümkün müdür?

Sünnetullah gereği zaman geçiyor, her toplum için şartlar, durumlar değişiyor ve farklılık oluşuyor. Kur'an'ın bütün zaman ve insanlara rehberlik etmesi göz önüne alındığında, dinamik bir yapının oluşması şarttır. Öncekilerin usul ve yöntemleri

³³Gedük, "Ulümü'l-Kur'an, Usulü't-Tefsir Kavramları ve Tefsirde Usulün İmkânı Meselesi", 207.

haliyle yetersiz kalacaktır; bunda ısrar ise durağanlığı ve problemi getirecektir. Kitabımız, bunu görmemizi ve işletmemizi isteyerek şöyle beyan etmiştir: “...Biz her biriniz için (farklı) bir sistem ve (farklı) bir hayat tarzı belirledik. Eğer Allah dileseydi, her birinizi tek bir topluluk yapardı...”³⁴ İşte bu ayet, bizim düşüncemizin temellerinden birini oluşturmaktadır. Sabit ve değişmeyen bir usul anlayışının ötesinde, dinamik bir yöntemin varlığı ve ihtiyacı kaçınılmazdır.

Geleneksel usulde analitik yapı hemen hemen yoktur, bundan dolayı gelenekse yapı yöntem oluşturamaz. Analitik sistem olmadığı zaman, haliyle yöntem de oluşamayacaktır. Aklın önemini ve yerini belirten yüce Kitab’ımız, yorum kapısını her zaman açık bırakmıştır. Ancak şu var ki, tefsir usûlü isimli eserlerin hemen hiçbirinde bu noktada açıklamaların varlığını göremiyoruz. Bu ihtiyaç usûlcülerce bilinmekle birlikte, eserlerinde bu konuda başlık açılmamış anlama konusu için daha çok fıkıh usûlüne işaret etmişlerdir.³⁵ Ayrıca şunu da belirtmemiz –kanatimizce– önemlidir: Tefsir yöntemi Kur’an’ı anlama çabası ise -ki asıl gaye budur– yöntem oluşturacak usul kitaplarımız şu üç sahayı göz önünde bulundurmaya zorundadır.

a – Sosyal boyut, b – Felsefî boyut, c – Mantıkî boyut

1.4. Te’vil Yöntemi

Bu bölümü tamamlarken elde ettiğimiz bilgiler, kavramlar üzerindeki tanımlamalar, tartışmalar, kapsam alanı ve maksatlar, bizi konu üzerinde düşünmeye sevk etmiştir. Kur’an’ın doğru anlaşılmasına katkı sağlamasını umarak, çıkan veya çıkacak olan problemlere çözüm önerisi olması için, yeni bir usul tabiri olduğunu düşündüğümüz “Te’vil yöntemi” kavramını Tefsir usulü literatürüne kazandırmak istiyoruz.

Yukarıda aktardığımız görüşler neticesinde, ‘Tefsir Usulü’nü bazılarının ‘asıllar’, bazılarının da ‘yöntem’ olarak kullandığını görmekteyiz. Bunun için de gidişatın hangi yönde olduğuna dair açıklama yapmak zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Teklifte bulunduğumuz bu tabir, işimizi kolaylaştıracak ve sistematik bir şekilde nereden nereye ve nasıl yol aldığımızı ve alacağımızı belirgin hale getirecektir. Sadece açıklama ve Kur’an’ın ne dediğini esas alan yaklaşımla oluşan

³⁴ *Kur’an Mesajı: Meal- Tefsir*, çev. Muhammed Esed, Türkçeye çev. Cahit Koytak & Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret yayımları, 2015), Maide 5/48.

³⁵ Karacelil *Tefsir Usulünün Yapısı ve İşlevi*, 43.

tefsir; Kur'an'ı naklî olarak anlama çabasıdır. Buna göre usul kelimesinin ilk dönem kullanımına – ki sözlük anlamı esas alınmıştır- uygun olarak usulü't-tefsir tabiri yapılmıştır, yapılabilir. Zamana ve olaylara göre esaslar temel alınarak Kur'an'ın ne demek istediği yorumuna girildiğinde, meselenin biraz daha berraklaşması, karışıklıktan kurtulması ve sistematize hale gelmesi için "te'vil" kelimesini gündeme almalıyız. "Te'vil Yöntemi" tabiri, oluşan karmaşıklığı bir derece daha bertaraf edip açıklığa kavuşturacaktır. Bu tabirin usul kitaplarımıza bir bölüm olarak girmesi,-teknik ve günümüz anlamıyla- yöntem belirleme ve geliştirmede katkı sağlayacak ve önemli bir aşama kazandıracaktır.

Tefsir Usulü; temel ve aslî bilgiler bölümüdür. Te'vil Yöntemi ise; yöntem/metod bölümü ve aşamasıdır. Te'vil Yöntemi şu sorularla el alınır; Kur'an'a yaklaşım tarzı, kaynakları ele alış ve kullanma şekli nasıl olacak? hangi zemine oturtulacak? Rivayet mi Kur'an'a hakim, Kur'an mı rivayete hakim olacak? Kur'an'a yaklaşımımızda sünnetin ve hadisin yeri, kapsamı ve mahiyeti ne olacak? Sünnet nerede, hadis nerede olacak? Haber ayetlerine fıkıh ayetleri olarak mı yaklaşılacak? Sebeb-i nüzulü kullanırken tasarrufumuz ne şekilde olacak? Sebeb-i nüzulü gözetme yolumuz nasıl olacak? Sebeb-i nüzul ayeti yorumlamada ilk sırada mı yer alacak? Sahabilerin ve tabilerin ayetle ilgili söylediği nüzulla alakalı ifadeler, ayetle ilgili şahsi bir açıklama mı yoksa tamamen özel müşahade edilmiş ayetin iniş sebebi mi kabul edilecek? Yoksa bunlar ayetin hükmünün uygun düştüğü olaylar mıdır? Olan bir olaydan hüküm istinbatı mıdır? Ayetlerin sonunda muhaddislerin nüzul sebebi olarak sundukları bir çok şeyin gerçekte hiçbir alakası olmadığını söyleyen Dihlevî'nin usulle ilgili eserine daha geniş bilgi için bakılabilir. Bunlar ve bunlara eklenebilecek sorularla, bu tür konular ele alınıp yorum dünyasına çeki-düzen verilerek maksada ulaşılabilecektir. Ayetlerin hangi sebepler üzerine inmiş olabileceğini tespit için nüzul sebebi olarak gelen rivayetler yanında ayetin bağlamını, siyak ve sibakını, inmiş olduğu tarihi dönemi ve altyapıyı da hesaba katarak bir değerlendirme yapmak ve zayıf rivayetlere itibar etmemek gerekir.³⁶ Bu oluşturulan yeni form, Tefsir Usulü kavramı çerçevesinde anlam ve muhteva açısından oluşturulan tartışmalara yeni bir yön verecek ve yeni bir boyut kazandıracaktır. Böylece Tefsir Usulü'nün yeri, konumu, alanı, Te'vil yöntemi ile biraz daha anlaşılır hale gelmiş

³⁶ Talip Özdeş, *Kur'an ve Nesih Problemi*,(Ankara: Fecr yayınları,2005), 115.

olacaktır. Bundan sonraki beklentimiz araştırmacılarımızın bu konuyu daha da geliştirmeleridir.

Türkçede, genellikle yorum anlamında kullanılan te'vil; Arapçada, sözlük manası olarak bir Őeyden dönmek anlamına gelen “evl” kökünden gelmektedir. Te'vil kelimesi ise ‘dönmek’ anlamındaki “âle” sülasi fiilinin tef'il kalıbından olup, mastardır. Te'vil kelimesi; asla dönme/döndürme anlamını ifade ettiği gibi, aynı Şekilde bir hedef ve gayeye ulaşma anlamını da ifade eder. ‘Asla dönme’ ters yönde seyreden bir hareket iken, ‘bir hedef ve gayeye ulaşma’ ileriye dönük ve gelişken bir harekettir.³⁷ Te'vil kavram olarak; meşru bir sebep veya delilden ötürü, herhangi bir ayeti zahirî manasından alıp bağlamından koparmadan, kitap ve sünnete uygun manalardan birine sevkettir.³⁸ Her ne kadar te'vil kavramı, hermenötik kavramı ile karşılaştırılsa da, te'vilin kendi nev'i Şahsına mahsus durumu vardır ve tam benzeri değildir. Ama iki kavramın ortak yönü, ikisinin de aklî bir faaliyet olmasıdır. Te'vil, zihinsel bir iş olduğundan dolayı yorum söz konusudur ve bu da yöntem gerektiren bir durumdur. Fıkıhta içtihat, kıyas gibi çözümleri kullanarak bir manada te'vil yapılmıştır, yapılmak zorunda kalınmıştır. Bunun sistematiki ve yöntemi belirlenmiştir. Bu, bir yorumdur ve aklî bir çıkarımdır. İş tefsire gelince, aklîlik eleştiriye uğramış, faydasız, zararlı ve kabul edilemez görölmüştür. Analitik yaklaşımda doğal olarak te'vil yöntemi vardır ve bu gerçekteşir. Te'vil yönteminin olduğu yerde de analitik düşünce vardır. Vakıa hakkında fikir ve yargıda bulunurken yer değişimi ve zaman geçmesi, kişiyi aklî yöntemler geliştirmek durumunda bırakmıştır. Olguyu direkt duyularla müşahade etme ve o anda Őariî ile irtibat içinde olan görevlisine soru sorma fırsatı ve imkânının olması ile; bütün bu imkânlardan uzak bir Şekilde, bulunduğu yerde ve yaşadığı zamandaki sorunlara çözümleri bulmak ve olguyu anlamlandırmak için aklî bir çabaya girmesi aynı kategoride kabul edilemez, elbette yöntemsel farklılıklar olacaktır. Biz bunu, Rasulullah'ın Muaz (r.a.)'ı Yemen'e görevlendirmesinde görmekteyiz. Te'vil olayı tamamen metodolojik bir durumdur. Mutlaka bir sistematike sahip olmalıdır. Aksi takdirde, yanlış kullanılabileceği gibi, olumsuz manada ve hiçbir kayıt ve Őarta bağlı olmadan keyfî, serbest ve gerekçesiz kullanılabilir. Bu iş, mantikî kurallara bağlıdır ki fikhın

³⁷ Nasr Hamid Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, trc. Mehmet Emin Maraşlı, (Ankara: Otto Yayınları, 2013),322.

³⁸ Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, (İstanbul: İFAV Yayınları,2013), 283.

sistematikinde bu mevcuttur. Yorumun tabiî hali; eldeki verileri kullanarak gayeye ulaşmak ve anlamlandırmadan sonra bir sonuca varmaktır. Bundan dolayı kur'an ilimleri ve tefsir usulü verilerini göz önünde bulundurarak ve temel edinerek bir yöntem halinde te'vil gerçekleştirilir. Bu yolu seçerken gözü kapalı bir şekilde kur'an ilimlerini ve tefsir usulü konularını, analitik bir değerlendirme yapmadan, olduğu gibi kabul ederek başlanamaz; burada bir aklî mantık ve muhakeme vardır. Fıkıh usulü bir avantajdır. Sisteminin değerlendirilmesi ile yöntem geliştirilmiş olur. Fıkıh ve nasslardan hüküm çıkarma sahasında 'içtihat' kavramı, 'te'vil' olarak algılanır. Bu açıdan bakıldığında te'vilin alanının, sadece anlamı kapalı olan ya da yüksek derecede anlam yoğunluğuna sahip metinlerle sınırlı olmayıp, metnin bütün kısımlarını kapsadığı kesinlik kazanır. Fıkıh alanında farklı düşüncelerin olabileceğinin kabul edilmesi, bütün farklı te'villerin, Kur'an metninin bütün bu te'villere delalet ettiğinin bir göstergesi olarak kabul edilir. Fıkî te'vil alanındaki fikir ayrılığı, bir rahmet ve ümmete tanınan kolaylık kabilinden bir ayrılık olduğuna göre, özellikle te'vil etkinliğinde bulunan kimsenin, metni tahlil araçlarının tamamını kendisine dayanak yapması ve salt öznel kabullerini önelememesi durumunda, metnin diğer kısımlarıyla ilgili te'vil farklılıklarını da aynı açıdan değerlendirmemiz gerekir.³⁹

Te'vil tefsirden sonraki bir aşamadır ki, tefsire dayanmalıdır. Aralarında kopukluk olması; yanlış te'vil dolayısıyla doğru olmayan bir sonuca ulaşma ihtimalini oluşturacaktır. Tefsire dayanmayan te'vil, kabul edilmeyen ve hoş karşılanmayan bir te'vildir.⁴⁰ Buna binaen, inceleme/ araştırma ya da düşünme yoluyla herhangi bir fenomenin bilgisine ulaşma çabası te'vilin tefsirden daha geniş bir aktivite kazandığını gösterir. Tefsir, te'vil faaliyetinin bir parçası olup aralarında bir taraftan, âmm-hâss, diğer taraftan da naklin içtihatla olan ilişkisi tarzında bir ilişki vardır ki, eski âlimler bunu rivayet ve dirayet diye isimlendirmişlerdir.⁴¹

Te'vil olayında iki taraf vardır: Metin ve yorumcu. Bu iki tarafın altında kademeler oluşur. Metnin oluşumundaki tarihsel süreç, ekonomik, sosya-kültürel ortam, dil yapısı özellikleri, siyak-sibak durumu ve iç-dış bağlamlar gibi, göz önünde

³⁹ Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*,335.

⁴⁰ Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*,329.

⁴¹ Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*,327.

bulundurulması gereken veriler, alt katmanları oluşturan yönlerdir. Te'vilde asıl rol, yorumcuya aittir. Sorumluluk bilinci taşıyan yorum sahibi, metnin oluşum durumlarını sıhhat yönünden titizlikle inceleyen, temel kur'an ilimleri hakkında bilgisi olan, aklî yetenekleri olan, yaşadığı ortam ve zamanı iyi analiz edip ihtiyaç ve çözüm yollarını gören, hayattaki sünnetullah gerçeğinin farkında olan, ideolojik ve önyargıdan uzak bir şekilde olarak değerli sonuçların çıkmasını sağlayan ve bu özellikleri taşıyan kişidir. Bunun yanında yorumu olumsuz etkileyen özellikler de yok değildir. Bu olumsuzluklar, iskelet yapıyı oluşturan ana kurallarla meydana gelecek olan yöntemle en aza inecektir.

II. BÖLÜM

2. BAZI USUL KAVRAMLARINA ANALİTİK BAKIŞ

2.1. İ'cazu'l- Kur'an

İ'caz'ul-Kur'an, ilk olarak hicrî III. yüzyılın ortaları ile IV. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Ne sahabe, ne de tabiun döneminde biliniyordu. O dönemlerde ilgilenilen bir konu değildi ve araştırma konusu haline gelmemiştir. İ'cazu'l-Kur'an'ın ortaya çıkması ile ilgi odağı haline gelmiştir. Bunun sebebi; İslam'ın hızla yayılması ve neticede yabancı din ve kültürlerle karşılaşmış olması, yeni fikirlerin ortaya çıkması ve Kur'an'a karşı eleştirilerin yaygınlaşmasından dolayı İslam âlimlerinin cevap vermeye girişmeleridir. Özellikle kelimeler âlimleri, Kur'an'ın mucize olduğunu isbata çalışmışlardır.⁴²İ'caz ve mucize kelimeleri Kur'an'da bulunmamasına rağmen, âlimler kısmen bağlantı kurdukları kelimeler – burhan gibi- üzerinden temellendirme yoluna gitmişlerdir. Bunun için sonraki dönemlerde i'caz, beşerî bir buluş ile meşhurlaşmıştır. Tesbit edilebildiğine göre İ'caz'ul- Kur'an meselesini ilk defa mutezile âlimleri ele almıştır. Onlara göre; Kur'an, kelam ve evrenin varlığıyla bağlantılı ilahi bir fiillerden biri, dolayısıyla da mahlûk olduğudur. Yine bunlara göre; Kur'an'ın mucizeliği, şekil yönünden değil, içerik ve mesaj yönündendir. İlk farklı görüş ise Nazzam'a ait sarfe nazariyesidir. Bu nazariyeye göre: Allah Arapları Kur'an'a karşı koyma direncini kırmış, akıllarını ellerinden almıştır. Böyle olmasaydı Kur'an'ın bir benzerini getirebilirlerdi. Fakat dıştan gelen bir engel, onların Kur'an'ın bir benzerini getirmelerine engel olmuştur.⁴³

Zerkeşî, Tevbe 6. ayeti göstererek Kur'an'ın mucize olduğunu delillendirir ve ispat etmeye çalışır. Peygamberin enbüyük mucizesi Kur'an olduğunu Ankebut 50-51.ayetleri zikrederek, tahaddî ayetleri ile devam etmiştir. Buradan, Kur'an'ın mucizeliğini Allah'ın zatî sıfatlarından Kelam-ı Kadim'ine bağlayan bir i'cazı

⁴²Hüseyin Yaşar, *Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler*, (İstanbul: Beyan yayınları,1997), 185-186.Öztürk, *Kur'an Dili ve Retoriği*, (Ankara: Kitabiyat yayınları,2002),153.Şevki Yavuz, “ İ'cazu'l- Kur'an”,*Diyanet İşleri Ansiklopedisi*(İstanbul:2000),21,403-404

⁴³Yaşar, *Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler*, 185-186,Yavuz, “ İ'cazu'l- Kur'an”, 21: 403-404, Bilal Deliser, *Zerkeşî ve Kur'an İlimlerindeki Yeri*, (Ankara:Gümüşhane ÜniversitesiYayınları,2012), 124., Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*,210.

benimsediğini anlıyoruz. O'na göre i'cazın, kelama delalet eden lafızlarla yapılmasıdır ki, cumhurun görüşünde bu yöndedir. Çünkü muhatabın bilmediği ve anlamadığı şeyle tahaddî olamayacağını söyler, Nazzam'ın sarfe görüşünü reddetmiştir, kendisinde eş'arî görüş sahiptir ve i'caz konusunu buna göre izah eder.⁴⁴

İ'cazu'l-Kur'an konusunda VII. ve XIV. yüzyıllar arasında yazılmış eserler, genelde öncekilerin şerhi ve derlemesi şeklinde olmuştur. Zerkeşî de bu faaliyete katılmıştır. Aynı şekilde Suyutî de, Burhan'ı tekrarlamıştır. Ancak "Mu'teraku'l-Akran" adında bu konuda ayrı bir eser kaleme almış ve birçok konuyu i'caz'la irtibatlandırarak bir i'caz türü olarak değerlendirmiştir. Böyle olmasının sebebi, hiç kuşkusuz Suyutî'nin; geçmiş ve gelecek, olmuş ve olacak bütün bilgileri içine alan, başka hiçbir semavî kitapta da böyle bir özelliğin olmadığı anlayışına sahip bir Kur'an tasavvurudur.⁴⁵

Dihlevî de, öncekileri takip ederek icaz konusunu; yönleri, hikmetleri ve faydaları açısından işlemiştir. Yeni bir şey koymadan, tekrara girmekten öteye gidememiş ve fazla detaya inmemiştir.

Subhi Salih, i'caz konusunu daha çok dilsel ele almıştır. Önceden yapılmış, birbirini takip eden ve nakle dayalı geleneksel çalışmaları ve müellifleri hedefine alarak, önceki âlimlerin tek bir nassı ele alıp Kur'an bütünlüğünden ayırdıklarını ve bu nass üzerindeki analizlerini cüz'i inceleme şeklinde yaptıklarını, bununla lafizmana problemi üzerinden sonu gelmeyen ihtilaflara girip, nassın güzelliklerini gölgelediklerini eleştiri olarak ifade etmiştir. Kelamî yaklaşımlarını ise, tamamen reddedecek şekilde eleştirerek, nassların zevkine varmalarını ve belagatla i'caz yönlerinin idrakini bozduğunu söylemiştir.⁴⁶Burada müellif, yerinde yapmış olduğu bu eleştiri konusuna, kitabının 252. sayfasında Rummani 'nin "el-i'caz" isimli kitabından bahsederek onun üzerinden bir daha değinmiştir. Ama Subhi Salih'in kendi kitabına ve konuyu ele alışına baktığımızda, eleştirdiği konuya bizzat kendisinin düşmüş olduğunu görmekteyiz. İ'cazda, kendisinden öncekilerin veya kendi çağdaşlarının tartışma ve açıklamalarına katılmış, tekrardan kaçamamıştır. Bu

⁴⁴Deliser, *Zerkeşî ve Kur'an İlimlerindeki Yeri*,122-127.

⁴⁵Mustafa Öztürk, *Kur'an Dili ve Retoriği*, (Ankara: Kitabiyat yayınları,2002),160.

⁴⁶Subhi Salih, *Mebahis fi Ulümü'l-Kur'an*, trc. M.Sait Şimşek, (Konya: Hibaş yayınları,),250 .

konuda farklı ve özgün bir yaklaşım sağlayamamıştır. İlmî düşünce yapısına göre Subhi Salih'in: “ İ'caz konusu ve çeşitli yönlerden incelemelerde; usul açısından o kadar gereksiz ayrıntıya dalındı ki, Kur'an'ın anlaşılması maksadından uzaklaşmış oldu.” demesini beklerdik.

Subhi Salih, Kur'an ilimlerinde gelenek oluşturmuş araştırmalar ve incelemelerin, Kur'an'ın anlaşılması bakımından oluşturulan eserlerin, tefsir usulü açısından bir faydasının olmaması ve bir yol-yöntem de ortaya koymaması yönünden, “Kur'an ilimleri” incelemesini değerlendirme esnasında, Suyuti hakkında bazı mülahazalarda bulunmuştur; O'nun geçmişi naklettiğini, bolca maddeler oluşturduğunu, en küçük meselede birçok belagat kaidesi üretirken güzelliği ile ilgili detaylı tesbitlerde bulunmadığını, Kur'an'ın edebî güzelliğiyle ilgili ne varsa naklettiğini, ancak bu geleneksel yapıda Kur'an'ın gerçek sihrinin bulunmadığını ifade eder.⁴⁷

Subhi Salih, son asrın çalışmalarını yapan Reşit Rıza, Muhammed Abduh, Mustafa Sadık Rafi ve Seyyid Kutup'tan bahseder. Bu şahıslarla, sanata dair yeni açılımlar olduğunu söyler. Reşit Rıza'nın ise çerçeveyi biraz genişlettiğini, ilmi ve dini sahaya girdiğini ifade ederek bunu uygun bulmadığını söyler. Müellifin, daha önce belagatı sanatsal güzelliğe engel olduğu için eleştirdiği halde, bu ifadesinde kısmen de olsa bunu kabul ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁸

Buradan anlıyoruz ki; icaz bakımından müellifin Kur'an tasavvuru, evrensel Kur'an'dan ziyade, kısmen tarihsel ve bölgesel Kur'an anlayışından oluşmaktadır. Zaman olarak, o dönemden yola çıkılması, arap edebiyat ve kültürünün temel alınması bunu göstermektedir. Kur'an'ın i'cazını söz, ifade, sanat yönünden ele alırsak, Subhi Salih'e göre şöyle değerlendirebiliriz: Kur'an'ın anlaşılmasında ruh, sanat, edebiyat yönünün önemi görmezden gelinmiş, kurallara boğulmuştur. Bu mesele mekaniksel bir kafa yapısı ile çözülemez. Fıkıhın hâkim olduğu yapı, bu durumdadır. Fıkıhta kurallar katı, keskin ve mantıksal çerçevede oluşur. Bu düşüncede olan şahıslar, Kur'an'ı ve Sünnet'i bu ölçülerde algıladıkları zaman; dilden, edebiyattan, ruh inceliğinden, sanatsal zevkten uzak, robotsal bir yapıya sahip

⁴⁷Salih, *Mebahis fi Ulümü'l-Kur'an*,256.

⁴⁸Salih, *Mebahis fi Ulümü'l-Kur'an*,256.

olacaklardır. Bundan dolayı Kur'an'ın dilsel özelliği; edebi güzellik, incelik ve derinlikten uzak olacaktır ve hukuk metni gibi algılanacaktır. Müslümanın şahsiyeti, İslam tasavvuru ve dünya görüşüde buna bağlı olarak oluşacaktır. Zaman içerisinde kaba bir tavır ve bedevibir mantaliteye sahip olacaktır. Bu kafa yapısı ile yargılama ve hükümlerde bulunacaktır. Kelimelerin ifadelerinde sanatsal anlatım metodunu elde edemediği için Kur'an'ın maksadını anlamaktan uzak kalacak ve literal yapısında sabitlenip öteye geçemeyecektir. Mesela; müteşabih meselesi böylece karanlık bir saha olarak kalacak, ayetler bir manada saf dışı edilerek maksada ulaşılamıyacaktır. Her ilim dalının veya ele alınan konunun bir amacı vardır. Üstelik bu konu Kur'an'ın anlaşılmasına dönük ise elbette daha da büyük bir önem arz edecektir.

Ebu Zeyd, o dönem yaşayanların kendi kültürel yapısı içinde vahyin maksadını doğru kavradıklarını, olgusal bir Kur'an bilincine sahip olduklarını, anlamak için diğer yazılı veya sözlü metinlerden istifade ettiklerini ve hiçbir sakınca görmediklerini, Kur'an'ı hayatın içinde kabul ettiklerini ve Kur'an'ı sosyal hayattan uzak bir konuma atmadıklarını söyler.⁴⁹

Bu arada Hz. Ömer'in görüş, içtihat ve Kur'an yorumlaması, Kur'an'ın maksadını tesbiti, dikkatle incelenmesi gereken bir durumdur. Bunu özellikle hatırlatıyoruz. Bizde oluşan kanaat şudur: İlk dönem müslümanlardaki bu bilinç, tasavvur, anlayış yerini zamanla i'cazda olduğu gibi hayattan uzaklaşmış, beşeri ve diğer metinlerden hiç bir şekilde karşılaştırılmaz, savunma refleksi ile anlatılan, yücelerde bulunan bir Kur'an anlayışına bırakmıştır. Böylece Kur'an'ın maksadından uzaklaşmış oldu. Özellikle eş'ari ekolünün Kur'an tasavvuru, i'caz konusundaki görüşü; dilsel yapı boyutunda olan terkip ve gramerşeklinde, içerikle alakası olmayan bir düzlemde. Suyuti'de bir Eş'ari takipçisi ve temsilcisi olması hasebiyle, meseleye böyle bir tasavvurdan bakmış ve Kur'an'ın ait olduğu kültürden uzaklaşmasınasebep olmuştur. Sonuçta Kur'an mukaddes bir nesneye dönüştürmüştür.⁵⁰

Tefsir usulü üzerine ana kaynaklık yapmış, hatta hala yapmaya devam eden Suyuti'nin eseri, böyle bir tasavvurla oluşturulmuştur. Bundan dolayı bu eser, ilim dünyasında, genel-geçer temel bir bilgi kaynağı haline getirilip oluşturulan Kur'an algısında etkin olmuştur. Subhi Salih'in i'cazı, dil ve sanat yönünden ele almasına

⁴⁹ Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, 204-213.

⁵⁰ Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, 208.

karşılık, Ebu Zeyd vahiy bu durumda olması halinde, insan tarafından anlaşılması muğlâk bir metne dönüşeceğini ifade etmiştir.⁵¹ Buradan yola çıkarak i'cazın ulaştığı bu boyutla Kur'an'ı anlama, açıklama ve analiz etme imkânı sınırlandırılmış ya da bu imkan ortadan kaldırılmıştır.

Bu açıdan, aslında müteşabihlikle alakası olmayan fakat müteşabih diye sunulan ayetlerin, eş'ari tarzındaki yaklaşım ve yaygın i'caz anlayışıyla ortaya çıktığını görmüş oluruz. Ebu Zeyd, bir eş'arî olan Bakıllanî'nin Zat-i İlahî ile bitişik olan ve ondan bağımsız olması düşünülemeyen ezeli bir sıfat olması hasebiyle, Kur'an'ın ezeli bir varlığının olduğuna inandığını söyler.⁵² Bu i'caz anlayışı ile ayetlere müteşabihlik elbisesi giydirilerek anlam ve analizden uzaklaştırılmış olmaktadır.

Araştırmalarımız neticesinde, elde edilen bulgu ve bilgiler, bizi bir takım görüşlere, değerlendirmelere ve analize götürmektedir ki, i'caz bu anlayışla ele alındığında; Kur'an, aktif ve fonksiyonel olmaktan çok, hayattan uzak, âtil ve herkesin dokunamayacağı kutsal bir metin haline dönüşecektir. İ'cazı nesih doktrinini ile beraber değerlendirecek olursak, çelişkiler yumağı ile karşışarıya kalmamız kaçınılmaz olacaktır. Bu atmosferde oluşan bir Kur'an tasavvuru; sağlam vetutarlı bir zemine oturmayacaktır ve evrensellekle kutsal metne dönüşen Kur'an, sorunlara müslümanların eliyle çare olamayacaktır. Hem muciz kabul edecek, icazın ezeli bir varlık işi olduğundan bahsedebilirsiniz, hem de Kur'an'da nesih var diyerek müdahale edebilirsiniz. Böylece gönderilen kitabı kısmen rafa kaldırmış olmayacak mısınız? Bir tarafta el sürülemez bir sıfat olarak kabul edecek, yüce bir makam oluşturacaksınız, diğer tarafta Kitab'ı anlama ve tefsir için çalışma yerine, O'nun üzerine otoriter role soyunarak yargıda bulunacak ve dikte edeceksiniz.

Biz içinde bulunduğumuz bu dönemi (son asrı), usul ve metodoloji açısından tanımlarken, "eleştiri dönemi/arayış/çıkış dönemi" olarak adlandırıyoruz. Şu ana kadar da eleştiriler/arayışlar devam etmektedir. Elbette bunun bir sebebi vardır. Bunun arkasındaki sebepler; islam dünyasının bir çıkmazda olması, batı karşısında ezik hali ve sorunlara çözüm bulamaz hale gelmesi, elinin kolunun bağılı olması,

⁵¹Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*,213.

⁵²Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, 215.

elinde çağlara meydan okuyan bir kitap olduğu halde, hatta muciz bir kitap iddiası ve savunma refleksi ile yüz yıllardır eser vermesine ve enine boyuna çok farklı yönlerden i'caz yönünü incelemesine rağmen, üstünlüğünüve iç düzenini kaybettiği üzerindeki düşüncelere sahip olması ve kaygılarının artarak çoğalmasdır.

İ'cazda Kur'an'ın beşere üstünlük ilkesi kabul edilip aklın kavrayamayacağı söylenirken aynı akıl -nesihde olduğu gibi-Kur'an'da çelişki ve kapalılık bulabiliyor. Kur'an ilimleri müfredatı içerisinde yer alan bu iki konuya -i'caz ve nesih- lokal olarak yaklaşip analitik olarak ele aldığımızda ve ortaya çıkacak Kur'an tasavvuru boyutunda değerlendirdiğimizde, önümüze zıtlık, çelişki ve ikilem çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Şöyle ki; klasik olmuş geleneğin önceki usul kitapları da, onları takibeden son dönemin eseri dediklerimiz de i'caz konusunda, Kur'an'ı mukaddes bir nesneye dönüştürdükleri halde nesih konusunda mukaddeslik ortadan kaldırılmış, müdahale edilen bir nesnel metne indirgenmiştir. Ezeliliği, sıfatlığı, dokunulmazlığı ortadan kaldırılmış, nesih anlayışıyla haddi aşan bir yaklaşım yapılarak ilahi kitap özelliği iptal edilmiştir. Belki bundan sonra da Kur'an ilimleri arasına girecek yeni ilimler olacaktır. Öncekiler de, sonra ortaya çıkacak olanlar da belli bir gaye ve kaygıdan dolayı meydana gelmiştir ve gelecektir. Kendi içinde bir bilgilenme olabilir, değişik açıdan çalışanlara yardımcı olabilir, fakat mesele Kur'an'ın çağlar boyu anlaşılma amacı olunca, işin aslı ve yönü değişecektir. Konu usul açısından değerlendirilip kritize edilirse; Kur'an fonksiyonel, aktif ve hayatın içinde olan bir kitap özelliğine kavuşacaktır.

İ'caz, genelde insan gücünün asla ulaşamayacağı belki sırrına, şifresine vakıf olamayacağı bir olay, özelde ise Kur'an metninin kendi nev'i şahsına münhasır bir fikir olma ve oluşturma gayretidir. Buna rağmen Kur'an'ı inceleyen müfessirler ve dilcilerin (bu görüşte olanlar) zımnen ortaya koydukları buluş, açıklama, inceleme ve insanî yapılarla karşılaştırmalarındaki bu durumu; Kur'an nazımının sırrını, şifresini sanki beşer aklının ötesini keşfetme işine girişme olarak görüyoruz. Bu gayretin kişiyi gizli şifre çözücü ve bir üst katmanda, ilahi ile beşeri olanın seviye olarak buluşturduğunu, birleştirdiğini, bütünleştirdiğini, hatta yapılan bazı analizlerle nazımın nesnelleştirildiğini ve daha ileriye gidildiğini izliyoruz.

2.2. Nesih

Hakkındaen çok tartışmaların yapıldığı konuların başında, nesih konusu gelmektedir. Neshin, Kur'an tasavvurunun oluşmasında önemli bir yeri olduğu inkâr edilemez. Bu konuda, ele aldığımız eserler etrafında değerlendirme yapmaya çalışacağız.

Muhasıbî, konuya usulcülerin belirlediği tanımlama üzerinden girmektedir, sözlük anlamlarına, sahabenin tanımlamalarına yer vermemektedir. Hâlbuki kendisi ilk döneme daha yakın zaman diliminde yaşamıştı. Özgün bir yaklaşıma, otantik bir düşünce ve bakışa ulaşmada daha uygun bir konum ve zamandaydı. O günkü konumu gereği böyle bir tavıra girmiş olabilir. Muhasıbî haberlerin neshini eleştirmiş, sadece emirlerde nesih olduğunu söylemiş ve bunu açıklığa kavuşturmak için nasihin emirde değil emrolunan şeyde olduğunu ifade etmiştir.⁵³

Nasih ve mensuh diye adlandırılan her iki ayette Allah'ın kelimidir, Allah bu iki ayeti; doğruya, gerçeğe ve hikmete binaen indirmiştir. Her iki emir de olgu ve olaylara bağlı olarak ve sosyal değişim göz önünde bulundurularak indirilmiş, uygulanacak olan süre için geçerlidir. Olayı değerlendirenler; Allah'ın emrini, o zamanki şartları göz önünde bulundurarak kabul ve ona teslim olmaları gerektiği halde; anlayış ve kendilerinden meydana gelen tutarsızlıklarının oluşturduğu beklentilerine uygun olmadığı ve uygulamada farklı karar verdikleri içinsanki, Allah ilk emrinden geri dönmek üzere ondan ilelebet rücu etmiş gibi algıladılar. Nitekim Allah, İslam güçlenip müslümanlar Medine'ye hicret edinceye kadar müşriklerden yüz çevirmelerini murat ederek Hz. Muhammed ve mü'minlerden; müşriklerden uzak durmalarını, onlardan gelecek kötülük ve işkencelere karşı sabırlı olmalarını istemiş; daha sonra müslümanlar hicret edip güçlenince, bu kez onlara karşı savaşmalarını emretmiştir. Muhasıbî'nin yukarıdaki açıklamasında olduğu gibi“Her iki emirde Allah tarafından ezelde belirlenmiş ve murad edilmiştir.” diyemeyiz. O zaman Kur'an olgulardan koparılmış, tarihüstü bir metne dönüştürülmüş olur. Allah hayat şartlarına bağlı olarak ve sünnetullahı göz önünde bulundurarak müslümanları bir süre bu iki emirden biri ile yükümlü tutmuş; daha sonra şartlara ve gelişmelere uygun olarak bunun yerine başka bir emri ikame ederek, birincisinin terk edilmesini

⁵³HarisMuhasıbî, *Akıl ve Kur'an'ı Anlamak*, trc. Veysel Akdoğan,(İstanbul: İşaret yayınları, 2015), 334. 351.354.

emretmiştir. Allah farklı iki zaman için farklı iki emirde bulunmuştur. Şartların değişmesiyle hükümler de değişmiştir. Bu farklı iki hükümden her biri olgulara göre Allah'ın iradesidir. Ne ezelde hükme bağlanmış ne de ilelebet yok edilmiştir. Herhangi bir beda ve bilgisizlik söz konusu olmaksızın, bu iki emirden birini bir süreye kadar geçerli olmak üzere emretmeyi murat etmiş, amacına ulaşıp bir sonraki aşamaya geçilince, birincisinin yerine diğerini emrederek birinci emrin terkini istemiştir.⁵⁴

Burada şu soruyu sormamız ve düşünmemiz gerekmektedir: Muhasibî'nin görüşüne göre; haberlerde nesih, küfür kabul edilip beda gibi algılanırken acaba niçin hükümlerde gerçekleşince beda olmuyor? Yaklaşım ve sistem olarak aynı tarzda değil mi?

Haris, nasih ve mensuhu belirlemede rivayetlerin esas alındığı mekkî ve medenî sure prensibinin geçerliliğini söyleyerek naklin etkinliği ve tesirini ortaya koymaktadır.⁵⁵Böylece tamamen rivayet ve nakile teslim olunmaktadır. Halbuki Haris, hükümlerde nasih-mensuhu açıklarken, Kur'an'da nasih- mensuhun ölçüsünün yalnızca akıl olduğunu söylemektedir. Yine ona göre; nasih-mensuh, ruhsat vehafifletme konularında temel hareket noktası akıldır. Haris'e göre akıl temel bir ölçüdür.⁵⁶Fakat nesih konusuna son şeklini verirken ve konuyu sınıflandırırken ortaya koyduğu her bir nesih çeşidinin delillendirmesinde rivayetlere dayanmaya çalışmıştır. Böylece aklî çalışma metodundan, tenkidî duruştan uzaklaşmıştır. Eserine aklî yaklaşım yerine naklî yaklaşım hakim olmuştur. Sahabenin neshi ruhsat, tahsis... Şeklindeki değerlendirişinden sanki biraz uzaklaşmıştır. İlk çalışma sistematiğine uygunluk noktasında problem oluşmaktadır.

Muhasibi, Fehmu'l-Kur'an'da en büyük yeri, nesih problemine ayırmıştır. Nesih ancak emir-nehiy, hadler ve cezalarda olur. Bunlar içinde tasnife giderek etraflı bir nesih teorisi sunar ki, genel olarak Ehl-i sünnet'in kabul ettiği nesih teorisi de bu şekildedir. Onun neshi bu kadar tefarruatlı olarak ele almasındaki gaye, neshi

⁵⁴Talip Özdeş, *Kur'an ve Nesih Problemi*,(Ankara: Fecr yayınları,2005), 43.

⁵⁵Muhasibî, *Akil ve Kur'an'ı Anlamak*, 377.

⁵⁶ Muhasibî, *Akil ve Kur'an'ı Anlamak*, 201.

kelamî meselelere taşıyan rafiziler, mutezile ve diğer fırkaların görüşlerini reddetmek ve çürütmektir.⁵⁷

Fehmu'l-Kur'an, nasih- mensuhu onbeş bölüme ayırarak rivayet tenkitine girmemiştir. Akli faaliyet yapmaksızın, kendini mutezileye karşı konumlandığı için önyargılı ve şartlı hareket etmiştir. Sunduğu ayetlere baktığımızda mensuh ayet sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Yani Muhasibi, mensuh ayetlerin sayısının fazla olduğunu kabul etmiş ve bu kısımlandırdığı bölümlere göre mensuh ayetlerin savunmasını yapmıştır.⁵⁸Bize göre; nasih ve mensuh ayetlerin belirlenmesinde Mekki-Medeni diye bir ayırımın öncelikli bir ayırım ve yöntem olarak kabul edilmesi; Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanmasında bir yere kadar önem arzedebilir. Ama toplum hayatının değişken olduğu, ibn Haldun'un sosyolojisine göre her yükselişin bir geri dönüşü olduğu prensibi ve ilk haline tekrar geri dönme gerçeği gözden kaçırıldığı için Mekke dönemi sanki bir daha hiç yaşanmayacakmış gibi ilelebet nesih teorisi ile sabitlenmiş bir zaman kabul edilerek belli bir zamana hapsedilen o dönem üzerinden Kur'an'a müdahaleedilmektedir.

Muhasibi'nin aklın mahiyeti hakkındaki görüşlerine baktığımızda; nesih konusunda ölçüsünün akıl olduğu hükmüne ulaştıktan sonra, buna ne kadar bağlı kaldığının tartışma konusu olduğunu görürüz.⁵⁹Hatta Muhasibi, Allah'ın sıfatları ve haberlerinde nesih olamayacağı konusunda, akli faaliyet içerisinde kelamî bir inceleme yapmaya çalışmaktadır. Nesihle, Kur'an'ın yok olmasına karşı bir mücadele verir. Buna karşılık; aynı akılla, hükümlerde neshin olacağı kabul eder. Ancak nesh konusu izah edilirken akıl sanki devre dışı bırakılarak rivayetler esas alınmış ve onun üzerinden gidilmiştir. Akli faaliyetini sadece nesihteki farklı durumları, bölümlere ayırırken yapmaktadır. Tabii ki bu rivayet esaslı muhafazakâr durum; onun mutezile ve rafizilere karşı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumu tepkisellik olarak değerlendiriyoruz. Böyle olunca aklın mahiyeti ile sistematik bir yapı kurmaya çalışırken, savunma refeksi ile öncekilerin açıklamaları ve rivayetleri üzerinden nesih konusunu ortaya koymuş, daha kapsamlı bütüncül bir sistemi ve duruşu oluşturamamıştır. Ahad haberler diye kabul edilen rivayetlere kendisini

⁵⁷İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsir Oluşumu Süreci*, (Ankara: Ankara Okulu yayınları, 2003),124.

⁵⁸Muhasibî, *Akıl ve Kur'an'ı Anlamak*, 271.

⁵⁹Muhasibî, *Akıl ve Kur'an'ı Anlamak*, 201.

mahkûm etmiştir. Diğer taraftan her dönemde olduğu gibi statükonun baskısal atmosferinin etkisi altında olması ve bundan kurtulamaması, onu böyle bir fikir ve anlayışa götürmüş olabilir.

Zerkeşî,-genel üslûbu gereği- konuya kavramı, sözlük yönünden değerlendirerek başlamaktadır. Neshin Nahl 101'deki manasına “izale/ yok etme”, Hac 52'deki manasına “tebdil/değiştirme”demektedir. “Tahvil” ve “nakil” manaları için ise ayet ve hadis dışındaki ifadelerden faydalanmakta ve delil getirmektedir.⁶⁰Başkalarından aktarma yaparak; bazılarına göre neshin emir ve nehiye olamayacağını, bazılarına göre haberde de olamayacağını, bazılarına göre de eğer emir- yasak bildiriyorsa haberde nesh olamayacağını söyler. Nasih-mensuh açısından Kur'an'ı incelerken sureleri:

a-Nasih olanlar mensuh olmayanlar,

b-Mensuh olan nasih olmayanlar,

c-Nasih ve mensuh olmayanlar,

d- Hem nasih hem mensuh olanlar diye dört ana bölüme ayırıyor.

Yine Kur'an'ı, nesh açısından şekil olarak değerlendirirken üç kısma ayırıyor:

a- Metni/tilaveti mensuh hükmü baki,

b- Metni/tilaveti baki hükmü mensuh,

c- Hükmü mensuh metni/tilaveti mensuh.

Genel özelliği içerisinde öncekilerden nakillerde bulunurken şu çeşit bir ayırımdan da bahseder:

a- Bir hükmün uygulamaya geçmeden önce neshedilmesi,

b- Neshin tecevvüzen/mecazen gerçekleşmesi,

c- Erteleme şeklindeki nesh.

⁶⁰Bedreddin, Zerkeşî. *El-Burhan fi Ulumu'l-Kur'an*,(Mısır: Daru İhyau Kutubu'l-Arabiyye, 1957), Cilt:2,29.

Kur'an'ın Kur'an'la neshine gelince; kahir ekseriyet, iptal manasında bir nesih olmadığını, onun; unutmama, erteleme ve ihtiyaç anında açıklanan sona bırakılmış bir durum olduğunu savunur. Neshi; mücmel, umum ve tahsis kapsamında değerlendirdiği için iptal manasında kabul etmez. Zerkeşî'nin buradaki "nesh"e yaklaşımı ilk asır ulemasının yaklaşımına daha yakın gözükmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Zerkeşî'nin neshi bir olgu olarak kabul etmektedir ve bunu caiz görmektedir.⁶¹

Suyutî, neshi tanımlarken -Zerkeşî gibi- hemen hemen aynı yolu takip ederek lügat anlamlarından işe başlıyor. Âlimlerden farklı görüşler aktararak, Bakara 106.ayete dayanak yapıp, Kur'an'ın ancak Kur'an'la neshedildiğini söyler. Bazılarında Necm 3. ayeti öne sürerek sünnetinde Kur'an'ı neshedebileceği kuralını kabul ettiklerini bildirmiştir. Vasiyet ayetinin neshini örnek verir, buradan daha ileriye giderek sünnetin neshetme şartını sünnetin vahy veya içtihad olmasına bağlar.⁶²

Suyutî, nesih savunmasında örnekleme yaparken getirdiği delillendirmede mantıkî hataya düşmüştür. Ölümden sonra hayatı, sağlıktan sonra hastalığı nesih olayı ile kıyaslaması tutarsızlıktır. Çünkü aynı cinsten değildir. Olaylarla hükümlerin kıyası yanlıştır.⁶³

Tilavetin bakî kalıp hükmün kaldırılması hakkında açıklama yaparken, K.Kerim hükümleri öğrenip onlarla amel etmek için okunduğu gibi Allah kelamı olduğundan sevaba nail olmak için de okunduğunu ifade eder.⁶⁴ Savunma mekanizması içinde AllahuTeala neshi bazı hikmetlerden ve sağladığı kolaylıklardan dolayı bu ümmete bahşettiğini söyler⁶⁵

Hükmü baki, tilavetimensuh olan ayetler bahsinde, bu konu ile alakalı rivayetleri tenkit babında, Kadı Ebu Bekir ibn Arabî'nin "el-ih̄tisâr" adlı eserinde bu nevi neshe itiraz eden bazı ulemanın görüşlerini naklederek, bu konuda rivayet edilen haberlerin, ahad haberler olduğunu ve bunların Kur'an'ın nüzulü veya neshinde kesin

⁶¹Deliser, *Zerkeşî ve Kur'an İlimlerindeki Yeri*,114.

⁶²Celaleddin Suyutî, *el-İtkan fî Ulumü'l-Kur'an Ansiklopedisi*, trc. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik,(İstanbul: Hikmet Neşriyat,1987),Cilt:2,56.

⁶³Talip Özdeş, *Kur'an ve Nesih Problemi*,(Ankara: Fecr yayınları,2005), 45.

⁶⁴Celaleddin Suyutî, *el-İtkan fî Ulumü'l-Kur'an Ansiklopedisi*, trc. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik,(İstanbul: Hikmet Neşriyat,1987),Cilt:2,56.

⁶⁵ Suyutî, *el-İtkan fî Ulumü'l-Kur'an Ansiklopedisi*,68.

delil olamayacağını söyler.⁶⁶Bu bölümlerde Suyutî'nin Zerkeşi'den etkilendiğini ve ilk döneme ait fikirleri yansıttığını söyleyebiliriz. Nesih olarak adlandırılan ayetlerin çoğunu tahsisle ilişkilendirdiği için mensuh ayet sayısını yirmiye indirmiştir. Şafii'nin, üzerinde büyük bir rolü olduğu cumhurun anlayışını, Suyutî yansıtmıştır.⁶⁷

İtkan'ın, Burhan'da olduğu gibi, nesh kavramının Kur'an'da geçmesi itibarıyla çıkış yeri Kur'an'dır. Bakara 106. ayeti kullanarak neshin nasıl gerçekleştiği konusuna giriyor. İlerleyen satırlarda ise yavaş yavaş Kur'an'ın nesih konusundaki ifadelerini rivayetlerle genişletme, pekiştirme çabasına girmiştir. Rivayetleri delil getirerek, oluşacak nesh teorisinin esası haline getirmiş ve zemini rivayete göre oluşturmuştur. Nesih teorisinin çalışma sahasına sağlam zemin oluşturulması için Kur'an temelli olmaya özen gösterilmiş, ama yorumlar çerçevesindeki yaklaşım şekli ile bundan uzaklaşmıştır. Rivayetler asıl kabul edilmiş, sonunda rivayetler üzerinden bir nesih çalışması meydana getirilmiştir. İtkan da aynı şekilde kendinden önceki geleneği devam ettirmiştir.

İtkan, neshin kısımlarından üçüncüsü olan hükmü baki tilaveti mensuh ayetler konusu altında bazı rivayetler aktarmıştır. Bunların hepsini tek tek inceleyecek durumda değiliz. Ancak burası genel olarak çelişkilerle dolu -bazı alimlerin dediği gibi -ahad haberlerin hakim olduğu bir sahadır. Suyuti bunları aktardıktan sonra "yukarıdaki rivayetlerin tenkiti" başlığı altında bu rivayetlere dayanarak, nesih taraftarlarına karşı eleştiri geliştiren Kadı Ebu Bekir İbn'ul Arabî 'nin "el-İntisar" daki karşı görüşlerine nakille bir bölüm açar. Bu tip rivayetleri, delil olamayacak ahad haberler olarak bildirir.

Zerkeşi'den naklettiği Hz. Ömer ve recm ayeti konusunda, Zerkeşi'ningörüşünden ayrılıp itiraz ederek yanlış olduğunu belirtir. Bu konu ile hükmü baki tilaveti mensuh olan nesih çeşidi açısından neshin varlığının savunmasını yapmaktadır.⁶⁸

Suyuti rivayetlerin tenkidine karşı tenkit yapmakla, rivayetlerin varlığını ve delil niteliğini beyan etmektedir. Tilavetin neshindeki hikmeti şu parlak yorum ile

⁶⁶ Suyutî, *el-İtkan fî Ulumü'l-Kur'an Ansiklopedisi*,68.

⁶⁷ Harun Bekiroğlu, *Tefsir Metodolojisi Açısından el-Burhan ve el-itkan*,(Ankara: Araştırmayayınları, 2013), 281-289.

⁶⁸ Suyutî,*el-İtkan fî Ulumü'l-Kur'an Ansiklopedisi*,68.

açıklamaktadır: Suyutî'ye göre; tilavetin neshi iyi olmuş ve yapılan işin cezası hafiflemiştir. Cezayı Kur'an' da yer alıp almamaya bağlaması açısından gerçekten ilginçtir. Daha ilginç olanı, usul kitabı niteliğindeki bir eserde böyle bir yorumun yer almasıdır.⁶⁹Bir başka rivayette ise, vahiy konusunda ne kadar dikkatli ve sorumlu olduğu açıkça bilinen Hz. Peygamber'in, Kur'an'dan bir şeyi gizlemesi halinde kendi sonunun ne olacağını gelen vahiyden çok iyi öğrenip bilmesine rağmen, Hz.Ömer'e recm ayetini yazmasını engellemesi olayı nasıl kabul edilebilir.

Fevzü'l Kebir ise sahabe ve tabiinin nesh sözünü, bir şeyi bir şeyle izale edip gidermek manasından ibaret olan lügavi mana mukabilinde kullandıklarını; usul âlimlerinin ıstılahı mukabilinde olmadığını zikederken, izalenin çeşitlerini sayar.⁷⁰Fevzü'l-Kebir, Suyuti'nin mensuh kabul ettiği ayetleri incelerken rivayetler üzerinden ziyade, Kur'an üzerinden gitmiştir, diğerlerine nazaran daha çok Kur'an temellidir, Kur'an bütünlüğünü göz önünde bulunduran bir yorum veakli bir çalışma ortaya koymuştur. Fevzü'l-Kebir, konuya mütekaddim gibi girip -enfal 65'de olduğu gibi-müteahhirun gibi devam etmiştir. Yapılan iş, sadece kendi cihetinden ıstılahî bakış çerçevesi çizmekten öteye geçememiştir. Neshi onaylamış ve taraftar olmaktan başka bir şey yapmamıştır. Neshi; sistem, olgu ve realite yönünden değerlendirmeye tabi tutamamıştır. Fevzü'l-Kebir, birçok rivayetlere dayanılarak ortaya çıkan beş yüz civarındaki mensuh ayet sayısının abartıldığı ve ölçünün kaçırıldığını söyleyerek, mensuh ayet sayısını yirmibire indiren Suyuti üzerinden işi ele alıp, daha çok aklimumhakame yolu ile –ki belli rivayetler göz önünde bulundurulurken bunlar mensuh kabul edilmişti-tenkide tabi tutarak beşe indirmiştir. Ancak mensuh kabul edilen ve kendisinde katıldığı Bakara 180. ayetini, nesh edenin “ Mirasçı için vasiyet yoktur.”hadisinin değil, Nisa 11.-12. ayetlerinin nesh ettiğini kabul etmektedir. Hadisin, nesiholayını açıklayıcı durumda olduğunu söyler. Böylece hadisin ayeti neshettiği görüşünü reddedmiş olmaktadır. Ahzab 52. ayetin aynı surenin 50. ayeti ile nesh edildiği hakkındaki görüşü – ki nesh edici kelamın tilavette öne geçirilmesinin muhtemil olmasını ve zahir olanın bu olduğusöylemesi- ile nesh anlayışına yeni bir açılım getirmesi açısından itibar edilecek bir yorum oluşturmamıştır. Mensuh kabul edilen ayetleri ve rivayetleri, ciddi bir şekilde ele

⁶⁹Suyutî, *el-İtkan fi Ulumü'l-Kur'an Ansiklopedisi*, 68.

⁷⁰Şah Veliyyullah Dihlevî, *Fevzü'l-Kebir*, trc. Mehmet Sofuoğlu, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980), 34.

alan birisi için bu durum, ancak ortamın kendi içindeki tartışma ve müzakeresinden başka bir şey olmadığını tescilidir.

Kuran, mevcut arap dili üzere, bizzat arapların kendi dilleri ile inmiş ve onların kullandığı kelimeleri kullanmıştır. Bunda iki şey hedef alınmıştır: İlki; onların manayı ve maksadı rahatça anlamalarını sağlamak, ikincisi ise; yeni düşünce ve zihniyet oluşumunda anlamı kaybolmuş ya da kaydırılmış kelimeleri, özgün anlamları çerçevesinde yeniden oluşturmakla beraber kelime ve kavramların içeriğini yeniden belirlemek. İlk dönem Müslümanların yani sahabenin hatta tabiin, toplumsal hayat içerisinde neshin kullanıldığı lügavi anlamının dışında bir tarif ve tanımlamaya girmediğini görüyoruz. Ele aldığımız usul kitaplarımızda da bu ifade edilmekte ve tanımlamalar lügavi yönden, toplumun kullandığı şekil üzere yapılmaktadır. Görüldüğü gibi nesh kavramının lügavi manası hemen hemen aynı şekilde ele alınmaktadır, ama iş burada kalmamaktadır. Yani Kur'an'ın anlaşılması konusunda nasıl bir üslup oluşturulacağına bakılmamaktadır. Neshin Kur'an bütünlüğünde, hatta iniş süreci boyunca nasıl anlaşılması ve ne anlama geldiği dikkate alınmamaktadır. Nesh kavramının tarihsel değişim süreci de göz ardı edilmektedir. Bu tarif(sabit olan bir hükmün, daha sonra gelen şer'i bir delille kaldırılıp izale edilmesi), özellikle fıkıhçıların geliştirdiği bu tanımlama; bir hükmün ebedi olarak silinip ortadan kaldırılacağı ve olayların sanki bir daha hiç tekrarlanmayacağı fikrine dayalı bir nesh anlayışını yerleştirdi. Hâlbuki hayat devam etmektedir, inişli çıkışlıdır, ortadan kalkan bir durum ise, daha sonra tekrar ortaya gelebilir. Sünnetullah gereği toplumların ortaya çıkması, gelişmesi ve tekrar zayıflayıp yok olması bir realitedir.⁷¹

Subhi Salih, nesh konusundaki yaklaşımını, kendi eserinde Ebu Müslim İsfahani'nin nesh konusundaki anlayışını değerlendirirken, İsfahani'nin tahsisle neshi karıştırarak tahsis ifadesini kullanmakla Allah'a karşı büyük bir saygısızlık yaptığını, belki böyle tavrın almasına sebep olanların neshi aşırı gittiklerini ve neshle bedayı karıştıranlara fırsat verdiklerini söyleyerek değerlendirmede bulunmuştur.⁷²

Subhi Salih, rivayetlerin ahad haberlerden oluştuğunu ve zannîlik ifade ettiğini, bundan dolayı nesh çeşitlerinin tutarsız olup Kur'an'a yüklemenin yanlış

⁷¹ Özdeş, *Kur'an ve Nesh Problemi*,20.

⁷²Salih, *Mebahis fi Ulumü'l-Kur'an*,207.

olduğunu, yapanlarında hata ettiklerini söyler.⁷³ Mekkî ve medenîliği göz önünde bulundurarak tadrîcî bir ilim diye nesh ilmini tanımlamıştır.⁷⁴

Allah'ın dilediğini sildiğini, dilediğini bıraktığını, bunu yaparken de peygamberin bile etkisinin olamayacağını söylediği⁷⁵ ifade, kabul edilemeyecek ve akli bir gerekçe oluşturamayacak bir açıklamadır. Bu olsa olsa gönlün duygusal ifadesidir ki, gerçek manada ilmi bir çalışma içinde olan ve akli bir zemin üzerinde hareket eden rüşh sahibi kimselerin ifalerinden ziyade, halka yapılan bir vaaz niteliğinden öteye gidemez. İlimde derinlik sahiplerinin sır ve hikmetini bildikleri bazı vak'alarda apaçık ve güçlü delillerle hükmü kaldırılmış bazı şer'î nassların mevcudiyetine de uygunluğunu ifade ederken neshin olduğunu ikrar edip, neshin varlığı hakkındaki düşüncelerini ilmi ölçülerden ziyade birilerinin hikmetli söz ve görüşlerine bırakmıştır. İlme ve âlime saygının ölçüsü biraz değiştirilmiş ve itaat kültürü manipüle edilmiştir. Hele hele nesh ilminin tamamen nakil ve rivayete dayanmasına rağmen "apaçık ve güçlü deliller" ifadesini kullanması oldukça manidar ve bir o kadar da düşündürücüdür.⁷⁶

Müellif neshi kabul edenler ile etmeyenlerin görüşlerini üç-beş sayfa müzakere etmiş ve sanki kısmen uzlaştırmacı bir dille sunmuştur. Ama sonuçta tercihini yine neshin teorik olarak varlığı yönünde belirtmiştir. Fark olarak, Suyuti ile kendisini karşılaştırarak, sayısının dokuz olan mensuh ayetlerin ancak on kadar olduğunu belirtmiştir. Mensuh ayet sayısını beşe indiren Şah Veliyyullah'ı da burada anmaz. Önceki Kur'an ilimleri veya usul kitaplarına göre konuyu irdeleme açısından bir adım önde olan Mebahis ve müellifinin konumu, yine de gelenekle arasında bir fark olmadığını göstermektedir. Zannımızca böyle olmasının sebebi; hâkim kültürün etkisi, oluşacak tepkilerin çekincesi ve mahalle baskısıdır. Müellif için özel olan bir durum da; toplumsal bir yapı içerisinde bulunması ve çevresini ürkütmeme hassasiyeti olabilir. Kitabının bütünlüğü içerisinde meseleye bakacak olursak;

⁷³Salih, *Mebahis fi Ulumü'l-Kur'an*, 209.

⁷⁴Salih, *Mebahis fi Ulumü'l-Kur'an*, 204.

⁷⁵Salih, *Mebahis fi Ulumü'l-Kur'an*, 204.

⁷⁶Salih, *Mebahis fi Ulumü'l-Kur'an*, 205.

i'cazdaki görüş ve düşünceleriyle karşılaştığımızda, müellifin Kur'an tasavvurunun hangi sahaya evrildiğini görebiliriz.

Klasik nesih nazariyesinin zeminini oluşturan tariflerle beraber, tefsirciler ve usulcülerde bir nesih anlayışı oluşunca sosyal değişim görmezden gelinmiştir. Kur'an'ın olaylar ve olgulara hitap ettiği görmezden gelinip, kesin, katı ve değişmez hükümlerden oluşan bir bakış açısına sahip dini düşüncenin oluşumunu hazırlamışlardır. Böylece klasik nesih anlayışına göre, metinle olgu arasında problemli bir bağ kurulmuş oldu. Genel olarak bakıldığında zaman nesih hakkında usulcülerimizin sistematik tutarlı bir zihinsel yapıya sahip olmadıklarını görmekteyiz. Mesala; Ebu Zeyd, Zerkeşi'nin, -klasik tarifte yerini alan-, bir hükmün yerine başka bir hükmün gelmesi şeklindeki görüşe öncekileri takiben ortaya koyduğu mensuh ayetler olduğunu demesinden sonra; herhangi bir zamanda hükmü gerekli kılan bir sebepten ötürü kendisine uyulması için her emir bir zaman sonra söz konusu sebebin intikaliyle birlikte başka bir hükme intikal eder. Bu nesih değildir, nesih; kendisine uyulması sonsuza kadar caiz olmayan bir hükmü yürürlükten kaldırmayı ifade eder... Aksine her iki hükümde zamanı geldiğine uygulanması gereken hükümler olduğu inancını aktarır.⁷⁷

Bir ayetin başının sonunu, sonunun başını neshetmesi veya başı sonu mensuh olup ortasının muhkem olması gibi teorilerin oluşturduğu klasik nesih, bir çelişki içerisine düşmüştür. Zerkeşi bunu (Araf 199) en ilginç ayet olarak göstererek⁷⁸ âlimlerin nesih nasıl bir zihinsel dağınıklık içerisinde olduklarını göstermektedir. Neshin keyfi yorumlara hem zemin hem de fırsat oluşturacağını, aslı barış dini olan İslam'ı savaş meraklısı ve çatışma karakterine sahip bir dine dönüştüreceğini, ibn Arabî yorumu ortaya koymaktadır.⁷⁹

Mustafa Öztürk'ün, Suyuti ve Zerkeşi'nin eserlerinin içeriğinde Kur'an'la dolaylı ilgisi olan, ancak usulle hiçbir alakası olmayan konuların mevcudiyetinin olduğunu söylemesinde kısmen haklılık payı vardır.⁸⁰ Usulcülerin nesih algısını belirlemek için, nesih algısının geleneksel tarihselcilik açısından ve hermenötik

⁷⁷ Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, 180.

⁷⁸ Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, 177.

⁷⁹ Bekiroğlu, *Tefsir Metodolojisi Açısından el-Burhan ve el-itkan*, 305.

⁸⁰ Bekiroğlu, *Tefsir Metodolojisi Açısından el-Burhan ve el-itkan*, 277.

yönden incelenmesinin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Klasik nesih teorisi ile; bir hükmü o günün şartlarındaki tarihe gömerek, eleştirilen tarihselliğe düşülmüş olmuyor mu? Kurani yorumlarken anlayamadığı yerlerde aklının ermediğinden, bütüncül bakmadığından, metin-olgu arası tabii değişim gerçeğini kavrayamadığından, çelişki ve tutarsızlık var diyerek işin içinden kolay bir şekilde sıyrılıp çıkma yolu olarak nesih nazariyesine sarılan ulemamız, bu açıdan farklı bir şekilde hermenötik bir çalışma yaptığının acaba farkında mıdır? Kaldı ki; bugün savunmacı bir mantıkla çalışan geleneksel yapı, yaptığının ve savunduğunun ne anlama geldiğinin bile farkında olmadan, tarihselciliğe ve hermenötiğe sert eleştirilerde bulunmakta, hatta sapkınlıkla suçlamakta ve sahiplerini küfürle itham etmektedir. Bu bölüm hakkındaki değerlendirme, iki ana bölümde toplanmaktadır:

a- Mensuh olan ayetler hakkında genellikle aynı rivayetler delil gösterilmiş ve nüzul sebebi olarak gösterilen rivayetler ölçü alınmıştır. Herhangi birinin ele aldığı rivayet ve nüzul sebebi, tenkit ve tahkik yapılan eserlerde gözükmemektedir. Özellikle Fevzü'l- Kebir, mensuh ayetlerin sayısını beşe indirirken, reddettiği mensuh ayetlerin dayandığı rivayetler hakkında, kabul edilemeyeceği şeklinde bir görüş belirtmemiş, ancak aklen kendi yorumunu ortaya koymuştur.

b- Neshin varlığı noktasında aynı rivayete ya da sebab-i nüzule dayanan alimlerimiz, mensuh ayetler konusunda farklı davranmıştır. Muhasibi çeşitlendirdiği mensuh ayet gruplarında, duyduğu bütün rivayetleri delil olarak sunmuştur. Diğer çalışmalarda ise; mensuh ayet sayısı, bu ayetler hakkındaki rivayetlerin tenkiti yapılarak ve belirtilerek düşürülmemiş, savunmaya dönük yorumsal üslup ön plana çıkarılarak tesbiti yapılmış ve gerekirse hakkındaki rivayet verilmiştir.

Muhasibi'nin kitabında nesh konusu; olumlu ve olumsuz olması, varlığı ve yokluğu şeklinde karşılıklı değerlendirme yapılarak konunun başında ele alınmış ve Allah tasavvuru ve inanç şeklinin etkisi, neshi izah ve ortaya koymada ana parametre olmuştur. O'na layık görülme-görülmemesi şeklinde savunulmuş, bedanın O'nun hakkında mümkün olamayacağı belirtilmiş, insanda olabilen bir tavrın Allah'a yakıştırılmayacağı söylenmiştir. Allah'ın bu işi ezelde hükme bağladığı düşüncesi ise savunma refleksinin tavan yaptığı atmosferde, vahyin olaylara ve olgulara indiği toplumsal gerçekliğin görmezden gelindiğini göstermektedir.

Kur'an'da nesih olayında mensuhun terk edilmesi gerekliliği, ilahi bir emir gibi ifade edilmiştir. Neshi daha çok kelami boyutta incelemiştir. Mutezile ve bazı şia gruplarına cevap verme gayreti konuyu bu konuma getirmiştir. Sanki konu burada biraz dağılma göstermektedir. Şöyle ki;“ Evet nesih var ama emirde değilde emre konu olan şeyde nesih var.” diyerek garip bir savunma ve açıklama getirmektedir. Oysa emir varsa konu, konu varsa emir vardır. Mutezilenin iddia ettiği gibi; gözler O'nu idrak edemez, övgünün ahirette biteceği gibi hususlardaki görüşü,başta söylemiş olduğuneshin, emir ve yasaklarda varolduğu görüşüne tezat oluşturmaktadır, amm-husus olarak durumu çözmektedir.⁸¹Daha sonra hükümlerde nasih-mensuh konusunu ihtilaflar, tanımlar, ayetlerin belli bir tarife ve şekle göre sınıflandırması... Olarak detaylara boğmakta, hatta bu konuda yeni ihtilafların belki de başlama sebebine zemin oluşturmaktadır.⁸²

Neshin caiz olduğu veya olmadığı herhangi bir yerde, aklın kontrolü ile sanki dondurulmasının gerekli olduğu tavsiyesi yapılmaktadır. Yazar, nesih nazariyesini ve ayetleri tek bir düzlemde ele almakta, öyle düşünüp öyle kabul etmektedir, çok boyutlu ve değişik bir toplumsal yapının olabileceği şeklinde yaklaşmamaktadır. Cevap niteliğinde olan bilgiler, usul belirlemede bir çaba kabul edilebilir. Bu, dışarıdan giren bilgilerle oluşacak yanlış Kur'an algısına karşılık, doğru bir Kur'an tasavvuru oluşturma ihtiyacı hissederek, kendi çağıyla yüzleşme ve doğru düşünceyi oluşturma gayretidir. Fakat zamanımızda hala o çağıngeliştirdikleri ile yetinilmekte ve o zamanın çözümleri şimdiki çağın sorunlarına çözüm olarak yeterli görülmektedir.

Vasiyet ayetinin neshi meselesinde, neshin Allah'ın yetkisinde olduğunu söylemesine rağmen, Hz. Peygamberin de yetkili olduğunu ifade ederek, İtkan bizzat kendi içerisinde çelişkiye düşmüştür.⁸³İtkan'da sünnet; vahiy veya içtihat şeklinde ele alınarak, nesih ona göre belirlenmektedir. Burada temel soru şudur: Sünnet vahiy mi yoksa içtihat mıdır? Bu karar nasıl belirlenecek ve kim belirleyecektir? Zaten Necm suresi 3. ayetine dayanarak, baştan sünnetin içtihat olamayacağınıSuyutî belirlemiştir.⁸⁴Tilavetin baki kaldığı nesih savunmasında, bu çeşit neshin faydası

⁸¹Muhasibî, *Akıl ve Kur'an'ı Anlamak*, 268.

⁸²Muhasibî, *Akıl ve Kur'an'ı Anlamak*, 270.

⁸³Suyutî, *el-İtkan fi Ulumü'l-Kur'an Ansiklopedisi*,56.

⁸⁴Suyutî, *el-İtkan fi Ulumü'l-Kur'an Ansiklopedisi*,56.

okunuşunun sevap olmasıyla açıklanıyor. Oysaki bu uygulamanın; hayatın gidişatını değiştiren, temel dinamikler sunan ve aktif rol sahibi olankitabın yaşanması gerekirken, pasif bir duruma düşürülmesi, hayattan uzaklaştırılması ve aynı zamanda kendisine tabi olanı da âtil hale getirmesi söz konusudur.⁸⁵Güya yürürlükten kaldırılmış ve terk edilmiş bir ayetin hükmü devam etmektedir, bugarip bir durum oluşturmaktadır. Bir önceki nesilden tevarüs eden nesh nazariyesi, hemen hemen her kitapta olduğu gibi, burada da kelime manasından sonra mevcut durumu koruma çabası gereği; zihni oyunlar, mantıki gerekçeler ve akli pratiklerle delillendirilmeye ve hikmete bağlanmaya çalışılmaktadır. Çok çeşitli nesih şekilleri ortaya konduktan sonra, bunlar sanki olmuş bitmiş gibi hükme varılmaktadır. Asırların değişmesi ve geçmesi ile şöyle bir ihtimal bu nazariyelere göre her zaman mümkündür: “Neshin neshi”, toplumların ilerlemesi, gerilemesi, olgunlaşması ve bozulması; açıklıktan sonra tokluğun, daha sonra tekrar açıklığın gelmesi gibi bir sünnetullah gereğidir. Eleştirel aklın kuralları işletilmemiş ve bertaraf edilerek mevcut rivayetler Kur’an nassı üzerine nihai hakikat kabul edilmiştir. İtkan kitabının tercümesinde geçen “el-intisar” kitabına atıfla şu gerçek ifade ediliyor ki; rivayetler ve ahad haberler, Kur’an’ın nüzülü veya neshinde kesin delil olamaz.⁸⁶Bu gerçek burada ifade edilmesine rağmen ve bunun üzerinden bir yol, yöntem oluşturulması gerekirken, detaya inilmemiş ve incelenmemiş sadece söylenip geçilmiştir. İtkan, geçmişte ne varsa nakletmiş, kendine özgü zaman ve şartları göz önünde bulundurmamış, incelemeye tabi tutmamış, kritik yapmamış ve sorgulamadan nakletmiştir.

El-fevzü’l-Kebir, konuya mütekaddimun gibi girip -enfal 65. ayette olduğu gibi-müteahhirun gibi devam etmiştir. Yapılan iş sadece kendi cihetinden ıstılahî bakış çerçevesi çizmek, neshi onaylamak ve taraftar olmaktan başka bir şey değildir. Neshi, sistem, olgu, ... Yönünden değerlendirmeye tabi tutmamıştır. Neshe delil getirilenve kendisine dayanılan üç ayet hakkında, incelediğimiz eserlerimizde açık ve net bir ifade bulamıyoruz. Yorumdan, te’ville bu gerçekleştirilmeye çalışılıyor.

İtkan’da, nesh kelimesinin lügavi anlamı verilirken Nahl 101. ayette “tebdil” manasına delil getiriliyor. İlk dönem tefsir ve usülcülerimiz, Kur’an’a dayalı bir nesih anlayışını temel almamışlardır. Buna ilaveten bu kavramların geçtiği ayetler

⁸⁵Suyutî,*el-İtkan fi Ulumü’l-Kur’an Ansiklopedisi*,63.

⁸⁶Suyutî,*el-İtkan fi Ulumü’l-Kur’an Ansiklopedisi*,68.

üzerinde herhangi bir çalışmaya dahi ihtiyaç hissetmemişlerdir. Kabul edilmiş geleneksel yapı üzerinden konu ele alınmıştır. Ayetlerin ne bağlamı, ne siyak-sibakı, ne de kavramların hangi anlamda ele alınması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu üç ayetin ele alınışı; öncekilerin yol ve yordamını savunmak için birer delil-dayanak haline getirilerek, üstelik öncekilerin yorum üslubunu savunmacı bir refleksle, isbata ve genel-geçer yolmuş gibi davranmayı değişmez bir kural kabul ederek ayetlerin yorumları klasik mantıkla, destekleyici bir mahiyette yapılmıştır. Geleneğe analitik yaklaşmayan ilim ehli, problem oluşturan rivayet kültürünü devreye sokmuşlardır. Hatta çoğu kitaplarda kaynak göstermeden müfessirler “şöyle rivayet etti” diye açıklamaları, konu hakkında ne kadar ön yargılı olduğunu ve yüzeysel geçildiğini göstermektedir. Şafi’den sonra ona en yakın olan Muhasibî, nesih hakkındaki hükmü ve kararı daha fazla işlemeye ve biraz daha ayrıntıya inmeye devam etmiştir. Kitabının konuları arasında en çok nesihin yer alması bunun bir göstergesidir.

Klasik nesih anlayışına bağlı olarak, alimlerin Kur’an tasavvurunun şöyle oluştuğu görülmektedir: Kur’an’ın hayattan evvel hazırlandığı ve peygambere daha sonra geldiği, hatta “Beytü’l-izze” fikri ile de pekiştirilen, önceden kurgulanmış bir anlamda kutsiyeti olan ve asla müdahale edilemeyeceği ve değiştirilemeyeceği ön kabulü ile oluşan bir Kur’an yaklaşımı olmasına rağmen, -mesela klasik nesih teorisi gibi- bazı müdahaleler ile bu kudsiyet delinmiş olmaktadır. Büyüteci biraz daha yaklaştırdığımızda Kur’an’ın geçerliliği konusunda oynamalar olduğu ortaya çıkmaktadır. Kur’an savunuculuğu yaparken ilahi kelamın dizaynı söz konusu olmaktadır. Evrensel vahiy mantığının evrilerek tarihsel metin formatına büründüğü görülmektedir. Âlimler, ister hükmü baki kâmiş, isterse nesh edilmiş olsun, tilavetin neshi veya metinlerin hazfedilişi olgusunun, Kur’an’ın metninin Levh-i Mahfuz’da ezelde mevcut olduğuna ilişkin daha önce işaret edilen düşüncelerini büsbütün çürütmeye yol açtığını tartışmamışlardır. Levh-i Mahfuz’da bulunan ayetlerin nazil olup, daha sonra da tilavet olunan Kur’an’dan kaldırılması, varsayılan bu ebedilik anlayışına ters düşmektedir. Dolayısıyla, ebediliğe delalet eden ayetleri, literal manalarının ötesinde anlamamız gerekmektedir.⁸⁷ Muayyen bir zaman ve muayyen bir olay için geçerli olan hükmü, ebedi ve değişmez bir kural haline getirmek, neshi kesin nass gibi yapmıştır. Böyle bir nesh anlayışına bağlı Kur’an tasavvuru, İslam

⁸⁷ Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, 193.

Düşüncesi'nde olumsuz ve köklü değişiklikler oluşturmuştur. Sünnetin, Kur'an'ı nesih edebileceği fikri ise, ilahi olanın beşeri olan ile ne hale gelebileceğini göstermektedir. Kur'an metnini, Levh-i Mahfuz'da önceden yazılı olarak bulunan bir varlık şeklindeki algılama, metinle kültürel olgu arasındaki diyalektiğin göz ardı edilmesine zemin oluşturmuş ve arasını açmıştır. İndirilen, hem lafız hem de manadır. Cebrail, Kur'an'ı Levh-i Mahfuz'dan ezberlemiş ve onu indirmiştir. Bazıları da şunu söylemiştir: Kur'an'ın harfleri Levh-i Mahfuz'da mevcut olup, bu harflerin her biri Kaf Dağı büyüklüğündedir. Her birinde, Allah'tan başkasının ihata edemeyeceği (sonsuz) manalar mevcuttur. Gazali'nin “ Bu harfler Kur'an'ın anlamlarının üzerindeki örtüdür.” sözüyle ifade ettiği de budur.⁸⁸

Kaf Dağı, özellikle tasavvuf ve Şia'nın kadim telakkisinde, yeryüzünü çepeçevre kuşattığı düşünülen mitolojik bir dağdır. Kur'an'ın ezeli yazılı varlığına yönelik bu düşünce, iki önemli sonuç doğurmuştur: Birincisi, Kur'an'ın kutsiyetinde aşırıya gitmek ve onu anlam ifade eden anlaşılabilir dilsel bir metin olmaktan çıkarak biçimsel bir metne dönüştürmektir. Eşarilerin, kelim-i nefsi ile bu kelamın okunması esnasında ortaya çıkan fonetik tezahür arasında yaptıkları ayırım, bu varsayımı destekler. Zira Eşarilere göre kelim-i nefsi, zat-ı İlâhi ile kaim olan ve ondan ayrılmayan bir sıfat iken, onun okunuşu, bu ezeli sıfatın bir okuyucu tarafından belli bir zaman dilimi içerisinde taklit edilmesidir. Bu, fonetik düzeyde böyledir. Hal böyle olunca hattat, Levh-i mahfuz'daki Kur'an'ın ezeli hattının bir benzerini niye ortaya koymasın ki? Bu anlayışa bağlı olarak, Kur'an'ın yazım şeklinin (mersumu'l-hat) (Zerkeşi, el-Burhan, I.376-431) Kur'an ilimleri sahasına dâhil edilmesinin de bu varsayımı pekiştirip desteklediği söylenebilir. Şia ve tasavvuf erbabı nazarında harflere ses ve yazı düzeyinde atfedilen özel konum da bunlara ilave edilebilir.⁸⁹

Klasik nesih teorisi, müslüman düşünce yapısında tutarsızlıklar bulunan Allah tasavvuruna, üzerinde mantıkî bir muhakemeye dahi ihtiyaç duymayan ortaya bir Allah anlayışı ve algılayışının oluşmasına sebep olmuştur. Hem beşeri zafiyetle eş tutacak şekilde bir anlayış, hem de çözümsüz kalan sorunlar karşısında yüce yaratıcıya öylesine havale etmek.

⁸⁸ Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, 76.

⁸⁹ Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, 77.

Aynı konuda birbiriyle çelişen, fitrata uygun olmayan kanunların vazedilmesi yahut getirilen hükümlerin maslahata uygun olmaması, hayatı ve olguları yeterince kavrayamadığı için kâğıt üzerinde mahkûm olması, ferdî ve toplumsalsıkıntılara sebep olduğunun anlaşılması üzerine aksi bir hükümle değiştirilmesi gibi durumlar, düşünce ve kararlarında birtakım zaafarla malul insanoğluiuçinsöz konusu olabilir. Bu anlamda noksan sıfatlardan münezze olan Allah'la psikolojik ve sosyal yönlerden birçok faktörün ve zaafın etkisi altındaki beşerin tasarrufları arasında kıyaslama yaparak birebir benzerlik kurmak ne derece tutarlı olabilir! Sonra emretme konumunda bulunan bir kimsenin bir şeyi makul ve meşru bir sebebe dayanmaksızın istediği zaman emredip, sonra onu dilediği zaman yasaklaması ve bundan dolayı sorgulanmaması hikmete dayalı bir durumdan çok keyfi bir uygulamayı akla getirir. Genelde olguları nazar-ı itibara almayan, tartışmayı aklî çerçevenin dışına çekenbu tip bir açıklamanın neden olduğu tıkanıklığı, işi Allah'ın ezeli ilmine havale ederek aşamayız. Şüphesiz ki Allah dilediği gibi hükmeder, ancak Allah adildir, hakîmdir.⁹⁰ İşte burada ifade edilen Allah tasavvurunun Kur'an'a yansması ona göre olacaktır. Olaya tersinden yaklaşacak olursak, klasik manada oluşturulan bir nesih teorisinin oluşturduğu Kur'an algısı ve eğitimi, sonuçta yukarıda belirtilen bir Allah tasavvuruna götürecektir. Böylece Allah'ın kâinatın işleyiş düzeni için koyduğu prensip ve kanunları/ sünnetullahı, göz ardı edilmiştir. İnsan için gelmiş olan bir Kitab'ın bireysel ve toplumsal durumu incelemesi, sebep-sonuç ilişkisi gerçeğini görmesi, ihtiyaçları fark etmesi ve şartları göz önünde bulundurması elbette en doğalıdır ve kaçınılmaz olanıdır.

2.3. Müteşabih

Allahu Teâlâ'nın Kitab'ını tanıtırken, ayetlerinin bir kısmınınmüteşabih olduğunu bildirmesi ve ilim ehlinin bunun üzerinde araştırmaya girmesi, konunun Kur'an ilimleri arasında yer almasına sebep olmuştur. Ama ele alınışı, yaklaşım şekli ve tarifi etrafında tartışmalar oluşmuş ve bu tartışmalar devam etmiştir. Haliyle Kur'an tasavvurunun şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu terim hakkında ele aldığımız eserler üzerinden bir değerlendirmede bulunacağız.

⁹⁰ Özdeş, *Kur'an ve Nesih Problemi*,44.

Mübhemlafızların en kapalıları müteşabihtir. Tefsir ilminde olduğu kadar diğer, islami ilimler içinde de en çok tartışılan konulardan biri müteşabihtir. Tarihi seyri içinde değişik görüşlerin kavga alanı olan bu konu, kişilerin arzu ve isteklerine göre yorumlanmış, özel görüşlerine ters düşen ayetler müteşabih olmaktan kurtulamamıştır.⁹¹

Kelimenin dilsel özelliği öncelenip literal yapısından başlanırsa ayetlerin ne demek istediği daha iyi kavranmış olur. Müteşabihin terim manasını verirken güçlüklerle karşılaşacağımız muhakkaktır. Çünkü ne Kur'an ne de Kur'an'ın tartışmasız ilk yorumcusu (a.s.) tarafından bu konuda terimleşecek bir açıklama yapılmamıştır. Müteşabih hakkındaki dağınıklık buradan kaynaklanmaktadır.⁹²

Muhasibî eseri Fehmü'l-Kur'an'da konuyu ele alırken, “tevil” kelimesini Alu İmran 7. ayete dayanarak, “bir şeyin hakikatini bilmek” anlamında, sadece Allah için kullanır.⁹³ Müteşabihler ise muhkemin dışında kalıp anlamını sadece Allah'ın bildiğini, son bir ihtimalle de Ebu Ubeyde 'nin dediği gibi birbirine benzeyen ayetler olduğunu kaydeder.⁹⁴ Haris'teki mevcut görüş şudur: Allah'tan başkası bilemez, rasihler bunun farkına varan ve bundan dolayı “ iman ettik” diyenlerdir. Fakat kitabının önceki sayfalarında müteşabihlerikısımlandırırken bazı müteşabihlerin belli şartlarda bilinebileceğini söylemektedir. Kanaatimizce mutezile ve rafiziyeye karşı yapmış olduğu savunma atmosferinde, akla sınır getireceğim derken tepkisel çıkışın etkisinde kalmıştır. Oysa akıl, Haris'te önemli bir yere sahiptir. Belki diğer taraftan imam Ahmed ve taraftarlarının etki alanında kalmıştır.

El-burhan fi ulümü'l-Kur'an, müteşabih hakkında açıklamada bulunurken, müteşabihlerde akli bir çıkarsama(içtihat)imkânının olmadığı, ancak müteşabih bir ayetin başka bir ayetle ya da peygamber tarafından açıklanması veya onun teviline dair ümmetin icmasının olması durumunda mümkün olabileceğini söyler.⁹⁵

Zerkeşi, müteşabihatı daha açık bir şekilde ifade etmiş ve herkesin müteşabihatı bilgisi oranında anlayacağını söylemiştir. O'na göre; Allah, Kitabını açıklamayı kendi üzerine almış ve bunu Peygamberi ve ümmetinin bilginleri

⁹¹ Yaşar, *Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler*,67.

⁹² Yaşar, *Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler*,104.

⁹³ Çalışkan, *Siyasal Tefsir Oluşumu Süreci*,124.

⁹⁴ Muhasibî, *Akıl ve Kur'an'ı Anlamak*, 332.

⁹⁵ Zerkeşi, *El-Burhan Fi Ulumu'l-Kur'an*,166.

vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. Lafızlar, ilmi derinliği ve inceliği olan meseleleri kapsadığı zaman, manalar incilir, bu durum ilmi olmayanlara manalar birbirine girmiş ve şiddetli benzeşmeden dolayı birbirinden ayrılmaz hale gelmiş gibi görünür.⁹⁶Zerkeşî'nin müteşâbih çerçevesinde ayetleri nasıl, hangi yönden ele aldığına baktığımız zaman, eserinde müteşâbih konusunu üç grupta incelemiş olduğunu görmekteyiz. İlk olarak; kendi tasnifinde 5. bölümde, “ilmu'l-müteşâbih” başlığı adı altında kelimenin etimolojik yapısına bağlı kalarak Kur'an ayetleri arasındaki biçimsel müteşâbihliği/benzerliği incelemiştir. İkinci olarak; 36. bölümde, “marifetü'l-muhkemi mine'l-müteşâbih” başlığı altında Âl-i İmran Suresi 7. ayeti bağlamında muhkem ve müteşâbihlik teorik olarak ele alınmıştır. Otuz yedinci bölümde; ise müteşâbihlik, Allah'ın sıfatları ve fiilleri bağlamında işlenmiştir.⁹⁷

Evrensel mesajlarla yüklü olan, zaman ve mekân sınırlarını aşan bir konuma sahip Kur'an-ı Kerim elbette ince ve derin meselelerle dopdolu olacaktır. Zaman ve mekâna bağımlı ve ilmi kifayeti az kişilerce tam anlamıyla Kur'ani mesajın anlaşılması beklenemezdi.⁹⁸Bilinmesi mümkün olmayan bir şeyin, Kur'an'da olması caiz mi? Onlara (müteşâbihi insan akıl ve yorumundan uzak gören, metnin kapalı olduğunu kabul edenlere)göre caizdir vebunun için tevili yasaklamışlar, sadece Allah'ın bileceğine inanmışlar ve bize göre ise bu caiz değildir. Onları te'vile sevk eden şey, Allah'ın hiçbir şeye benzemediğini ve bir cisme sahip olmadığını delillendirmek için, sözün hakiki anlamının hilafına yorumlanmasının zorunlu bir keyfiyet arz etmesidir. Bu tür konularda spekülasyon yapmak son derece tehlikelidir. Akılla nakil arasında aykırılık, asıllarda aykırılık değildir, lafızlarda ve Arap dilinde mecazın kullanımından kaynaklanan bir aykırılıktır. ‘Asıllarda aykırılık yoktur.’ demiştik; çünkü aklın, Şeriat'ın ortaya koyduğu şeyi yalanlamadığı, Şeriat'ın da ancak aklın kavrayacağı şeyi ortaya koyduğu bilinmektedir. Zira akıl, Şeriat'ın ve onun hak oluşunun delilidir.⁹⁹El-Burhan, kelami tartışma içerisine girerek; ya kelimâ mezheplerin tartışması, görüşü ve tenkitini yapıyor veya kabul görüşü isbata çalışıyor. Sahabe, tabiin ve onlara tabi olanların çoğunluğu ve onlardan sonra da özellikle ehl-i sünnet, müteşâbihlerin te'vilinin bilinemeyeceği

⁹⁶ Yaşar, *Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler*,107.,Deliser, *Zerkeşî ve Kur'an İlimlerindeki Yeri*,131.

⁹⁷ Deliser, *Zerkeşî ve Kur'an İlimlerindeki Yeri*,128.

⁹⁸ Yaşar, *Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler*, 107.

⁹⁹ Zerkeşî, *El-Burhan Fi Ulumu'l-Kur'an*,80.,Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, 263.

görüştüğüdürler.¹⁰⁰Suyutî, İbn ebi Hatim Dahhak'ın, "ilim sahibi olanlar müteşabih ayetin tevilini bilebileceğini, eğer bilmeselerdi nasih ve mensuhu, helal ve haramı, muhkem ve müteşabihi bilemezlerdi" dediğini nakleder. Aynı şekilde Nevevi'nin, "en doğrusu budur; çünkü kimsenin bilmeyeceği tarzda Allah'ın kullarını muhatap kılması düşünülemez" dediğini aktarır.¹⁰¹ Müteşabihin varlığının hikmeti konusunda iki yön vardır: Birincisi; ulemayı tefekküre ve inceliklerini araştırmaya teşviktir. Çünkü müteşabih ayetlerin manasını anlamaya çalışmak, ibadetin en yücesidir. İkincisi; ulema arasında ilmi üstünlük ve derece farkının ortaya çıkmasıdır."¹⁰²Suyutî, huruf-u mukattaa'yımüteşabihattan kabul eder ve sadece Allah bilir der.¹⁰³

Mefhumu muhalif olarak düşünecek olursak, İtkan kafalarda müteşabihlikte bir eksiklik izlenimi oluşturmaktadır. İtkan, müteşabihi, algısı ve tanımı yönünden açıklarken, Alu İmran 7. ayeti temel alan Nisaburi'nin görüşünü sunar. Okuyucu, muhkem ve müteşabihin diğer ayetlerdeki anlamlarını göz önünde bulundurmadan ve bir ayrıma tabi tutmadan, genel bir Kur'an algısına ulaşır ve bir kategoriye gidemez. Burada tefsire ihtiyaç duyulan ve duyulmayanlar diye anlaşılır bir izah ortaya konmaktadır. Aslında bu durum sahabe dönemi ve Peygamber (a.s.) dönemi gözönünde bulundurulduğunda anlaşılabilir bir durum olduğu gözükmektedir. Ne var ki; Suyuti, bu aşamadan sonra, kendinden sonra gelen ulemanın kendi açısından yaptığı tahsis nitelikli ayrımları, hiç bir kritere tabi tutmadan sıralamaktadır.

Şah Dihlevî'ye göre; muhkem, tek bir mananın anlaşıldığı kelimedir. Bu anlamada muteber olan, ilk arap nesillerinin anlamasıdır. Yoksa zamanımız tetkikçilerinin anlaması değildir. Çünkü boş tetkik, şifası pek müşkil olan öyle bir hastalıktır ki; muhkemi müteşabih, malumu meçhul yapar. Fevzü'l-Kebir'de ise; en çok müteşabih olarak gösterilen huruf-u mukattaa'dır, Allah'ın zatı ve sıfatları gibi konular yer almamış, sadece kelime ve zamir, dil kuralları açısından araştırılıp izah edilmiştir. Müteşabihin, zamirin iki mercie dönmesi ihtimalinden dolayı iki manayı muhtemil olan kelam olduğu görüşündedir.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Zerkeşî, *El-Burhan Fi Ulumu'l-Kur'an*,4.

¹⁰¹ Suyuti, *el-İtkan fi Ulümü'l-Kur'an Ansiklopedisi*,29.

¹⁰² Suyuti, *el-İtkan fi Ulümü'l-Kur'an Ansiklopedisi*,29.

¹⁰³ Bekiroğlu, *Tefsir Metodolojisi Açısından el-Burhan ve el-itkan*,308.

¹⁰⁴ Dihlevî, *Fevzü'l-Kebir*,80.

Subhi Salih'in müteşabihe bakış ve yaklaşımına baktığımızda; müellifin müteşabihin kapalı olduğu ön kabulü ile konuya giriş yaptığını görmekteyiz. Müteşabihin kendi bünyesinde bunu ifade ettiğini ilan etmektedir. Hem bilinebilir hem de bilinemez diyenlerin olduğunu söyleyerek, iki taraftan örnekler vermiştir. Tercihini ortaya koyarken ise; Ragıb el-İsfehani'yi destekleyerek, onun ölçülü ve itidalli olduğunu söyler. Aynı şekilde müteşabihin sınırını genişletmiş, tanımını çeşitlendirmiş ve böylece bir zihin karışıklığı oluşturmuştur. Ragıb'a destek olarak öne sürdüğü delil mahiyetindeki şu söze bakalım: "...Allah'ın zatı ve sıfatlarının hakikatını ancak Allah bilir. Şu duada kastedilen budur. Sen kendini övdüğün gibisin. Seni gereği gibi övemem."¹⁰⁵ Bizce burada şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır ki; bu duadan yola çıkarak müteşabihi delillendirme sahasını başka yerlere kaydırmakta ve delili Kur'an'dandığı, onun dışında arayarak Kur'an'daki müteşabih olayını buna göre izah etmeye çalışmaktadır. Hâlbuki Allah, kendisini tanıtırken insanların anlayabileceği açıklama ve benzetme yollarına gitmektedir. Kur'an'ın değişik ayetlerinde bunu görebiliriz. Burada tesbit olarak şunu söyleyebiliriz: Kur'an'ın hem genel maksadına, hem de ayetlerinin özel maksad ve hedefine bakıldığı zaman, mübhem de müteşabih de açıklığa kavuşmuş ve Kur'an, anlaşılabilir bir kitap olmaktan kurtulmuş olacaktır.

Subhi Salih, müteşabih konusunu işlerken kısmen İtikan'ın konuyu işleyiş tarzı gibi; bulduğu her şeyi, her türlü bilgiyi almış, bundan dolayı konunun kendi içerisinde çelişkiler ortaya çıkmasına engel olamamıştır. Mesala; "Rahman arşa istiva etti" gibi Allah'ın sıfatları hakkında varid olan müşkil ayetler, insanların manasını kavrayamayacakları müteşabihle ilgili ayetlerin en önemlilerindedir derken, hemen bir sayfa sonra, müteahhirunalimlerin mezhebini belirtip, bu ayetin bir manaya hamli olacağını ve bunun hiçkimsenin yardımı olmaksızın işleri tedbir hususunda manevi üstünlük ile izah edileceğini söyleyerek, muhatabı çelişkilerle karşı karşıya bırakmaktadır.¹⁰⁶ Arkasından bir sonraki sayfada tekrar İbnu'l-Lebban'dan nakil yapıp, kinayenin ve remz yolunun kullanılmasının gerçekliğinden bahsedip, mücerredin hayal edilebilir ve algılanabilir şekilde sembolik bir üslup söz konusu

¹⁰⁵ Salih, *Mebahis fi Ulümü'l-Kur'an*, 224.

¹⁰⁶ Salih, *Mebahis fi Ulümü'l-Kur'an*, 225.

olmasını belirtip, müteşabihinliteral, sözlük anlamına başvurarak ıstılahta yer almış olan sonrakilerin tanımlamasından uzaklaşmaktadır.¹⁰⁷

Genel bir değerlendirmede bulunursak; müteşabih konusunda arı-duru bir zihin yapısı, yapılan nakillerle karma karışık hale getirilmekte ve Kur'an, anlaşılmaz ve anlaşılamayacak bir kitab haline büründürülmektedir. Dolaylı olarak Hz. Peygamber'in görevi olan tebliğ ve tebyin görevi yara almış olmaktadır. Kur'an'da belirtilen " litübeyyine..." ifadesi görmezden gelinmiştir. Müteşabihin tanımı; sunulan görüşler çerçevesinde genel ayetlerdeki anlamı ve buna bağlı olarak sözlük anlamı dışında, dar alanda bir anlama hapsedilmiştir. Böylece müteşabih, belirli bir alana hasredilmiş, aynı zamanda bu dar alanların çoğalmasıyla, birbiriyle alakası olmayan bir yığın tanımlamalar meydana getirilmiştir. Buna bağlı olarak ve bu şekilde oluşan bir müteşabih algı ve tanımının, okuyucuda nasıl bir Ku'ran tasavvuru oluşturacağı üzerinde düşünülmelidir

Suyutî, "Müteşabih ayetlerin manası" başlığı altında, eline geçirdiği bütün nakilleri ortaya koyduktan sonra -ki bu nakiller rivayet kültürüne dayanmaktadır- müteşabihin anlamını ancak Allah'ın bilebileceği sonucuna ulaşmaktadır. Hatta bu konuda çalışma yapanları veya girişimde bulunanları da ayıplamıştır. Anlaşılsın diye gelen kitap, böylece kapalı bir sır kutusuna çevrilmiştir. Burada dikkatimizi çeken bir husus şudur: Suyuti herhangi bir konuda açıklama yapacağı zaman, genellikle konu başında, öncelikli olarak; aykırı gördüğü, zımnen kabule yanaşmadığı veya yanlış gördüğü fikirleri sunmaktadır. Herhalde bunu ilmin namusu, âlimin ahlakı görmektedir. Ne var ki; tavrını, sonuca ulaştığında ortaya koymaktadır. Tercihlerini, ya sunuşu itibarıyla ve şekliyle ya da açıkça - burada olduğu gibi- beyan etmektedir. Müteşabih konusunda zamanının genel kanaati ön kabulü ile hareket etmektedir. Böylece müteşabih hakkında oluşan algının devamına ve pekişmesine yardım etmektedir.

Suyutî, "Müteşabih ayetlerin kısımları" başlığı altında; Ragıbel-isfahani'nin "Müfredatü'l-Kur'an" eserinden aktarma yaparken müteşabihin kısımlarını anlatır. Bu arada mana yönünden müteşabihliğin, Allah'ın ve kıyametin vasıflarındaki

¹⁰⁷ Salih, *Mebahis fi Ulumü'l-Kur'an*, 264.

müteşabihlik olduğunu söyler. Bu vasıfların şeklen kendimizde bulunmadığını ve onları hissetmediğimizi veya hissedilir cinsten olmadıklarını ve bu sebeple detasavvuru mümkün olmayan vasıflar olduğunu söyler. Burada, anlamaya ve te'vile dönük hiçbir çalışmaya izin verilmeden konu kapatılmış olmaktadır. Böylece, geçmişle arasındaki bağlantısını taassub çerçevesinde oluşturmuş bir düşünce tarzına benzer tutum sergilemektedir. Hâlbuki aynı konularda Allah bizim anlayacağımız şekilde, bizim kullandığımız kelimeleri ve anlatım şekillerini kullanarak ufumuzu genişletmeye, tasavvurumuzu geliştirmeye çalışır. Böylece müteşabih kapsamında ele alınan ve mana yönünden kabul edilen bu durum, insana dönük yönü olmayan meseleler olmaktan çıkmaktadır. Bazı ayet manaları çok fazla benzeşmeden dolayı birbirlerinden ayrılmazlar; irade bu konuda güçsüz kalır. Ancak çok ince araştırmayla müteşabih manalar anlaşılabilir. Ayetlerin kapalılık sebebi sadece teşabühdeğildir. İştirak ve icmal gibi sebeplerde mübhemlik sebebidir. Ancak müteşabih kapalı terimlerin ortak adıdır. Müteşabihte problem, benzeşmeden kaynaklandığı halde, daha sonraları aklın çözemediği her şeye müteşabih demişlerdir.¹⁰⁸

Kutsal kitap, yüceltilmiş ve evrensel boyuta ulaştırılmış kitap tasavvuru mu böyle bir müteşabih algısı oluşturdu, yoksa böyle birmüteşabih algısıyla oluşturulan parametre mi kitabı bu hale getirdi? Bu konunun nasıl oluştuğu ve nasıl geliştiği, tarihî seyir içerisinde ortaya konabilir. Hiç görmediğimiz, bilmediğimiz tasavvur dahi edemediğimiz bir varlık veya yer hakkında böyle bir anlatım tarzından daha doğal ne olabilir.

Suyutî “Huruf-u mukattaa, müteşabih ayetlerdendir” başlığı altında kendi düşüncesine ve genel kabule göre muhtar olan görüşü belirterek bunların müteşabih olduğunu söyler. Bu görüşe götüren sebep, daha başta oluşturulan müteşabih tanımlamasıdır. Bunun üzerine oturtulan anlayış, huruf-u mukattaaı bu listeye almıştır. Huruf-u mukattaaın, anlatım ve üslub olarak müteşabihlik kategorisinden ziyade; ayrı ve kendine has bir kategoride ele alınması, Kur'an bütünlüğü, açıklığı ve kıyamete kadar kapalılığı açısından isabetli olabilir. İlk islami devirden günümüze kadar bilginleri sürekli fikir beyanına sevkeden bu harfler, müteşabih olarak kabul

¹⁰⁸ Yaşar, *Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler*,108.

edilmiş, hatta bu konuda ittifak olduğu söylenmiştir. Alusi de aynı şekilde bunu, mübhem kabul etmiştir.¹⁰⁹

İnsanlar için beyan ve hidayet murateden Allah; neden sosyal, dünyevî ve uhrevî sahalarda faydalanamayacağı ayetler indirsin ve Kitabın bir bölümünü kapalı tutsun? Bu konuda bir çıkış yolu bulmak için bazı müteşabihlerin faydaları sıralanır ki; bunlar ana gayelerden öte, ekstra şeyler olarak ele alınabilir. Hem İtkan'da hem de Burhan'da, konunun son bölümünde yer alan müteşabihlerin bulunmasındaki faydalar ve onun hikmetleri bölümü, bir usul kitabında niçin yer almıştır, anlaşılır gibi değildir. Sormadan edemiyorsunuz: Kendisine yönelip başvuran araştırmacı, neden bu yönde ikna edilmeye çalışılıyor? Eserin içerisinde yer alan sebep ve faydalarına baktığımızda zımnen, müteşabih algısının oluşturduğu sistemi koruma, pekiştirme, savunma ve devam ettirme gayretini görmekteyiz. Bunda güdülen amaç ne olabilir? Konunun başında ayetleri tevil etmeyi hoş görmeyen genel bir kanaat oluşturulmasına rağmen- kısmen arada belli şartlar öne sürülsede - bu bölümde sanki tevilin gerekliliği ve kaçınılmazlığı satır aralarında verilmektedir. Muhkemi de belirleyici olarak ilan etmektedir.

“Kalbinde fitne taşıyanların teville sarılacakları” ilkesinden yola çıkarak, her teville mesafe koyma fikrinden uzaklaşmış olmaktadır. Bu durum okuyucunun zihninde bir çelişki oluşturmaktadır. Aslında tevilin gerekliliği ve zorunluluğu onu, bu konuma getirmektedir. Daha baştan katı bir şekilde belirlenen ve zihinlere hakim olan algının, Kur'an'ın anlaşılmasında kısıtlamalar oluşturduğu gerçeği böylece ortaya çıkmaktadır. İnsan tabiatı ve aklın fonksiyonu ile sınırı, belki de son bölümde görülmektedir. Bilinmeyen bir dünyanın kavranması ve tasavvuru için anlatım üslubunun mecburen müteşabihe vurgu yapması ve başvurusu kaçınılmaz hale gelmektedir.

Suyuti, Fahrudin Razi'den alıntı yaparak; “bu mezheplerin her biri görüşlerine uygun düşen ayetlere muhkem, muhalif olan ayetlere müteşabih ayet adını verirler. Ayetler arasında tercihte bulunanlar, zayıf ve kapalı ifadelerle dayanırlar...” demektedir. “Fevaidur Rihle” adlı eserinde Kadı ebu Bekir b. Arabî şöyle der: Sure başlarındaki harfler mukattaadan ebced hesabına göre mana çıkarmak

¹⁰⁹ Yaşar, *Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler*, 121.

batıldır. Bu harflerle ilgili yirmiden fazla görüş tesbit ettim. Bu görüş sahiplerinin hiçbirinin kesin bir ifade kullandığına ve bunları tam manasıyla anlayanına rastlamadım. Şayet Araplar bu harflerin aralarında devamlı kullandıkları böyle bir özelliği olduğunu bilselerdi, Rasulullah'a ilk karşı gelen kendileri olurdu. Hâlbuki Rasulullahonlara “ha mim ve sad” gibi harfleri okuduğunda, hiçbiri buna karşı çıkmadılar diye açıklamada bulunur.¹¹⁰

Bu ifadelere göre müteşabih kabul edilen huruf-u mukattaalar hakkındaki görüş farklılıkları, bize ölçülerinin bir sistematiğinin olmadığını göstermiş olmaktadır. İşin içine ideolojik tavırlar girmiştir. Herkesin veya her grubun fikri savunmalarından, bu durum anlaşılmaktadır. Bu, ilmî olarak ne kadar bağlayıcıdır ve itibarîdir? Oluşturmuş oldukları mezhebi bakış açısına göre; ayetleri, müteşabihtir veya değildir diyerek belirlemişlerdir. Mezhebi savunma, konumunu pekiştirme -ki siyasi bir durum söz konusu da olabilir- veya karşı tarafı malup etme, gibi değişik hedefler gözetilmiş olabilir.

İncelediğimiz eserlerin hemen hemen tamamında, ayetlerin müteşabih kısmına girecek şekilde, şartlar veya derecelendirmelerile, bir ayrıma tabi tutma sözkonusudur. Değişik açılardan bazı ayetler müteşabih kapsamına sokulmaktadır. Ragıb el-İsfahani'den yola çıkarak, mutlak müteşabihi; lafız, mana ve hemlafız hem mana yönünden diye üçe ayırmışlardır. Özet olarak; ayetler, üç kısım halinde müteşabih kapsamına alınmaktadır:

- 1-Vukuu imkânsız olan müteşabih,
- 2-Garip kelimeler ve kapalı hükümler,
- 3- Şüphe yönünden olanlar.

Kur'an ayetlerini, genel anlamıyla ele aldığımızda, muhkemlik ve müteşabihlik açısından üçe ayrıldıklarını görürüz: Kur'an'ın tamamı muhkemdir, tamamı müteşabihtir ve bazısı muhkem bazısı da müteşabihdir. Bu taksimi, Ragıbİsfahani yapmıştır, daha sonra gelenler de bu taksimi benimsemişlerdir.¹¹¹Müteşabihin, Ragıb'dan sonra yeni bir boyut kazandığını görüyoruz. Sonrakiler artık buna göre açıklama ve tartışma yürütmüşlerdir.

¹¹⁰ Suyuti,*el-İtkan fi Ulumü'l-Kur'an Ansiklopedisi*,29.

¹¹¹ Yaşar, *Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler*,109.

Tartışmaların sahası ve çerçevesi hayli genişlemiş ve tesbit zorlaşmıştır. Bunun böyle olmasının sebebi; hiç kuşkusuz İsfehani'nin müteşabih ayetleri ayrı ayrı ve birbirine girmiş halde, farklı kategorilerde ele alarak en az üç gruba ayırmasındandır. Bu taksimatlar göre Kur'an'ın büyük bir bölümünün müteşabih konumunda olduğu görülecektir. Birçok ayet müteşabihlikten kurtulamayacaktır. Muhkem denen ayetin bile bir şekilde herhangi bir müteşabih bölümüne dâhil edilebileceği kaçınılmazdır.

Terimin tanım mantığı içinde, açıkça bilinebilen veya ilim sahiplerinin araştırması ile bilinebilen ayetlere müteşabih denilebilir mi? Denirse ne kadar isabetli bir sonuç doğurur? Anlaşılsın diye gelen Kur'an ne kadar anlaşılabilir olacaktır? Bu durumda Kitab'ın evrensel özelliği nerede kalacak? Bu taksimat ve buna göre yapılan tanımlarla karmakarışık hale gelmiş bir zihin dünyasından acaba nasıl bir Kur'an tasavvuru ortaya çıkacaktır? Böyle bir Kur'an tasavvuru ile tekrar yeni bir zihnin şekillenmesi ve yeni yorumlar üretmesi nasıl olacaktır? Bu tasavvurla nasıl bir dünya görüşü ve bakış açısı kazanılacaktır? Çelişkilerle dolu bir ilim ve fikir dünyasıyla, tutarlı bir sırat-ı müstakim inşa edilmesi mümkün müdür?

Fevzül Kur'an'da ise; Suyuti'nin lafız ağırlıklı müteşabih ayırım ve tanımlaması öne çıkmakta, dil kuralları açısından bir inceleme yapılmakta ve bir kategori oluşturulmaktadır. Müteşabih konusunun dilsel bir problem olduğu ve müteşabihi şekil yönünden dil kullanımının oluşturduğu ve bundan sonra mananın geldiği, yani manayı lafzın durumunun ortaya çıkaracağı fikri oluşturulmaktadır. Dihlevî'nin konuyu bu şekilde ele alması, o dönem ilmî tartışmaların hangi atmosferde cereyan ettiğinin bir kanıtı olmaktadır.

Muhasıbi'nin sınıflandırmasını, biraz kelimî biraz felsefî açıdan oluşturduğunu söyleyebiliriz. Mesela; "bir kısmı, vacip ve Allah'ın var olacağını haber verdiği varlıklar hususundaki vakitleri farklı olduğu için müteşabihtir."¹¹² diye bir sınıflandırma yapar. Daha sonra Kur'an'a bütüncül bir yaklaşım tarzını benimsediğini; "bir kısmı, ancak surenin devamındaki ayetler ve benzeri ayetler okunduktan sonra anlaşılabilirler".¹¹³ Demesinden anlıyoruz. Bu ifade, zamanına göre Muhasıbi'nin en orijinal yönlerinden birini oluşturmaktadır.

¹¹²Muhasıbi, *Akıl ve Kur'an'ı Anlamak*, 328.

¹¹³Muhasıbi, *Akıl ve Kur'an'ı Anlamak*, 328.

Klasik müteşabih algısının oluşumunda, geleneksel ilmî yapının ve anlayışının önemli bir yere sahip olduğunu biliyoruz. Bu anlayışicrî ilk dört asır Kur'an anlayışını ve İslam düşünce yapısının oluşumunu sağlamıştır.¹¹⁴Tarihi arka plana baktığımızda, muhkem için tek mana, müteşabih için en az iki mana ihtimali olan tanım olarak belirlenmiş ve daha sonra da devam ettirilmiştir. Bu yapılan tanımlar ve nakil, İslam düşüncesinde oluşturulan algının devamını ve yaygınlaşmasını sağlamıştır. Kur'an'ın diğer ayetlerindeki anlamına bakılmaksızın Alu İmran 7. ayet bir ayrıma tabi tutulmuştur, bu ayet yapılan tarif ve tanımlama sonrası, ancak delil olarak sunulabilmiştir.

Zerkeşî de ayetin Necran hristiyanları hakkında indiğini ve bunu ayetin sebebi nüzülü olarak göstermiştir. Bu anlayış, ayetin kapsam anlamını oldukça daraltmıştır. Rivayet kültürünün egemenliği ile yapılan ve zorlama ile oluşan son noktadır. Evrenselci Kur'an anlayışı, farklı versiyonuile Kur'an'da bu ayetlerin varlığının caiz olduğuna ve ancak özel kişilerin bilebileceği tefritine götürmüştür. Hâlbuki ayet üzerinde yapılan derinlemesine bir araştırma sonucunda, bu kanaatlere varmak pek mümkün gözükmemektedir. Zerkeşî, ayeti tartışırken tevilinin mümkün olduğunun, olması gerektiğinin fikrine varır. Kur'an'ın varlık ve iniş ruhunun bunu gerekli kıldığı görüşündedir.

Rivayet ve nakil kültürü, müteşabih anlayışının oluşumundahakim bir yere sahiptir. Etkin ve yaygın görüş sahiplerinin akla yer vermeksizin, hadis usulünü esas alması ve sıhhatinin incelenmeye muhtaç olduğu halde nakillerde seçici davranmaması, rivayet kültürünün hâkim olmasına zemin hazırlamıştır.¹¹⁵Kur'an ve sünnetle ilgili ilk yazılı usul, Şafî'nin "Risale"sidir. Hem Zerkeşî hem Suyutî, Şafî mezhebine mensupturlar. Bu durum, oluşan usul anlayışında başat rol oynamıştır.¹¹⁶ Çok fazla tarifler söz konusu olmuştur, hatta daha sonraki zamanlarda ortaya çıkan nasih-mensuh dahi bu tariflere girmiştir. Önce mezhep kabulü sunulmakta ve vurgulanmakta, sonra delil aranmakta, mantığı açıklanmakta ve savunulması yapılmaktadır.

¹¹⁴Bekiroğlu, *Tefsir Metodolojisi Açısından el-Burhan ve el-itkan*,287.

¹¹⁵ Bekiroğlu, *Tefsir Metodolojisi Açısından el-Burhan ve el-itkan*,278.

¹¹⁶ Bekiroğlu, *Tefsir Metodolojisi Açısından el-Burhan ve el-itkan*,289.

'Müteşabihi bilebilme veya bilememe tartışmasının kaynağı' hakkında Al-i imran'ın ilgili ayetindeki lafzatullah üzerinde vakıf yapıp yapılamayacağı ve bundan sonra gelen vav'ın atıf mı yoksa cümleye başlama harfi mi olduğunda odaklanılmıştır. Bu mesele, geniş tartışmalara sebep olmuştur. Sahabe, usulcüler Taberi başta olmak üzere müfessirlerin çoğunluğu, tabiin ve tabei tabiinın çoğu, onlardan sonra gelen büyük bir çoğunluk, özellikle ehl-i sünnet, lafzatullah üzerinde vakıf yapmışlardır. Dolayısıyla müteşabihi Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini söylemişlerdir. Suyuti'nin tercihi de bu yöndedir. İbn Hazm müteşabihin ebedi olarak bilinmeyeceği kanaatindedir.¹¹⁷ Bu açıklamaya baktığımızda; düşünmeye, araştırmaya ve akletmeye teşvik eden, bunun tam aksini ise yeren ayetlerin durumu acaba ne olacak diye sormaktan kendimizi alamıyoruz. Al-i imran 7. ayeti, kötü niyetli insanların çıkaracağı karışıklıklardan tahzir içindir. Müteşabihe uymakla, müteşabihi araştırmanın ayrı şeyler olduğunu belirtmemiz gerekir.¹¹⁸ Şunu kabul etmek gerekir ki; insanlık tarihi boyunca kötü niyetli kimseler her zaman olacaktır. Allah, sanki bu ön kabulle, bu gerçeği göz önünde bulundurmamızı hatırlatıyor, insan tabiatını göz önünde bulundurarak geçmişten ders almamızı ve tedbirli olmamızı ima ve işaret ederek dinin tahrifine engel olmamızı istiyor. Lafız benzerliği açısından teşabüh yolu ile içinde hastalık olan art niyetli kimseler kültürel olarak "raina "sözünü kullanmışlardır.

Art niyet ve düşüncedekiler olarak diye genellediğimiz tablonun içinde arasında Hristiyanlar ve Yahudiler de vardır. Bunu özelleyerek aynı minval üzere bir araştırmamız, makalesinde şu değerlendirmede bulunur: Âl-i İmrân 3/7. ayette sözü edilen "müteşâbihlerin te'vili", masum, makul ve makbul bir anlamayorumlama çabası değildir. Burada Hristiyanlığın Hz. İsa ile ilgili metaforik-alegorik ifadelerin zahirî ve dolayısıyla yanlış yorumu üzerine inşa edilmiş bir inanç sistemine atıfta bulunduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. İncil'deki; Allah için "baba", İsa için "oğul" gibi mecazi ifadeler -ki bu ifadelerin Kur'an'daki karşılığı müteşâbihlerdir-, zahirî ma-naya hamledilmekte ve dolayısıyla müteşâbihlerin te'viliyle teslis doktrini ortaya çıkmış olmaktadır. Anlatılanlardan da anlaşıldığı üzere, Kur'an'ın genel muhtevası içerisinde müteşâbihâtan anlaşılan şey, mecazi ifadelerin varlığı ve bu konuda Hristiyan ve Yahudilerin düştüğü duruma düşülmemesidir. Dolayısıyla eğer

¹¹⁷ Yaşar, *Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler*, 118.

¹¹⁸ Yaşar, *Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler*, 119.127.

biz, Kur'an'ın her ifade, cümle ve ibaresini zahiri/literal anlamıyla alarak onun mecaz, istiare ve temsilî olması ihtimalini göz ardı edersek, ilahî vahye aykırı hareket etmiş oluruz. Kur'an'ı-Kerim'i, lafzıyla ve manasıyla edebî mucize kabul edip, edebî sanatları ve dil inceliklerini görmezden gelerek Kur'an'a yaklaşmak, ya ilkesizliğin ve metotsuzluğun yahut her itikadi veya siyasi mezhebin kendi doktrinini metot olarak benimsediğinin göstergesidir.¹¹⁹

Geleneksel İslam usul yapısı oluşturulurken, neden İbn Abbas'ın Mücahid yoluyla gelen "Müteşabih, bilinebilir" görüşü, müteşabih hakkındaki karışık ifadeler arasında buharlaşmış ve genel kabul görmemiştir? Geleneksel usul kitaplarımız, müteşabihe genel manada bir gaybiyet yükledikten ve hatta Ali İmran 7. ayetteki "ancak Allah'ın bilebileceği" konu çerçevesini çizdikten sonra, bu görüşe sahip olmayanları zayıf veya şaz olarak görmektedir. İbn Abbas'ın kendi hakkında Hz. Peygamber'in dua niteliğindeki ilmi seviyesi ve İslam ilmi sürecindeki yeri inkâr edilemez şekilde güçlü olarak durduğu halde, ayetin ideolojik ve mezhebî yorumsal durumundan dolayı İbn Abbas'ın müteşabih hakkındaki görüşü görmezden gelinmektedir. Oysa ayet ve içerisindeki müteşabih konusunun, üzerinde daha geniş bir düşünce ve farklı anlama ihtimali olduğu veya başka bir anlamı barındırdığı, insanın ilmi birikimi ve aklî seviyesi ön kabulü ile ele alınırsa, İbn Abbas'ın görüşünün yadsınamayacak bir durumda olduğu ortaya çıkacaktır. Müteşabihin bir dil konusu ve Kur'an'ın da bir dil yapısına sahip olduğunu, Arap halkının güçlü ifade ortamına bu şekilde girdiğini, bunun için bazı ifadelerin kullanımından dolayı farklı manalara (kastedilenin dışında) bile bile irca edilebileceğini ve bir hedef saptırması yapmak için bu durumun kullanılabileceğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Örneklik açısından şunu arz etmemiz meselenin üzerindeki perdenin biraz daha aralanmasına yardımcı olacaktır; Yahudiler, sözcüklerdeki ses benzeşmesini kullanarak "raina" demişlerdi. Bu, kalpte olan bir eğrilik durumudur. İlgili ayette Allah bunun yerine "unzurna" ifadesini tavsiye ederek gizli hali ortaya çıkarmıştır. İşte teşabühün farklı bir cephesi! İşte kalp eğriliğinin vardığı nokta!

Şu soruyu sormak gerekiyor: Al-i İmran 7. ayetteki müteşabihat, acaba hiç kimsenin bilemeyeceği hatta sonuç itibarıyla hiç kimsenin yüzde yüz önceden tahmin

¹¹⁹ Bilal Deliser, "Müteşabu'l-Kur'an'la İlgili Bir Tasnif Önerisi ve Müteşabihlik Üzerine Dil Tartışmaları", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2014), 5-35.

edemeyeceği, kestiremeyeceği gaybî olaylar mı, yoksa dilsel yapıdan dolayı ancak ihtisas sahibi ve reel kullanımdan haberdar olup ne kastedildiğini anlayabilecek kimselerin bilebileceği kinaye türü bir ifade veya gramatik bir yapının inceliklerinden kaynaklanan bir durum mudur? Müteşabihlik üzerine özel araştırmada bulunup makale kaleme alan yazarımız, konunun zihinlerde daha belirgin hale gelmesi için bu ve benzeri soruları artırarak şunları yöneltmiştir: Bu ayet, hakikaten Kur'an'daki ayetlerin tamamını muhkem ve müteşâbih olarak iki temel kategoriye mi ayırmaktadır? Böyle bir iddia ile mi inmiştir? Ayetin nüzul sebebi olarak rivayet edilen bilgiler, bu iddayı ne kadar desteklemektedir? Eğer bu taksim müsellemler ise bu ayetlerin hangileri olduğu Kur'an'da açık olarak belli midir? Yahut Hz. Peygamber'in Kur'an'ın muhkem ve müteşâbihleriyle ilgili açıklamaları var mıdır? Yoksa bu tartışmalar güncel olarak fırkaların zuhuruyla mı çıkmıştır? Bu taksimi doğru kabul edecek olursak, bu konuda sağlıklı ve tutarlı bir usûl konulabilecek midir? Yahut konulmuş mudur? Yoksa bu iki kavram-özellikle müteşâbih kavramı- tarih boyunca mezheplerin ve fırkaların kendi yorumlarına işlerlik kazandırmak için bir enstrüman olarak mı kullanılmıştır? Bu ve benzeri soruları uzatmak mümkündür. Öyleyse burada yapılması gereken, ayeti kendi bağlamında ve tarihsel şartları dikkate alarak yeniden incelemek olmalıdır.¹²⁰

Araştırmacımız makalesinde değerlendirmelerde bulunurken; edebiyatın sosyolojik imkânının dil bağlamında bir gerçeklik boyutuna ve sosyolojik analizde önemli bir alana sahip olduğunu öne sürerek, edebiyat ile konuşma ve yorumlamanın bu anlamda toplum ortamını solumak ve gözlemlemek olduğunu söyler. Devamla bu anlamda edebiyatın, sosyo-kültürel ortama ait bir gerçeklik olduğunu, sosyo-kültürel yapıyı ve tarihsel bağlamı bize yansıtan nüzul sebebi olarak verilen rivayetlere bakmanın gereğini, sosyo-kültürel bağlam ihmal edilerek veya görmezden gelinerek sonraki asırlarda kazandığı anlamlar üzerinden yürütülen tartışmaların, ayetin anlaşılmasını daha karmaşık bir hale getirdiğini ifade etmiştir.¹²¹ Bu düşüncüyü değerlendirirken bunun üzerinden müteşâbih hakkında şunu ifade etmek istiyoruz: Kur'an'ın dilsel bir özelliğe sahip olduğunun kabulü yanında dil ve tarihsel süreç ile sosyo-kültürel durum arasındaki bağlantıyı öne çıkarıp vurgulayan

¹²⁰ Deliser, "Müteşabihu'l-Kur'an", 5-35.

¹²¹ Deliser, "Müteşabihu'l-Kur'an", 5-35.

araştırmacımız, bu zamana kadar ayetin linguistik, etimolojik ve gramatik yönden yorumlarının yapıldığını, fakat bu dilsel yapının üzerine kurulduğu alt zemin - ki dilin oluşum yeri- olan sosyo-kültürün önemli olduğunu vurgulamış, yorum için yaklaşımı bu alana getirmiş ve tasnif önerisi olarak sunmuştur. Tabii ki bu tasnifte nüzul dolayısıyla rivayet esas alınmıştır. Yaklaşımın bu yönde oluşmasında bir Zerkeşî çalışmasının etkisi olması muhtemeldir. Olayı sosyolojik olarak ele alarak ayette belirtilen müteşabihliğin açıklığa kavuşmasında daha isabetli olunacağını ortaya koymuştur. Hâlbuki sosyolojik olaylar değişkendir, belli bir zamanı kapsar. Zaman zaman bazı yargılara ulaşmada ve ilkeler belirlemede ilânihaye olmasa da imkânlar sunabilirler. Buradaki müteşabihin anlaşılması için yapacağımız yaklaşım, muhatabın ve konunun insan olması sebebiyle, bizzat insanın kendi yapısal özelliğinden dolayı öncelikle psikolojiktir. ‘Birey mi toplum mu?’ tartışmasına girmeden, konumuz gereği, bu açıdan bireyin önemli ve öncelikli yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Biz bu Kur’an dilinin oluştuğu tarihî ve sosyo-kültürel tasnifin önemini ve yerini kabul ederken buna ilaveten psikolojik yön dediğimiz, insanın ruhî yapısını oluşturan yaklaşım şeklini öneriyoruz. Çünkü insanlık tarihi boyunca değişmeyen bir gerçek şudur ki; insanın fitrî yapısı ve ilk yaratılışında bulunan davranışsal, duyuşsal özellikleri ne ise şimdi de odur ve gelecekte de o olacaktır. Bundan dolayı insanın değişmeyen yaratılış özellikleri, zaman ve mekâna bağlı olarak değişebilen toplumun sosyolojik yapısına göre yaklaşım belirlemede daha önceliklidir ve ilke çıkarma konusunda da daha hak sahibidir. İşte yaratıcı, bu gerçekten dolayı önceki saiklerle ortaya konulan tavrın tekrar konulacağını veya konulabileceğini hatırlatmaktadır. Böylece bize insanın kuralsız ve haddi aşan yönünün, olumsuz te’vil yoluyla, ilahî mesaja bu şekilde bir müdahalede bulunabileceğini bildirmiş oluyor.

Müteşabihlerin hikmeti şöyle izah edilmektedir: Birincisi; ulemayı tefekküre ve müteşabihin inceliklerini araştırmaya teşviktir. Çünkü müteşabih ayetlerin manasını anlamaya çalışmak, ibadetin en yücesidir. İkincisi; ulema arasında ilmi üstünlük ve derece farkının ortaya çıkmasıdır. Usul kitaplarının bu şekilde vaaz, nasihat türü ifadeleri, konunun gerçek manada ele alınmasını engellemektedir.

2.4. Mübhemat

Kur'an ilimleri arasında yer alan mübhemat, kapalı ifadelerden kabul edilir ve müteşabihat içerisine dâhil edilir. Zamanla ilgi ve merak konusu olmuş ve araştırma sahası yapılmıştır. Müteşabihle mübhemat arasında bir ülfet olmasından dolayı konuyu birde bu açıdan değerlendirmeye çalışacağız.

Kur'an mübhemat hakkında, mübhemlerin araştırılması hususunda olumsuz bir beyanda bulunmamakla birlikte, iki konuda kısıtlama getirildiğini söyler. Bunlardan biri; Ashab-ı Kehf'in sayısı hakkında ileri sürülen rakamlarla ilgilidir. Kur'an, bu türden bir arayış ve tecessüsü gereksiz görerek bunun için "racmenbilgayb" (karanlığa taş atma) ifadesini kullanmıştır (Kehf 22). Bundan maksat, olayın özünden uzaklaşıp ayrıntılarla ilgilenmenin yanlışlığına dikkat çekmektir. İkinci olarak; Kur'an'da bazı mübhem hususlara ait bilgilerin Allah nezdinde saklandığı belirtilmiştir.¹²²Zerkeşi'ye göre, bu türlü şeylerin araştırılması ve haklarında kanaat bildirilmesi doğru değildir.¹²³Zerkeşi, Kur'an'da mübhematı bir dil özelliği ve dil mantığı çerçevesinde ele alır ve iki anlam düzeyinde yani insanın ilmî araştırma ile bilebileceği ve insanın bilgi sınırını aşan, yalnızca Allah'ın bildiği onun katında olan ¹²⁴diyerek ifade eder. Suyuti ise; bu hususların tek tek şahıslar tarafından irdelenmesinin menedilmiş olabileceğini, ancak olayın araştırılmasının yasaklanmadığını belirtmiştir.¹²⁵Mübhemat ilminde, rivayet yöntem ve kültürünün önemli bir yeri vardır. Diğer bazı ilimlerde bu kültürün olumsuz etkisi olduğu gibi, bu alanda da olumsuz etki mevcuttur. Mübhemat, nakille ayakta kalmaktadır diyebiliriz. Suyutî'nin de ilmî duruş ve yaklaşımı, nakil ve rivayete dayanma şeklinde olunca eleştiriye muhatap olmuştur.¹²⁶Bundan dolayı müstakil bir kitap olan Müfhamat'ın yüzde doksanı saf dışı edilme durumundadır.¹²⁷

Mübhemat konusunda Suyuti deZerkeşi gibi daha çok mübhemliksebeblerini sıralayarak nakilde bulunur. Kur'an içindeki mübhem gördüğü ayetleri sıralayarak

¹²²Abdulhamit Birişik, Muhammed Hüseyin Abdulhadi, "Mübhematü'l-Kur'an" *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: 2006),31:437-438.

¹²³Zerkeşi, *El-Burhan Fi Ulumu'l-Kur'an*,244.

¹²⁴Deliser, *Zerkeşi ve Kur'an İlimlerindeki Yeri*,181.

¹²⁵Celeleddin Suyutî, *El-İtkan Fi Ulumu'l-Kur'an*, ,(Beyrut: Darulbn Kesir ,2006), Cilt:2,1090.

¹²⁶Nedim Serisu, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzulün rolü*, (İstanbul: Şule Yayınları,1994), 156-158.

¹²⁷Halis Albayrak, "Mübhematü'l- Kur'an İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri".*Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,32 (1992), 155-182.

her birinin karşılığını bulur; bu meseledeki rivayetleri senetleriyle birlikte nakledenlerin kitaplarına dayandığını, senedi sahih veya zayıf olanları beyan ettiğini, her rivayeti ait olduğu sahabeye veya tabiunaisnad ederek zikrettiğini ifade eder. Kendisinin bu konuda güvenilirliğinisavunur. Mübhem ayetlerin bilinmesinde sadece nakle dayanır, bu konuda reye yer vermez. Bu mevzuda yazılan kitaplar ve bazı tefsirlerde mübhem kelimeler zikredilmiş, bununla ilgili sağlam bir delil olmadan ve itimat edilecek bir örf bulunmadan, mevcut ihtilaflara yer verilmiştir, diyerek açıklamada bulunur. Bu ifadelere baktığımızda Suyuti'nin kritikten ne kadar uzak olduğunu görüyoruz. Yukarıda hem sahih hem zayıf ne bulduysa yerleştirdiğini, bir bakıma işini tam yaptığını vurguluyor, hem de aşağıda bu mevzuda yazılmış eserlere eleştiri getirerek mübhem ayetlerin delillerinin sağlam olmadığını söylüyor, aynı zamanda kendi gönlü de mutmain olmadığı için güven telkininde bulunuyor. Mübhematin, Kur'an'ın yaşanan hayatla ilişkisinden dolayı fonksiyonel özelliği yönünden ele alınıp değerlendirilmesi isabetli olandır.¹²⁸Suyuti, mübhemleri usul açısından değerlendirip analizine girmiş olsaydı, herhalde daha iyi bir rehberlik etmiş olacaktı. Aynı şekilde, naklinusuldeki yerini tesbit etseydi, sonrakiler için kıymetli bir yol ortaya koymuş olacaktı. Suyuti bu konuda karşısına çıkanları eleştirmekten geri durmamaktadır. Bu şahıs, kaynağı ve üstadı olan Zerkeşi de olsa. Hâlbuki Zerkeşi, mübhem konusunda ileri gidenleri yadırgayarak aslında mübhemiyetin ne konumda olduğunu bildirmektedir ve Allah'ın, ilmini zatına alıkoyduğu mübhemdensözetmekkula düşen bir vazife değildir demektedir. Suyutî, Enfal 60.Ayette geçen “minhüm” ifadesindeki mübhemiyetinBenuKureyza veya cinler olduğunu söyleme cüretini gösterenlerin hayretle karşılanmasını, Abdullah bin Garib üzerinden Rasulullah'a merfuan dayandırarak, hayrete lüzum yok diyerek yadırgar ve eleştirir.¹²⁹Hatta Suyutî, açıklanmasının faydası olmayan mübhemin, gizli kalması prensibini korumasına rağmen, bizzat kendisi ihlal etmiştir.¹³⁰

Mübhem, Kur'an'ın maksadına uygunluğu açısından değerlendirilmeden ele alınırsa ortaya çıkacak olan budur. Mübhemin müşahhaslaştırılması yarısına girilmesinde belki birçok olumsuzluklar söylenebilir. Kalbinde fitne olanlara ve kişisel menfaatlara kapı açılmış olur. Mübhem denilen ayetlerin derinlemesine

¹²⁸Albayrak, “Mübhematü'l- Kur'an “,155-182

¹²⁹ Suyutî,*el-İtkan fi Ulumü'l-Kur'an Ansiklopedisi*,376.

¹³⁰Yaşar, *Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler*,102.

incelenip açıklık getirilmeye çalışılması, zihinleri tarihin derinliğine gömerak ayetin çağlarötesine ulaşmasına engel olacak ve hüküm, kişisel olarak daralacaktır. Muhatap, kendi adına ders çıkarmaktan geri kalacaktır. İlk dirayet müfessirlerinin başında yer alan Ebu Mansur el-Maturidi, bu tür ayetlerin tefsirinde ayetten alınacak ibrete etkisi bulunmadığından mübhematin yorumundan kaçınmanın gerekliliğini ısrarla vurgulamıştır. Kur'an'da mübhematin yer almasıyla onun evrenselliği arasında sıkı bir münasebetin bulunduğunu söylemek mümkündür. Kur'an-ı Kerim sadece bir bölgeye veya bir kavme indirilmiş olsaydı, onun muhatapları ve içinde geçen yer adları gibi hususlar daha belirgin bir nitelik taşıyabilirdi.¹³¹

Mübhemati belirlemede nakil esas kabul edilir. Ancak sıhhati tartışmalıdır. Sahabe ve Tabiun'a dayandırılması şahsi görüşlerin ne kadar yerleştiğinin kanıtıdır. Özellikle Tabiun döneminde etkin olan israiliyyat, mübhemlerin izahında başvuru kaynağı olmuştur. Tevrat'ta yaygın olan ayrıntı kültürü, İslam ilim geleneğine geçmiştir.¹³²Mübhematin ortaya çıkarmış olduğu zararlar konusunda araştırmalar yapılmış ve bunlar belirlenmeye çalışılmıştır. Böylece bu ilmin usul açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Zamanında bu tür bir çalışma ve düşünme yapılmadan, heyecanla işe girişilmiştir. Mübhematin belirlenmesine yönelik spekülasyonlar, evrensel gayelerin öne çıkarıldığı Kur'ani bütünlükle çeliştiği aşikardır. Zira bu yorumların, ilahi hitaba muhatap olan zihinlerin ayrıntılara takılmasına, dolayısıyla Kur'an bütünlüğü ve bu bütünlük çerçevesinde verilmek istenen mesajı kavrayamamasına yol açmasının yanında fonksiyonel yönü ağır basan evrensel Kur'an ifadelerinin dar kapsamlı bölgesel bir çerçeveye mahkûm edilmesi gibi menfi sonuçları da beraberinde getireceği kuşkusuzdur. Bütün bunların yanında, zaman zaman akla ve Arap diline aykırılık arzettiği görülen, yanlış bilgilere dayalı bu tür spekülasyonların, Kur'an'ın iletme istediği mesajı perdelemesinin ötesinde, yorum zenginliğine engel olması ve kimlikleri belirlenen kişilerin ebedileştirilmesi gibi olumsuzlukları muhtevî olduğu da inkâr edilemez bir gerçektir. Kuşkusuz, Mübhematü'l-Kur'an'la ilgili olumsuzluklar sadece bunlarla sınırlı değildir. Dahası, asıl olumsuzluk, bu konunun zaman içerisinde önemli ölçüde istismar edilmiş

¹³¹ Abdulhamit, Birışık. Muhammed Hüseyin Abdulhadi, "Mübhemat" ,*Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: 2006), 31: 437-438.

¹³² Öztürk Mustafa, "Mübhematü'l-Kur'an ve İmamiyye Şiası", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12-13(2001):6.

olmasıdır. Nitekim İslam tarihi boyunca değişik fırka ve mezheplerin, siyasi ve ideolojik kabullerini temellendirme noktasında kendilerine atıfta buldukları Kur'ani referanslar incelendiğinde, bu menfi gerçeğin anlam ve yorum üzerindeki tüm tezahürlerini gözlemlemek mümkündür. Ayetlerdeki mübhem ifadeleri istismar etme hususunda muhtelif fırkalar gayret göstermişlerdir.¹³³

Mübhematü'l-Kur'an ilmi'nin amacı; ilahi mesajı belirlemek ve iniş hedefini beyan etmek değil, sadece mübhem sayılan kelimelerin medlullerinin ortaya konması; şahıs, grup, eşya ve hayvan isimlerinin belirlenmesi, coğrafi bölge adlarının tespiti, sayı ve miktarla ilgili belirsizliklerin giderilmesi gibi şeylerdir.¹³⁴Bizim bu çalışmamızdaki amacımız, Kur'an'ın anlaşılması için oluşturulan usulü gözden geçirmek ve yeniden ele almaktır. Bu çerçevede mübhemat ilminin amacını yukarıdaki yazıda yazarımız belirttikten sonra- ki herhalde birçoğunun hem fikir olduğunu düşünüyoruz- mübhematı usul açısından değerlendirdiğimizde faydası ve katkısının ne olduğunu tartışmaya açmanın bile zaid olacağını düşünüyoruz. Yahudilerin ilmî geleneğini oluşturmuş olan magazinsel boyut, bizim usul prensiplerimizden biri olan veya Kur'an ilimleri arasına giren mübhemat alanında ortaya çıkarılmıştır. Bu durum, vahyin hem genel hem de olayla ilgili özel maksadını perdelemiş olmakta ve gölgede bırakmaktadır.

Müteşabihin açıklığa kavuşması için tanımlamayı literal olarak mı yoksa daha sonraki yıllarda üzerine giydirilen terim anlamı ile mi ele alacağız? Müteşabihin tarihi seyrine göz atacak olursak, terimleşme sürecinin başlamasıyla anlam sınırının genişlediğini daha karmaşık hale geldiğini görmekteyiz. Her ilmi saha, kendi bakış açısına göre terim manasında değişiklikler oluşturmuştur. Tanımlamalar, fıkha göre başka, kelama göre başka, filolojik açıdan başka yapılmıştır. Ayetlerin kapalılık sebebi sadece teşabühdeğildir. İştirak ve icmal gibi sebeplerde mübhemlik sebebidir. Ancak müteşabih kapalı terimlerin ortak adıdır.¹³⁵İşte burada olduğu gibi, Kur'an ilimleri içerisinde ayrı ayrı ele alınan müteşabih ve mübhem konularının nasıl içiçe girdiğini müşahade etmekteyiz. Müteşabih vemübhematla birlikte, bütüncül olarak ayetlere yaklaştığımızda, bir ileri bir geri hareket eder, bir yapar bir bozarız. Bir

¹³³ Öztürk, "Mübhematü'l-Kur'an ve İmamiyye Şiası",9.

¹³⁴ Albayrak , "Mübhematü'l- Kur'an ",155-182

¹³⁵Yaşar, *Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler*,108.

tarafıta ayetlerin en gizlilerini ortaya çıkartmak için can hıraşuğraş içinde olmak - bunu yaparkende nakil adına zayıf sağlam demeden delil almak-, diğer tarafıta el değmenin yasak olduğu, mütेशabihat ilmi ile kırmızıizgiler oluşturulan bir Kitap... Bir yünüyle yerelleştirilmeye mahkūm edilip tarihe sabitleştirilen ve geleceğe cevap vermekte yetersiz kalan bir Kitap, diğer yünüyle, mütेशabihle evrenselliğini kaybetmiş ve rafa kaldırılmış bir Kitap... Aynı yola çıkan, farklı gibi güziken iki alan... Sonuçta oluşturulan Kur'an tasavvurunun nasıllığı gözler önüne serilmektedir.

2.5. Usul Kavramlarının Analitik Değerlendirilmesi ve Tefsir Usulüne Katkisi

Müstakil kur'an ilimleri veya tefsir usulü adı altında yazılan eserlerin değerlendirilmesi gereğine inananmaktayız. Ama bu değerlendirmenin genel olarak değil, bölüm ve cüz olarak yakından ele alınıp daha etkili, faydaya dönük ve maksada doğru yol olan bir çalışma yapılması kanaatindeyiz. Bunun için eserlerdeki i'caz, nesih, mütेशabih ve mübhemat konularının analizini yaparak değerlendirmeyi amaç edindik. Zamanında Kur'an'ı anlama, tanıtma veya ondan mülhem ilim elde etme gibi düşüncelerle birçok ilimler, kur'an ilimleri arasına girdirilmiştir. O dönem ve şartlarda oluşturulan ilmi atmosferde ortaya bir sistem konmuş ve Kur'an'ı tanıma ve anlama kuralları adı altında ilmî eğitim sistemine yerleştirilmiştir. Belki o zaman ilk anda fark edilemeyen eksiklik, çelişki ve isabet ettirilemeyen içtihatlar; yılların geçmesiyle, İslam dünyasında usul adına konan bu kurallarla yapılan yorumlarla oluşan Kur'an tasavvuru ve buna bağlı dinî düşüncedeki yetersizlik, olumsuz algı, nass ile olgu ve realite arasında gittikçe açılan aı, oluşan tenakuz, işin önemini ortaya çıkarmıştır. Aslında bu iş zorunlu bir hal almıştır. Çünkü ilim dünyası hem dışarıdan hem içeriden yöneltilen sorular karşısında cevap vermekte zorlanıp, mantıklı, ilmî disipline uygun ve tutarlı çözüm bulamayınca, araştırmaya girişme ve irdeleme ihtiyacı hissetmiştir. Bu alışma, işi analitik boyutuna getirmiştir. Aklî düşünme sistemi, mantık ve muhakeme, sistem olarak konunun kendi içinde çalıştırılma, tarihsel bağlam ve dil yapısı gibi alanlarda uygulanarak analitik değerlendirme, doğrudan eserler üzerinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Biz şunun bilincideyiz: Aklın olmadığı yerde dinden ve vahiyden söz edilemez. Bunu,

Rasulullah'ın (s.a.v) ifadelerinde bulunduğumuz gibi, bizzat Kur'an'ın ısrarla vurguladığı ifadelerinde de görmekteyiz. Hatta Kur'an'ın genel anlatımına baktığımızda insanların analitik bakışa sahip olmalarının önemini çıkarmaktayız. Analiz yapmayan bir zihin yapısının kurtuluşa eremeyeceği, sapkınlıktan kurtulamıyacağı ve bulunduğu kötü durumun farkında olamayacağı ya doğrudan ya da dolaylı anlatılmıştır. Bizim burada yapmaya çalıştığımız, bu mekanizmanın ve sistemin, Kur'an'ı anlama ve yorumlamaya matuf usul sisteminin böyle bir düşünceyle analiz edilerek kritize edilmesidir. İşte buna binaen şu soruları sorabiliriz: İ'caz nedir? Yazarlarımız i'cazı nasıl ele almışlar? Niçin böyle bir ilmi ortaya getirmişler? Neyi amaçlamışlar? İ'cazın, Kur'an'ın anlaşılmasında ve maksatlarına ulaşmada ne gibi bir katkısı olmuştur? Vahyin ortaya koyduğu i'caz anlayışı ile usul âlimlerinin gün geçtikçe çerçevesini genişlettiği i'caz anlayışı ne kadar örtüşüyor? Bunlar arasında bir amaç birliği var mıdır? İlk dönemde, özgüven içinde ortaya çıkan i'caz, daha sonra nasıl kompleks içinde bir savunma ve öykünme haline büründürülmüştür? Sınır tanımayan yüceleştirme gayretinin nassı olgulardan, doğasından ve hayattan uzaklaştırdığının niçin farkında olunamadı? Bu anlayışla mucizeler üzerine bina edilen bir din algısı sorumluluğu nasıl kabul edildi? Kur'an, fonksiyonel özelliğinin üzeri örtülerek kutsal bir metne dönüştürülüp nasıl nesnelleştirilmiştir? Üstünlüğü ortaya konulmaya çalışılırken, O'na rol biçme ile sanki O'ndan daha üstün mevki edinilmiş olmuyor mu?

İlim dünyasındaki tartışmalarda kendine yer bulan diğer bir kavramımız olan nesih hakkında da maalesef durum farklı değildir. Kur'an bu kavramı kullanmıştır ama hangi kültür ve dil ortamındaki kullanım anlamı gözeterek ifade etmiştir? İlk dönem Müslümanlar ifade maksadını anlayarak etrafında tartışmadığı halde, sanki onlar eksik anlamış da sonrakiler yeniden tanımlayıp şekillendirmişler. İşin daha manidar olanı, sonrakilerin hiç analiz etmeden anlamlı bir itaat kültürü ile bu tarifi kabul ve devam ettirmeleridir. Nasıl bir netice ve düşünce oluşturduğu ve oluşturacağı üzerinde durulamamıştır. Sonradan oluşturulan nesih nazariyesi ile Kur'an'ın konumunun ne halde olduğu görmezden gelinmiştir. Bir kısmı, insan eliyle yürürlükten kaldırılmış ve bu durum Allah'ın yüceliğine atfedilmiştir. Bunun hikmetleri üzerinde geniş açıklamalar yapılarak savunulmuştur. Analitik bir düşünce sistemi öldürüldüğü için ortaya çıkarttıkları tutarsızlıklar ve çelişkiler görülmemiş ve

her şeyi bir hikmete bağlama yoluna gidilmiştir. Böyle bir eğitimin oluşturduğu zihin yapısı, ayetlerin derin anlam örgüsünü göremeyince, vahiy olaylar ve olgular üzerine inzal olduğu halde, gerekli bağlam fark edilememiş, nassla olgu arasında tenakuz varmış gibi bir yaklaşım benimsenmiş ve devamında vahyin aleyhinde cesaretli kararlar alınarak nesih teorisine sığınılmıştır. Bu işlem gerçekleştirilirken nakil ve rivayetler ölçü alınmıştır. Herkes kendince mensuh ayet belirlemiş, farklı sayıda mensuh ayet sayıları ortaya çıkmış ve mensuh ayet sayıları hakkında tartışma ve tenkit ortamı oluşturulmuştur. Bütün bunların arasında analiz yoluna gidilememiştir. “Nasıl olur da bu kadar ayet iptal edilebilir? Kıyamete kadar bu Kitab’ın rehberliği nerede kaldı? Peygamberde dahi olmayan bu yetki nereden alınmıştır?” gibi sorular sorulmamış, sorulsa bile zayıf ve cılız bırakılmış ve sert karşılık bulmuştur. O kadar ileriye gidilmiştir ki; sonuçta kendisi mensuh ama hükmü baki ayetler olduğu yargısına varılmıştır. Hadisin ayeti nesh edeceği hükmü dahi beyan edilmiş ve bu şekil üzere usul oluşturulmuştur. Böylelikle Allah’ın vahiyle oluşturduğu analitik zihin, dondurulmuştur. Mantikî tutarsızlıkların oluşturduğu nesih anlayışı ile ortaya çıkan Kur’an tasavvuru, ümmeti nereye götürebilir ki? Kur’an bütünlüğü bozulmuş, konular bağlamından koparılmış, lafızcılık ve parçacılık hâkim olmuştur. Yetmezmiş gibi rivayetler hakem tayin edilmiştir. Parçacı okumada varılan son nokta, belki de aynı ayetin sonu ve başı mensuh, ortası nasih olmasının kabul edilmesidir. Kur’an hakkında öyle tutarsız bir tasavvur oluştu ki, bunun farkında olunmadı. Fark edilmesi için gerekli olan analize dönük sorular sorulmadı ve karşılaştırma yapılmadı. İ’caz anlayışının oluşturduğu şekliyle; önceden yazılmış, kararlaştırılmış ve Levh-i Mahfuz’da karara bağlanmış kutsal kitap Kur’an, nesih anlayışı ile bu hali terk edilmiş, unutulmuş ve müdahaleye maruz kalmıştır, anlama problemi çıkınca da ayetleri silinen bir kitap haline gelmiştir. Burada özellikle sünnetullah/ Allahın koyduğu kâinatın varoluş kanunları ve sebebiyet prensibini hatırlatmak isteriz. Mezhebî yolların oluşumunda aynı mevzuda farklı rivayetlere ulaşıldığında, rivayetlerin hiç biri atılmadan, şu rivayet geçerli, diğeri veya diğerleri mensuh hükmüne sokulmadan, hepsinin de Rasulullah’a ait olduğu ve yaşama kolaylığı sağladığı söylenerek hadise yaşama hakkı verilirken; aynı yaklaşım neden ayetler hakkında yapılmamakta ve ayetlerden esirgenmektedir. Hâlbuki bir kısım ayetler, klasik nesih anlayışıyla hayattan uzaklaştırılmaktadır. Hadislerle oluşan mezhebî

görüşlerdeki anlayışlara dayanak olan sosyal gerçeklik, ayetler için neden görmezden gelinmektedir.

İncelemeye çalıştığımız diğer bir kavram, müteşabih kavramdır ve Kur'an tasavvurunun oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Bu kavram ise sözlük anlamından uzaklaştırılarak ayetleri kategorik hale sokan bir araca dönüştürülmüştür. Nesihte olduğu gibi ayetlerin bir kısmı işlevsiz hale getirilmiş, ayetin iniş maksadı, sembolik, mecazî ve temsilî dili göz ardı edilmiştir. Tanımlamalarla beraber kategori öyle bir boyuta ulaşmıştır ki, iş karmakarışık bir hal almış ve neticede ayetlerin büyük bir kısmı müteşabih kapsamına girdirilmiştir. Zamanla art niyetli kimselerin fırsat aracı, manipölasyon sahası ve mezhebî görüşlerin silahı olmuştur. Müteşabih, Kur'an'ın anlatım dili olarak görülmeyip, kelamî ve siyasî tartışmaların kaynağına dönüşmüştür. Tefekküre ve akletmeye teşvik eden ilahi emirler ortada iken aklı düşünceyi dümura uğratan bir müteşabih anlayışı, fonksiyonel olan Kur'an'ı atıl hale getirdiği gibi, İslam düşüncesini küllendirmiştir. Hatadan ve noksanlıklardan münezzehtir, sınırsız, mutlak aklın karşısında, eksikliklere ve hatalara sahip, sınırlı aklın haddini bilme örtüsü altında olma iddiasında bulunan ve vahye müdahale eden bir akıl.

Aynı akıl, konu mübhemat olunca bu sefer farklı ve tam tersine çalışmaktadır. Allah'ın açıkça ifade etmeyi gerekli görmediği kapalı ifadeler üzerinde canhıraş bir çalışmaya koyulmuş ve gizli olanlar hakkında beyanlarda bulunmuştur. Mübhemat konusunda süregelen bir tarz ve üslupla nakil ve rivayetler nereden gelirse gelsin, metin içi doğruluğu ve tutarlılığı dikkate alınıp ilkeli davranılmaksızın hatta ikinci ve üçüncü elden nakillere dayanılarak bu gerçekleştirilmiştir. Böylece sıhhat yönünden bir değerlendirme yapılmaksızın rivayet, vahyin önüne geçirilmiş oldu. Geleceğe ve bütün zamana mesajı olan evrensel kitap düşüncesi, mübhemat anlayışı ile sanki belli bir tarihe hapsedilmiş oldu. Böylelikle İnsanların iç dünyalarındaki ilmî merak ve ilgileri, magazin alanına yönlendirilmiştir. Mübhem ifadelerin hayata dair derin anlamlar ve maksatlar bağlamında ele alınması gerekirken, etiketlenilmeyle şekilsel kalınmış ve ilkeler çıkartma yoluna gidilememiştir. Durum böyleyken, mübhemlerin ne olduğu konusundaki çalışmaların ilmî bir başarı olarak görölüp sunulması manidardır. Bu da, ilmî çalışmalar ve araştırmalar yapılırken genel

amaçlara uygunluğunun ve ihtiyacın bu çerçevede belirlenerek yapılmasının önemini ortaya çıkarmaktadır. Burada doğası gereği daha dar alan çalışması olan analiz yapmamızın gayesi, usulü oluşturan enstrümanların ne halde olduğunu göz önüne sermek, revize etmek ve üzerinde felsefî ve mantıkî bir incelemenin oluşmasını sağlamaktır. İşte bu aşamada şu soru sorulabilir: Analitik incelemenin tefsir usulüne ne gibi katkısı olabilir?

Usul belirleme ve oluşturma; duygusalıktan tamamen uzak, rasyonel temelli ve aklî muhakemeye dayalı olmalıdır. Mantık kurallarından meydana gelmeli ve felsefî bir düşüncenin ürünü olarak ortaya çıkmalıdır. Usul üzerindeki analitik inceleme bunu sağlayacaktır. Kaybolan veya bozulan sistem, tekrar inşa olacaktır. Tefsir usulü üzerindeki analiz; usulün felsefesi ile ‘usulün usulü’ çalışmasını kazandıracaktır. Dogmatikleşmeye meyleden düşünceler, sebebiyet açısından analitik bir şekilde kritize edilerek, usule nüfuz etmesi kontrol altına alınmış olacaktır.

Kavramlar bağlam, linguistik ve semantik gibi açılardan incelenmeye tâbî tutularak sonradan veya tek yönden oluşturulan terimsel tarif ve tanımlamanın oluşturduğu algı ortamından çıkarılıp daha geniş bir açığa ulaşılmış, bir manada kavramlar özgürleştirilmiş ve orijinal bakış hallerine kavuşturulmuş olacaktır. Öyle ki, tek bağlamdaki tanım ve anlam, Kur’an’ın bütününe şamil olmakta, kargaşa ve çelişiklere zemin oluşturmaktadır. Yapılan bu analitik çalışmayla kavramların anlamının ve kapsamının isabeti sağlanacak, oluşan anlam kaymaları, sebepleri ve sosyo- kültürel ortamı ile gelinen sonuç meydana çıkarılmış olacak ve çözüm yolları aydınlanacaktır. Usulü belirlemede etkin olan kişinin zihin yapısı, bilgi seviyesi, etnik ve mezhebî aidiyeti, yetiştiği siyasî ve sosyo-kültürel ortamı tanınarak, usul üzerindeki etkisi, konulara yaklaşımı tespit edilmiş olacaktır. Usul belirlemede ele alınan kavram ve konulara yaklaşımdaki subjektiflik tespit edilip, objektif yaklaşım sağlanmış olacaktır. Ayetin nüzul ortamı, nasıl bir gerçeklik olarak incelendi ise, daha sonra ilmî bir konunun, kaidenin ortaya konduğu ortam da aynı hükümle incelenmeli ve böyle yaklaşılmalıdır. Şahsın konuyu nasıl ele aldığı ve neyi kastettiği belirlenmelidir. Oluşmuş veya oluşacak olan tefsir usulü, belli bir zaman ve yerde üretilip belirlenmesiyle yerellik özelliğine mi sahip, yoksa daha geniş alanı kapsayan, farklı şartları göz önünde bulunduran ve geniş bir bakış açısı ile oluşan evrensel bir

özelliğe mi sahiptir? Tefsir usulü olarak ortaya konmuş olan kitap ve ilmin, hem kendi bütünlüğünde hem de bölümün kendi içinde bir sistematığı var mıdır? Bunlar ancak gerçek bir analizle belirlenebilir.

İster kur'an ilimleri ister tefsir usulü konuları şeklinde olsun, konuların ve ilgili kavramların analitik incelenmesi; tarihî süreç, nedenleri, bağlam ve olaylar arasındaki bağlantıların hali ile tarihi verilerin sağlamlığını ve çerçevesini belirlemede önemli bir yoldur. Analizin tarihi açıdan ele alınması da tutarsızlıklara ve çelişiklere sebep olan olayların temizlenmesini sağlayacaktır. Özellikle usul konularının terimleşme döneminden itibaren etkin olan nakil ve rivayet kültürü ile muktesebatı sağlıklı bir yapıya kavuşturulmuş olacak; sebep olduğu olumsuzluklar bertaraf edilecek, sınır ve haddi çizilecektir. Sorgusuz sualsiz dayanak yapılan nakillerin kritiği yapılarak, uzaklaştırılan veya unutulmuş mantık ve aklî prensipler gündeme gelecektir. Nakil kültürünün oluşturduğu usul, statiklikten kurtulup dinamik bir yapıya kavuşacaktır. Olaylar ve olgular üzerinde fonksiyonel bir hale gelecektir. Böylece koparılan veya açılan nass – olgu arası, iletişim ve bağlantı özelliğine sahip bir usul ile tekrar ilk haline dönecektir.

Kur'an'ın konusu ve muhatabı insandır. Tefsir usulünün merkezinde bu olmadığı, oluşum ve gelişimi buna göre yapılmadığı sürece anlamlandırma ve yorumlamada isabet zayıflayacaktır. Amaçtan sapılmış olacak, insan ve toplum maslahatı kaybolacaktır. Bunun gözetilmesi, ancak analitik bir zihin yapısı ile kurulan usulle olacaktır. İnsan ve toplumla alakalı ortaya sonradan çıkmış sosyoloji, psikoloji, antropoloji gibi ilimlerden istifade edilerek oluşturulacak bir usul, mesajın gayesine daha yakın olacaktır.

Konuyu sonlandırırken yaptığımız analitik incelemenin konusu ve mahiyeti itibariyle bir bilim felsefesi/ epistemoloji işi olduğunu ifade etmeliyiz. Epistemolojiye bakıldığı zaman epistemolojinin konu, kavramlar ve yöntemler gibi mevzular üzerinde durdu görülmektedir. Epistemoloji, meselenin mantıksal yapısı ile ilgilenir, ortaya çıkan mantıksal problemleri tespit ve analiz eder, semantik yönden temsilî yorumlama kavramlarını analiz ederek değerlendirir, bilimsel metod

incelemede bulunur, belli ilimler için özel ve birden fazla metodu olup olmadığına bakar ve ortaya konan bilimin statüsü ve değerini belirler.¹³⁶

¹³⁶ Jean-Claud Simard, “Epistemoloji”, Trc. Ramazan Adıbelli. *Bilimname* 2 (2003/2): 13-21.

GENEL DEĞERLENDİRME

Kur'an ilimleri, başlangıçta belli başlı sınırı dar ilimlerden oluşmuşken, zamanla genişletilmiş, hatta abartılarak hemen hemen her konu dâhil edilmiştir. Kur'an'ı anlamaya dönük çalışma terk edilmiş, farklı düşünce ve gayelerle ansiklopedik çalışmaya dönülmüştür. Yarışadöner Kur'an ilimleri ortamında Kur'an, bu ilimleri delillendirme sahası olmuştur. Oysaki bu ilimler, Kur'an'ı anlamak için temel bilgiler olmalıdır. Zamanla anlama çabaları, zorunlu olarak yorumsallık şeklinde bir hüviyet kazanınca bu ilimlerin yetersizliği belirmiştir. Çünkü ortaya anlamanın nasıl olacağı arayışları çıkmıştır.

Bu durum, bir problem olarak kendini iyice hissettirince; ifade olarak ilk defa İbn Teymiyye, daha sonra Şah Dihlevî, eserlerinde "Usulü't-Tefsir" tabirini kullanmışlardır. Tabiki bir dönem bu iki terim beraber kullanılmıştır. Sonra ikisi arasındaki farklılıklar, âlimler tarafından tartışılıp ortaya konmuştur. Daha sonra geliştirilen bilgi birikimi, öncekileri de içine alacak şekilde daha kapsayıcı hale gelmiş ve Tefsir usulüne dönüşmüştür. Yine de bu iki kavram etrafındaki tartışmalar bitmiş değildir, ayrı ayrı tanımlanmasına rağmen, hala birbirinin yerine kullanılmakta veya karıştırılmaktadır. Yöntem açısından Kur'an ilimlerinin yetersizliği değerlendirildikten sonra, Tefsir Usulü'nün çerçevesi ve şartları iyi tesbit edilmelidir. Özellikle rivayet ve nakle dayanan Kur'an ilimlerinin bu açıdan gözden geçirilip analitik incelenmesi yapılmalıdır. Bu anlamda Kur'an'ın, denetimsiz nakil baskısından arındırılıp kurtarılması gerekmektedir. Günümüz İslam dünyasına baktığımızda meydana gelen anlam sonuçlarından bunu çıkarabilmekteyiz.

Tartışmalar sebebiyet veren usul kelimesi, anlam olarak kültürel ve dilsel farklılıklara göre bir boyut kazanmıştır, "asıllar ve kökler" anlamından metot anlamına evrilmiştir., kabul etmek gerekir ki; bu durum ihtiyaçtan ötürüdür. Zamanın geçmesi ile araştırma ve tartışma devam etmiş, bu araştırma ve tartışmalar, mevcut usulün herhangi bir yöntem sunup sunmaması ve kaliteli bir yöntemin nasıl olacağı şeklinde olmuştur. Temel yaklaşım, vahyin ne istediği üzerine yoğunlaşmıştır. Bu tartışma ortamında tefsir ve te'vil kavramlarının içerikleri belirlenerek, metodun tefsirde değil, te'vilde olması gerektiği gerçeği ortaya çıkmıştır. Tefsir Usulü yerine

şimdi Te'vil Yöntemi şeklinde olması usul sorunlarının çözümünde ve tartışmalarında çözüm odaklı bir katkı sağlayacaktır.

İ'caz, Kur'anî bir kavram olmamakla beraber, Kur'an, i'caz kültürüne dayalı bir din anlayışının oluşumunu planlayıp teşvikte bulunmamıştır. Bu kavram, hicrî üçüncü yüzyılın sonu ile dördüncü yüzyılın başında dillendirilip Kur'an ilimleri literatürüne yabancı din ve kültürlerin etkisi ve bir savunma refleksi ile üstünlük isbatının gayreti olarak girmiştir. İ'caz çalışması, başlangıçta Kur'an'ın Allah'tan olup beşer sözünün karışmadığı ve tahrif olmadığının tezi üzere başlamış, zamanla sınırı oldukça genişletilip iş çıkırından çıkarılmış ve vahyin maksadı gözardı edilip, anlamdan uzaklaşmıştır. Kelamî bir boyut kazandırılmış Kur'an, Allah'ın zatî sıfatına bağlanmış ve kutsal metin zırhına büründürülmüştür. Bu anlayışla vahiy-olgu arası koparılmıştır. Kur'an'ın kelam sıfatı ile irtibatlandırılıp, kelamî bir sıfat olduğunun kabul edilmesi, meseleye olgusal bir boyut kazandırarak, Kur'an'ı hayatın içinde bir Kitap haline getirmiş olacaktır. Bu anlayışla "Allah'ın beşerle konuşması, beşerin beşer ile konuşması gibi olur" düşüncesi, zât ile fiilin kategorik olarak yanlış yere konumlandırılmasından meydana gelmektedir. Dolayısıyla burada bir indirgeme olamaz. Allah ile insan arasında iletişim, ortak bir dil yapısı ile mümkündür. Kur'an beşer idrakine ancak böyle sunulur. Vahiy ile beşer idraki arasında bir kopukluk olmamalıdır ve vahiy, idrake açık hale gelmelidir. Makam ve mevki olarak iki ayrı dünyanın ortak buluşma noktasıdır vahiy. Bütün bunlara etraflıca baktığımız zaman, Kur'an'ı anlamaya dönük kur'an ilimlerinden biri olan i'cazın usuldeki yeri, fonksiyonu ve etkinliği tartışılıp gözden geçirilmesi gerekliliği görülmüştür.

Nesih, Kur'an'da geçen bir kavram olmasına rağmen, yeni ve bambaşka bir tanımlama yapılarak iş, içinden çıkılmaz bir duruma sokulmuştur. Neticede Kur'an'dan bazı ayetlerin iptaline kadar gidilmiştir. Herkes kendisine göre bir nesih uygulaması ortaya koymuştur. İ'cazla kutsal metin haline ve zatî sıfat pozisyonuna girmiş olan Kitap, nesihle makamını kaybetmiş ve müdahale edilebilir duruma gelmiştir; dolayısıyla farkında olmadan zatî sıfat yara almıştır. Aslında bunu gerçekleştirirken toplumun hayat şart ve şekilleri dikkate alınmamış, insan tabiatı yok sayılmış, olgulardan hareket yerine önceden kurgular temel ölçü alınmıştır. Bu ilim yine rivayet ve nakil kültürü ile oluşturulmuştur. Tutarsızlıklar, insandan kaynaklanmasına rağmen Kur'an'da aranmıştır.

Müteşabih de, kavramların ıstılahlaştırılması gayretinden nasibini almış; Kur'an, müteşabihlikle genel iniş gayesi ve anlaşılma özelliğinin ötesinde bir anlama ve tanımlamaya tâbî tutularak, Kur'an tasavvurunun oluşmasında müteşabihe negatif bir rol biçilmiştir. İsfehani ile iyice karmaşık hale gelmiş ayetlerin büyük bir çoğunluğu, anlaşılmaz müteşabih kategorisine sokulmuştur. Aklın fonksiyonel hale gelmesine sık sık vurgu yapan vahiy, nakillerin de desteği ile zayıflatılmıştır. Maalesef kapalı lafızlardan kabul edilen müteşabih, kişisel arzuların, mezhebî ve meşrebî amaçların gerçekleşmesine uygun bir alan olmuştur. Hâlbuki müteşabih ayetler üzerinde düşünme ve araştırma yapılması ile açıklığa kavuşacak olan; vahyin iniş maksadına ulaşmaya yardımcı olması, düşünce ve hayatta aktif, canlı hale gelmesidir. Kur'an ayetlerinin kapalı ve anlaşılmaz olması, sorunları çözemeyecek aksine çoğalmasına sebep olacaktır. Al-i İmran 7. ayeti dayanak yaparak iddiayı pekiştirmeye çalışmak, hal çaresi olmayan boş bir uğraştır. Hz. Peygamber'in gözdesi ibn Abbas'a biraz kulak verilmelidir. Müteşabihler hakkında, herkes kötü niyetli kategorisine girdirilmemelidir.

Müteşabihatın alakalı olduğu kavram mübhemattır. Mübhematin çıkışından bu zamana kadar tefsir usulüne katkı sağladığı söylenemez. Bu ilim, tamamen sıhhat yönünden zayıf rivayetlere dayanan bir konuma sahiptir. İsrailî kültüre benzer bir özellik taşıyan mübhemat, vahyin genel maksadını arka plana atan bir özelliğe çok daha yakındır. Vahyin belli bir zaman ve bölgeye hasredilmesi ve bunun yanında istismara açık durum oluşturması, mübhematin usul yönünden önemini ortaya koymaktadır. Müteşabihin aksine, meselenin ayrıntısına inme ve gizemine vakıf olmakla, acaba Al-i İmran 7. ayetteki kalbinde fitne olanların yapacağı işle aynı pozisyona düşmüş olunmaz mı?

Yukarıdaki yaptığımız değerlendirmeler çerçevesinde, çelişkilerden oluşan Kur'an tasavvuru, bütünlükten uzak bir düşünce yapısı oluşturmaktadır. Böylesine birbirinden kopuk vetutarsız bir Kur'an anlayışı, İslam dünyasını bölük-pörçük hale getirdiği gibi manipülasyona müsait bir durum oluşturmaktadır. Bu şekilde Kur'an, gerek siyasî gerek ideolojik ellerde istismara açık hale getirilmiştir. Kur'an'ın bu çağla yüzleşmesinde fonksiyonel hale gelmesi gerekir. Bu da usulümüzün, yol-yordamımızın revize edilmesi ve yenilenmesinin vacibiyetini gerekli kılmaktadır. Furuat etrafında kısır tartışmalar yerine, asılla ilgilenilmelidir. Bu aşamada ehlinece

metod, usul ve yöntem geliştirilmelidir. Usule dair mirasımız, analitik bir şekilde ele alınmalı ve yenilenmelidir. Bunu gerçekleştirmek için bilim felsefesi ile irtibata geçilmelidir. Felsefe, sosyoloji ve mantık normları gözardı edilmeden faal hale getirilmelidir. Korkudan kaynaklanan, rivayetin hâkim olduğu savunma refleksi ile usul belirleme yerine; anlama yaklaşımı, akl-ı selimin fonksiyonel hale getirildiği, özgüven dolu, vahyin olgulara indiği ve hayat merkezli usul oluşturulmalıdır.

SONUÇ

Kur'an İlimleri'nin ilk olarak ortaya çıkışı hakkında üçüncü asrın sonu, dördüncü asrın başı, beşinci ve yedinci asır olmak üzere farklı tesbitler yapılmıştır. Genellikle, ister Kur'an'a dayansın, ister Kur'an'a hizmet etsin, Kur'an'la alakalı ilimler söylenmiştir. Kur'an İlimleri terkiibindeki usul kelimesine bakılınca asılları, kökleri oluşturan ilimlerdir ki, ya dille ilgili olarak ya da tarih çevresinde oluştukları anlaşılmaktadır. Zamanla kapsamı genişletildikçe genişletilmiş, i'caz işin içine sokularak sayılamayacak kadar ilim, Kur'an İlimleri arasına girmiştir.

Tefsir Usulü, kavram olarak ilk ibn Teymiyye, sonra Şah Dihlevî tarafından kullanılmıştır. Bir müddet Kur'an İlimleri ile beraber kullanılmış, usul âlimlerince değerlendirilip ayrı bir konum tayin edilerek, görev ve kapsamı belirlenmiştir. Kur'an İlimleri ve Tefsir Usulü terkiplerinin kapsamı hakkında karşılıklı beyanlarda bulunulsa da, Tefsir Usulü daha geniş bir kapsama sahiptir.

Batı dünyasındaki ilmi gelişmelerin etkisiyle usul kelimesi, metod/yöntem anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bilim felsefesinin etkisi ile İslam dünyası, kökleri oluşturan ilimlere bakarak nasıl anlamalı ve yorumlanmalı düşüncesi ile metod/yöntem oluşturma araştırmaları ve tartışmalarına başlamıştır. Fakat bu zamana kadar tefsir usulüne dair yazılmış birçok eser, metod anlamında usul geliştirme yerine, öncekini nakil ve tekrar mahiyetinde olmuştur.

Usul, şimdiki anlamı itibarıyla hermenötik bir çalışmadır, bundan dolayı yorum elzemdir ve yorumun yöntemini belirlemek gerekir. Bunu genellikle her müfessir, eserinin başında ifade etmiştir. Böylece açıklama aşaması olan tefsirden, yorum aşaması olan te'vile geçilmiş olmaktadır. Burada tefsir usulü değil, "te'vil usulü" ibaresi kullanılmalı ve içeriği doldurulmalıdır.

İ'caz, Kur'an'da geçmeyen bir kelimedir. İ'cazu'l-Kur'an konusu üçüncü yüzyılın sonu, dördüncü yüzyılın başı gibi ilim dünyasına girmiş ve meşhurlaşmıştır. İ'caz, Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılmasından ziyade, Kitab'ın ilahi üstünlüğü, beşerî ürünlerden farkı gibi konuların isbatı ile bir savunma durumudur. Başlangıçta bir tehaddî gibi görülürken, zamanla amacından uzaklaşıp sınırı ölçsüzce genişleyen bir ilme dönüşmüştür. Dikkatleri, anlama yönünden uzaklaştırmış ve Kur'an tasavvurunun oluşmasında bir rolü olmuştur.

Nesih, tefsir usulünde önemli bir yere sahiptir, vahye müdahale ve yargı fırsatı vermiştir. Neshe, olgusal anlam ve maksadının dışında bir tanımlama yapıp murad-ı ilahînin amacı haricinde bambaşka bir boyut kazandırılmıştır. Nesih gerçekliği vardır, fakat sonradan yerleşik hale gelmiş nesih teorisi anlamı şeklinde değildir. Usule analitik bakış kazandırılmadığı için tutarsızlıklar etrafında dolanıp durulmuştur.

Kur'an'da geçen müteşabih ifadesinden yola çıkılarak, ayetlerin bir kısmı, yapılan tanım ve hükümlerle anlaşılmasın bir konuma gelmiştir. Ayetler üzerindeki araştırma ve anlama çabaları durağanlaşmıştır. Anlaşılsın diye gönderilen Kitap anlaşılmasın hale gelmiştir. Böylece, kalbinde fitne olanlara, istismarcılara kapı açılmıştır. Mübhematin, Tefsir usulü açısından hemen hemen hiçbir katkısı olmayan bir alan olduğu ve yabancı din ve kültürlerin etkisi ile oluştuğu, yapılan araştırmalar sonucunda belirtilmiştir.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, Halis. "Mübhematü'l-Kur'an İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32(1992): 155-182.
- BEKİROĞLU, Harun. *Tefsir Metodolojisi Açısından el-Burhan ve el-İtkan*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2013.
- BİRİŞİK, Abdulhamit. *Hint Alt Kıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- BİRİŞİK, Abduhamit. Muhammed, Hüseyin, Abdulhadi. "Mübhematü'l-Kur'an". *Diyanet İşleri Ansiklopedisi*. 31.437-438. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- ÇALIŞKAN, İsmail. *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.
- DELİSER, Bilal. *Zerkeşi ve Kur'an İlimlerindeki Yeri*. Ankara: Gümüşhane Üniversitesi, 2012.
- DELİSER, Bilal. "Müteşabihu'l-Kur'an'la İlgili Bir Tasnif Önerisi Ve Müteşabihlik Üzerine yapılan Dil Tartışmaları". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 18(2014/1): 5-35.
- DİHLEVİ, Şah Veliyyullah. *el-Fevzü'l-Kebir*. Trc. Mehmet Sofuoğlu. İstanbul: Çağrı Yay, 1980.
- DÜZGÜN, Şaban Ali. "Bilimler Hiyerarşisinde İslam Bilimlerinin Yeri", *Kelam Anabilim Dalları Toplantısı metinleri*. Ankara: 2008. 7-29.
- EBU Zeyd, Nasr Hamid. *İlahi Hitabın Tabiatı*. Trc..M. Emin Maraşlı. Ankara: Otto Yayınları, 2013.
- FAZLURRAHMAN. *Ana Hatlarıyla Kur'an*. Trc. Alpaslan Açıkgöç. Ankara: Okulu Yayınları, 2011.
- GAZALİ, Muhammed. *Kur'an'ı Anlamada Yöntem*. Trc. Emrullah İşler. Ankara: Sor Yayınları, 1993.

- GEDÜK, Salih. “Ulumu’l-Kur’an, Usulu’t-Tefsir Kavramları ve Tefsir Usulünün İmkânı Meselesi”.*Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.39(2015/2): 207-221.
- GÖRENER, İbrahim.“Kur’an İlimleri ve Tefsir Usulünün Bir Yöntem Çağrıştırması Sorunu”.*Bilimname*.16(2009/1): 9-23.
- KARACELİL, Süleyman. *Tefsir Usulünün Yapısı ve İşlevi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi,2010
- KARACELİL Süleyman, “Tefsir Usulünün Yeterliliği”.*İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi Araştırmaları*.01,2009. 421-440.
- KIRTAY, Yasemin. *Ulumu’l-Kur’an kavramının Ortaya çıkışı ve Gelişmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi,2008.
- Kur’an Mesajı: Meal-Tefsir. Çev. Muhammed Esed, Türkçeye çev. Cahit Koytak & Ahmet Ertürk. Ankara: İşaret Yayınları, 2015
- MUHASIBÎ, Haris. *el-Akl ve Fehmü’l-Kur’an*. Trc. Veysel Akdoğan. İstanbul: İşaret Yayınları,2015.
- ÖZDEŞ, Talip. *Kur’an ve Nesih Problemi*. Ankara: Fecr Yayınları,2005.
- ÖZDEŞ, Talip. *Kur’ani Hayat Dergisi*,(Eylül-Ekim 2014):
- ÖZTÜRK, Mustafa. “Tefsirde Usul(süzlük) Sorunu”.*İslamiyat* 6(2003): 60-84.
- ÖZTÜRK, Mustafa. “Zerkeşi’nin Kaynakları, el-Bedru fi Ulumu’l-Kur’an Üzerine Bir İnceleme”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3/2(2003): 181-201.
- ÖZTÜRK, Mustafa.“Mübhematü’l-Kur’an İlmi ve İmamiyye Şiası”,Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi 12-13(2001): 437- 455.
- ÖZTÜRK, Mustafa. *Kur’an Dili ve Retoriği*. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2002.
- PİŞGİN, Yasin.“Mütakaddim Dönemde Ulumu’l-Kur’an”,Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 26(2017): 120-148.
- SALİH, Subhi. *Mebahis fi Ulumu’l-Kur’an*. Trc. M.Sait Şimşek. Konya: Hibaş Yayınları,

- SDP, Sağlık Düşüncesi Ve Tıp Kültürü Platformu. “Analitik ve Kritik Düşünme Nedir”. Erişim 13 Aralık 2019.<http://www.sdplatform.com.aspx?BID=15>
- SERİNSU, Nedim. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzulün Rolü*. İstanbul: Şule Yayınları,1994.
- SİMARD, Jean Claude. “ Epistemoloji”, Trc. Ramazan Adıbelli. *Bilimname* 2(2003/2): 13-21.
- SUYUTÎ, Celaleddin. *el-İtkan fi Ulumu'l-Kur'an*. Beyrut: Daru ibn Kesir Yayınları,2006.
- SUYUTÎ, Celaleddin. *Kur'an İlimleri Ansiklopedisi*. Trc. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik. İstanbul: Hikmet Neşriyat,1987.
- TURGUT, Ali. *Tefsir Usulü ve Kaynakları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1991.
- YAŞAR, Hüseyin. *Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler*. İstanbul: Beyan Yayınları,1997.
- YAVUZ, Yusuf Şevki.“İ'cazü'l-Kur'an”,*Diyanet İşleri Başkanlığı*.21.403-404.Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı,
- ZERKEŞÎ, Bedreddin. *el-Burhan fi Ulumu'l-Kur'an*. Mısır: Daru İhyau Kutubu'l-Arabiyye, 1957.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Aydın YENİ
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 05.03.1967/Yahyalı/ Kayseri
e-posta : aydinyeni38@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Selçuk Üniversitesi	1993
Yüksek Lisans	Cumhuriyet Üniversitesi	2020

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
1994-	MEB	Öğretmen

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı